

डेवलिभुक्तिव्यवस्थापन

द्वात्रिंशोऽऽ

शण्डशः विवेचन
श्रीशमी जश्रीशी

सर्वबाह्यप्रविगमावाप्तनकृत्यतया। ब्राह्मणस्य
विरहादननसुखसंगतेः १ ब्रह्मरज्जुसमत्वाच्च। विद्वदीयस्यकर्मणा। इदंते प्रवतयादेदागतयोः। स्वउ।
स्वयोः २ मोदात्यरप्रवृत्तेऽय। सातवेदाचुदीशणात्। प्रमादजननाडाहोरादारकघयापिच ३ चक्षुसातिशदि
कोत्ये। सन्वाधानतयाव्याना। परमोदारिकागस्यस्यसुत्वात्तादिनापित ४ परोपकारहानेष्ट्यापुश्रीमा
क्षिज्जुयुश्याया। व्याधृत्येत्तच्छुभगेवात्र सुक्रेनेतिदिगबराः। सिक्रतस्थायमधकता लघोनास्मानिसंघनादि

श्रीसमोत्रगमनादिना अकतेध्याततपसी स्वकालायनतद्वनः २२ परमोदारिकंवांग निवृत्तेत्रकाजमा।
दारिकादनिनेव हिनालुक्तिनेतिधति २३ चक्षुपाद्यष्टसद्वद। मट्टश्यापकतना। तस्यगहशकाधत्वात्स
नखणराक्षसी २४ असिक्कलाभिवर्त्तत्वा। वृत्रचुत्वेवना। वितादायनननचुत्वेचा। निदीषेकोपपद्यते २५ परोप
कारदासिध्यासिद्यतादकरन्यम। पुरीवादि। सुयुष्मावा। निर्माहस्यनविद्यते २६ तन्तयेषांनुपुष्मावे। सुशुशुशु
यदि। नस्यपितकः। तस्योनित्रायुष्मासयो। समा २ ३ त्वनोदिनमिताहोरा। वाधुत्वाविद्युत्कापित। ततो
गत्वतेभुक्ते। पचयामोनेववाधकः २७ तन्वापित्य
शेदेसाद। ऐलज्जया २८ दोषवृत्त्याद्युक्तस्यत
कदायदीत ३० क्लृप्तकेः कल्पितेडाहः। स्वासो
दनाचुमन् ३१ परमानदिनेरिन्ना। दिग्वरविनि ३
केवलिक्रित्यवस्थापयदात्रिका ३६

● विवेचक ●

पंडितवर्य श्री प्रवीणचंद्र जीमशु मोता

મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત
દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા અંતર્ગત

કૈવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા

શબ્દશઃ વિવેચન

✽ મૂળ ગ્રંથકાર તથા ટીકાકાર ✽

લઘુહરિભદ્રસૂરિ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ

◆ આશીર્વાદદાતા ◆

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, શાસનપ્રભાવક સ્વ. પ.પૂ. આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા
ષડ્દર્શનવેતા પ્રાવચનિક પ્રતિભાધારક સ્વ. પ.પૂ. મુનિપ્રવર
શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ તથા વર્તમાન શ્રુતમર્મજ્ઞાતા
વિદ્વાન ગણિવર્ય પ.પૂ. શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજ

✽ વિવેચનકાર ✽

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

⊙ સંકલન-સંશોધનકારિકા ⊙

પ.પૂ. આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના
સામ્રાજ્યવર્તી ગચ્છાધિપતિ પ. પૂ. હેમભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજના
આજ્ઞાવર્તિની તથા પ. પૂ. પ્રવર્તિની સાધ્વીજી રોહિતાશ્રીજી મહારાજના
શિષ્યા સાધ્વીજી ચંદનબાલાશ્રી

: પ્રકાશક :

ઋતિાર્થગંગા

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વારિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન

◆ વિવેચનકાર ◆

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વીર સં. ૨૫૩૩ ❖ વિ. સં. ૨૦૬૩

આવૃત્તિ : પ્રથમ ❖ નકલ : ૫૦૦

મૂલ્ય રૂ. ૫૦-૦૦

卐 આર્થિક સહયોગ 卐

શ્રી સુરત તપગચ્છ રત્નપ્રયી આરાધક સંઘ ટ્રસ્ટ

શ્રીમદ્ વિજય રામચન્દ્રસૂરિ આરાધના ભવન સુભાષયોક, ગોપીપુરા, સુરત.
પરમપૂજ્ય મહારાષ્ટ્રદેશોદ્ધારક સુવિશાલગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના શિષ્યરત્ન, અધ્યાત્મયોગી, પ.પૂ. પં. પ્ર. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી
મહારાજાના શિષ્યરત્ન, મધુરભાષી પ.પૂ.આ.ભ. શ્રીમદ્ વિજય જિનપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજાના
શિષ્યરત્ન તથા વાત્સલ્યનિધિ પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમભૂષણસૂરીશ્વરજી
મહારાજાના આજ્ઞાનુવર્તી પ્રવચનકાર પૂ. મુ. શ્રી યુગપ્રભવિજયજી મ.સા. ના સદુપદેશથી
ગ્રન્થ પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ જ્ઞાનખાતાની રક્મમાંથી લેવામાં આવ્યો છે.

: મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન :

ગિતાર્થગંગા

૫, જૈન મર્યન્ત સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

❖ મુદ્રક ❖

મુદ્રેશ પુરોહિત

સૂર્યા ઓફસેટ, આંબલી ગામ, સેટેલાઈટ-બોપલ રોડ, અમદાવાદ-૫૮.

卐 : प्राप्तिस्थान :卐

* अमदावाए :

गीतार्थ गंगा

५, जैन भयन्ट सोसायटी,
स्कोडपुरा रोड, पालडी, अमदावाए-७.
☎ (०७८) २६६०४८११, ३२८११४७१

श्री नटवरभाई ऐम. शाह (आङ्किकावाणा)
डी-८०४, समर्पण टावर्स, धरडा घर पास,
१३२ फूट रींग रोड, नारणपुरा, अमदावाए-१३.
☎ (०७८) २७४७८५१२

* मुंबई :

श्री निकुंजभाई आर. भंडारी
विष्णु मडल, त्रीजे माणे,
गरवारे पेवेलीयननी सामे,
डी-रोड, चर्यगेट, मुंबई-४०००२०.
☎ (०२२) २२८१४०४८

श्री हिमांशुभाई ऐन. शोठ
ऐ-२/४१, अशोक सम्राट, त्रीजे माणे,
दइतरी रोड, गौशाणा लेन, भीना ज्वेलर्सनी
उपर, मलाड (ई.), मुंबई-४०००८७.
☎ (०२२) ३८४३८४३४
(मो.) ८३२२२६४८५१

श्री ललितभाई धरमशी

३०२, चंढनबाणा ऐपार्टमेन्ट,
जवाहरलाल नहेरु रोड,
सर्वोदय पार्श्वनाथनगर,
जैन देवासर पाछण, मुलुंड (वे), मुंबई-८०.
☎ (०२२) २५६८०६१४, २५६८६०३०

* जामनगर :

श्री उदयभाई शाह
C/o. मछावीर अगरबत्ती वर्क्स
C-७, सुपर मार्केट, जयश्री टोकीजनी सामे,
जामनगर-३६१००१.
☎ (०२८८) २६७८५१३

* सुरत :

डो. प्रकुलभाई जे. शोठ
डी-१, अर्पण ऐपार्टमेन्ट,
बाबु निवासनी गली,
टीमलीयावाड, सुरत-३८५००१.
☎ (०२६१) ३०१३२४४

* राजकोट :

श्री कमलेशभाई दामाणी
“जिनाज्ञा”, २७, करणपरा,
राजकोट-३६०००१.
☎ (०२८१) २२३३१२०

* BANGALORE :

Shri Vimalchandji

C/o. J. NEMKUMAR & COMPANY
Kundan Market, D. S. Lane,
Chickpet Cross, Bangalore-53.
☎ (080) (O) 22875262, (R) 22259925

પ્રકાશકીય

“ગીતાર્થ ગંગા”નું મુખ્ય લક્ષ્ય તો આપણા ઉપકારી પૂર્વાચાર્યો જેવા કે પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, પ. પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિ રચિત જૈનશાસ્ત્રોમાં પથરાયેલાં વિવિધ પરમાર્થભૂત તત્ત્વોનાં રહસ્યોનું નય, નિક્ષેપ, વ્યવહાર, નિશ્ચય સાપેક્ષ અર્થગાંભીર્યપૂર્ણ વિશ્લેષણ કરવાનું છે, જેથી શ્રી જૈનસંઘને તે તે પદાર્થોના સર્વાંગી બોધમાં સહાય મળે. આ કાર્ય અત્યંત વિસ્તારવાળું અને ગહન છે, ઘણાં સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આમાં સહાય કરી રહ્યાં છે, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ સૌ સૌને યોગ્ય કાર્યો સંભાળી રહ્યાં છે, તે અનુસાર કામ બહાર આવી રહ્યું છે અને ક્રમસર આવતું રહેશે. દરમ્યાન શ્રી સંઘમાંથી જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓ તથા શ્રાવકો-શ્રાવિકાઓ તરફથી એવી માંગ વારંવાર આવે છે કે પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં તથા પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં જુદા જુદા વિષયો પરનાં અપાયેલાં વ્યાખ્યાનો તથા પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો પર કરેલાં વિવેચનો છપાવીને તૈયાર કરવામાં આવે તો સકળ શ્રી સંઘને ચોક્કસ લાભદાયી નીવડે. આવી વિનંતીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને ટ્રસ્ટે નક્કી કર્યું છે કે આવાં વ્યાખ્યાનો તથા વિવેચનોનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવાં અને તેને માત્ર એક સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવી. આ કામ ગીતાર્થ ગંગાના મુખ્ય લક્ષ્યથી સહેજ ફંટાય છે, બોધની વિવિધતા અને સરળતાની દૃષ્ટિએ પણ ભિન્ન પ્રકારે છે, છતાં તત્ત્વજિજ્ઞાસુ માટે હિતકારી હોવાથી તેમ જ અતિ માંગને કારણે ઉપયુક્ત વિનંતી લક્ષમાં રાખીને આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખેલ છે.

તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આવાં પુસ્તકો સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધનામાં ઉપયોગી થશે, તેવી આશા સહિત -

પ, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટ્રસ્ટીગણ
ગીતાર્થ ગંગા

સર્વ હક્ક ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટને આધીન છે.

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત વ્યાખ્યાનના ગ્રંથો

ગુજરાતી

વ્યાખ્યાનકાર :- પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી (મોટા પંડિત) મ. સા.

૧. આશ્રવ અને અનુબંધ
૨. પુદ્ગલ વોસિરાવવાની ક્રિયા
૩. ચારિત્રાચાર

વ્યાખ્યાનકાર :- પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી (નાના પંડિત) મ. સા.

૧. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય
૨. કર્મવાદ કર્ણિકા
૩. સદ્ગતિ તમારા હાથમાં !
૪. દર્શનાચાર
૫. શાસન સ્થાપના
૬. અનેકાંતવાદ
૭. પ્રશ્નોત્તરી
૮. ચિત્તવૃત્તિ
૯. ચાલો, મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ સમજીએ
૧૦. મનોવિજય અને આત્મશુદ્ધિ
૧૧. ભાગવતી પ્રવ્રજયા પરિચય
૧૨. ભાવધર્મ ભાગ-૧ (પ્રણિધાન)
૧૩. ભાવધર્મ ભાગ-૨ (પ્રવૃત્તિ, વિદ્વનજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ)
૧૪. લોકોત્તર દાનધર્મ “અનુકંપા”
૧૫. કુદરતી આફતમાં જૈનનું કર્તવ્ય
૧૬. ધર્મરક્ષા પ્રવચન શ્રેણી (ભાગ-૧)

પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી (નાના પંડિત) મ. સા. સંપાદિત

૧. શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો

लेखक :- प. पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजी (नाना पंडित) म. सा.

१. जैनशासन स्वतंत्र धर्म के संप्रदाय ?

हिन्दी

व्याख्यानकार :- प. पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजी (नाना पंडित) म.सा.

१. जैनशासन स्थापना

३. श्रावक के वारह व्रत एवं विकल्प

२. चित्तवृत्ति

४. प्रश्नोत्तरी

लेखक :- प. पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजी (नाना पंडित) म.सा.

१. जिनशासन स्वतंत्र धर्म या संप्रदाय ?

संपादक :- प. पू. गणिवर्य श्री अरिहंतसागरजी महाराज साहब

१. पाक्षिक अतिचार

ENGLISH

Lecturer : H. H. GANIVARYA SHRI YUGBHUSHANVIJAYJI M. S.

1. Status of religion in modern Nation State theory

Author : H. H. GANIVARYA SHRI YUGBHUSHANVIJAYJI M. S.

1. Is Jaina Order Independent Religion or Denomination ?

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત
વિવેચનના ગ્રંથો

ગુજરાતી

વિવેચનકાર :- પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

૧. યોગવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન (અપ્રાપ્ય)
૨. અધ્યાત્મઉપનિષત્ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૩. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન પૂર્વાર્ધ
૭. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન ઉત્તરાર્ધ
૮. આરાધક વિરાધક ચતુર્ભંગી શબ્દશઃ વિવેચન
૯. સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાન ચતુષ્પદ્ય શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૨. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૩. કૂપદષ્ટાંત વિશદીકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૪. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧ (સૂત્ર ૧-૨)
૧૫. સૂત્રના પરિણામદર્શક ચત્વલેશ ભાગ-૧
૧૬. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨ (સૂત્ર ૩-૪-૫)
૧૭. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૮. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૯. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૨૦. દાનદ્વાત્રિંશિકા-૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૧. મિત્રાદ્વાત્રિંશિકા-૨૧ શબ્દશઃ વિવેચન

૨૨. યોગશતક શબ્દશઃ વિવેચન
૨૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૨૪. યોગભેદદ્વાત્રિંશિકા-૧૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૫. યોગવિવેકદ્વાત્રિંશિકા-૧૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૬. સાધુસામગ્ર્યદ્વાત્રિંશિકા-૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૭. ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા-૨૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૮. દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકા-૨૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૯. યોગદૃષ્ટિની સજ્ઞાય શબ્દશઃ વિવેચન

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત
અન્ય પુસ્તકોની યાદી

૧. શ્રી સમેતશિખરજીની સંવેદના	સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
૨. શ્રી નવપદ આરાધના વિધિ	સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
૩. સ્વતંત્ર ભારતમાં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (ગુજ.)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૪. સ્વતંત્ર ભારત મેં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (હિન્દી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૫. Right to Freedom of Religion !!!!!	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
	(અંગ્રેજી)
૬. 'રક્ષાધર્મ' અભિયાન (ગુજ.)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૭. 'Rakshadharm' Abhiyaan (અંગ્રેજી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ

ગીતાર્થ ગંગા અંતર્ગત
ગંગોત્રી ગ્રંથમાળા દ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથો

૧. ધર્મતીર્થ ભાગ-૧

**‘દ્વાત્રિંશદ્, દ્વાત્રિંશિકા’ ગ્રંથની
‘કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા’ના
શબ્દશઃ વિવેચનના સંકલન-સંપાદનની વેળાએ પ્રાસ્તાવિક**

શ્રુતસદનના સૂત્રધાર ઉપાધ્યાયજી મહારાજ :-

સત્તરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં જિનશાસનના ગગનમાં ઉદય પામેલો જ્ઞાન-સૂર્ય અઢારમી સદીના ઊગમ અવસરે મધ્યાકાશમાં આવીને પૂરબહારમાં ખીલી ઊઠ્યો !

અમર ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાનું સર્વતોમુખી ને પડછંદ વ્યક્તિત્વ જૈન-જગતને ગૌરવોન્નત મસ્તકે રાખી શક્યું હતું. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની તો એક જ મહેચ્છા હતી કે ‘ખીલેલું ક્યું ફૂલ ખરતું નથી ? એક દિવસ હું પણ આ પૃથ્વી ઉપરથી વિદાય લઈશ, પણ જ્ઞાન અમર રહેવું જોઈએ.’ આ મહેચ્છાની પૂર્તિ માટે એમણે કલમ સજાવી હતી. જ્ઞાનદાનની ભાવના આગળ એમણે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું હતું.

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાએ મૈથિલી તાર્કિકોની નવ્યન્યાય શૈલીને જૈનસૃષ્ટિમાં ઉતારવાની હામ ભીડી.

લુંપકોએ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ ચલાવેલી જોરદાર ઝુંબેશને જોઈને ‘પ્રતિમાશતક’ અને ‘પ્રતિમાપૂજનન્યાય’ જેવા ગ્રંથોમાં અકાટ્ય તર્કો આપીને શાસનની રક્ષાનું અપૂર્વ કાર્ય બજાવ્યું. (એ ‘પ્રતિમાશતક’ નામે અદ્ભુત ગ્રંથરત્નના શબ્દશઃ વિવેચનના ભા. ૧-૨-૩, ગીતાર્થ ગંગા સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશિત થઈ ગયેલ છે. ભા. ૪ના શબ્દશઃ વિવેચનનું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે.)

‘જ્ઞાનસાર’ અને ‘અધ્યાત્મસાર’માં પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજાએ કાવ્યરૂપે અગાધ જ્ઞાનરાશિના અમૃતને ઠાલવ્યું છે. (એ ‘અધ્યાત્મસાર’ ગ્રંથરત્નનું શબ્દશઃ વિવેચન ભા. ૧ પ્રકાશિત થયેલ છે. ભા. ૨નું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે તથા જ્ઞાનસાર સ્વોપજ ટબાના આધારે શબ્દશઃ વિવેચન તૈયાર થયેલ છે, તે થોડા સમયમાં ગીતાર્થ ગંગા સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશિત થશે.)

જ્ઞાનસાર ગ્રંથરત્નમાં પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે કહ્યું છે કે “જૈન આગમોને અમે સ્વીકારીએ છીએ, પરંતુ આ સ્વીકારની પાછળ રાગ કારણભૂત નથી; અને પર સિદ્ધાંતોનો અમે અસ્વીકાર કરીએ છીએ, એનું કારણ કાંઈ દ્વેષ નથી; પરંતુ જેમનું વચન યુક્તિયુક્ત લાગ્યું, જેમનું પ્રતિપાદન સત્યનું સંતાન હોય, એનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ અને બીજાનો અસ્વીકાર કરીએ છીએ.”

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાએ દૈગંબરીય સમર્થ વિદ્વાન શ્રી સમંતભદ્રની ‘અષ્ટસહસ્રી’ પર પોતે આઠ હજાર શ્લોકપ્રમાણ વિવરણ પણ લખ્યું છે. પોતાના સર્જનોમાં એમણે જેમ જૈનેતર સિદ્ધાંતોની કડક સમાલોચના કરી છે, તેમ બીજી બાજુ જૈનેતર પતંજલિ કૃત ‘પાતંજલ’ નામના યોગગ્રંથ પર કલમ ચલાવીને સ્વકીય સર્જનોમાં પતંજલિને ‘મહર્ષિ’ કહીને એમની સાક્ષીઓ મૂકી અંજલિ પણ આપી છે.

અષ્ટસહસ્રી, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયની સ્યાદ્વાદ કલ્પલતા ટીકા, નયોપદેશ, નયામૃતતરંગિણી, વાદમાલા, અનેકાંતવ્યવસ્થા, ન્યાયખંડનખાદ્ય, જ્ઞાનાર્ણવ, જ્ઞાનબિંદુ આદિ ગ્રંથોમાં સર્જનમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે નવ્યન્યાયની ભરપૂર છાંટ છાંટી છે.

દાર્શનિક સમન્વય શક્તિનો ઝબકાર બતાવવામાં પણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કમાલ કરી છે ! કોઈ ઠેકાણે એમણે પતંજલિની સાક્ષીઓ મૂકી, તો કોઈ જગ્યાએ એમણે ભગવદ્ ગીતાની સાક્ષીઓ પણ મૂકી છે.

પોતાના પુરોગામી ગ્રંથકારોને યાદ કરીને પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એમની પ્રત્યે પોતાની ભક્તિ પ્રદર્શિત કરવામાં પણ કમી રાખી નથી. પોતાનાં સર્જનોમાં અનેક સ્થાને શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી અને શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યજી, તેમ જ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિજી, શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ અને વાચક ઉમાસ્વાતિજીને સ્થાન-માન આપીને એમણે પુરોગામીઓને અનેક રીતે પ્રશંસ્યા છે.

‘દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા’ કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા :-

સર્વનયમયી વાણી વહાવનાર પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજાનો ‘દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા ગ્રંથ’, આ ૫૦૫૦ શ્લોકપ્રમાણ, અદ્ભુત અર્થગંભીર અને

અધ્યયનીય 'તત્ત્વાર્થદીપિકા' નામની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિથી સમલંકૃત, એક અદ્ભુત અમર કૃતિરૂપ ગ્રંથરત્ન છે. પૂજ્યશ્રીએ શ્રુતસાગરની અગાધ જલરાશિને વલોવીને નિષ્પન્ન અમૃતને આ ગ્રંથગાગરમાં આપણને પીરસ્યું છે. પૂજ્યશ્રીની એક એક કૃતિ Master Piece - બેનમૂન નમૂનારૂપ છે, જે તેમના ઉચ્ચ બૌદ્ધિક સ્તરનાં આપણને દર્શન કરાવે છે. આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરતાં અદ્ભુત પદાર્થોનું યુક્તિસભર નિરૂપણ જોઈ ગ્રંથકાર ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની તર્કશક્તિને, તીવ્ર મેઘાશક્તિને બિરદાવ્યા વિના રહી શકાતું નથી.

આ ગ્રંથ સીધો આગમગ્રંથ નથી, પરંતુ આગમ ગ્રંથોના રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન કરે તેવો સરળ અર્થબોધક ગ્રંથ છે. માટે જ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પણ માત્ર દુર્ગમ અને દુર્બોધ શબ્દોનું ટીકામાં સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે. 'દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા ગ્રંથ' સમ્યગ્જ્ઞાનનો દરિયો છે. તેમાં આગમના ગંભીર પદાર્થો, યોગમાર્ગના અતીન્દ્રિય ભાવો, દાર્શનિક પદાર્થો અને આચારસંહિતા પણ ગૂંથાયેલાં છે. એટલું જ નહીં, આ સર્વ પદાર્થોનું સંકલન અને વિશદીકરણ પણ આ ગ્રંથરત્નમાં કરવામાં આવ્યું છે. જેમ પૂ. સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્વરચિત ગ્રંથો ખોડશક પ્રકરણ, અષ્ટક પ્રકરણ, વિંશતિવિંશિકા આદિ ગ્રંથોનાં નામાભિધાન, તેના તેના વિવિધ શ્લોકસમૂહની સંખ્યાને આશ્રયીને આપેલ છે, તેમ અહીં વિવિધ વિષયોનું નિરૂપણ કરતાં ચોક્કસ અંકસંલગ્ન ૩૨ પ્રકરણોને રચ્યાં અને એક એક પ્રકરણમાં ૩૨-૩૨ શ્લોકોનાં ઝૂમખાં મૂકવા દ્વારા મુખ્ય ૩૨ વિષયોની સાંગોપાંગ અને અર્થગંભીર વિશદ છણાવટ કરેલ છે. ટૂંકમાં પ્રસ્તુત કૃતિ 'દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા' યોગ, આગમ અને તર્ક-યુક્તિના શિરમહોર સમાન એક અણમોલ, અનુપમ અને અદ્ભુત મહાન ગ્રંથ છે. ખરેખર જ, આ શાસ્ત્રોનો વારસો આ કલિકાળમાં આપણને પ્રાપ્ત ન થયો હોત તો આપણે આત્મકલ્યાણ સાધી ન શકત. વર્તમાનમાં તત્ત્વ કે સાર પામવા માટે આલંબનરૂપ આ શાસ્ત્રો અમૂલ્ય ખજાનો છે.

આ ગ્રંથનું ૨૯મું પ્રકરણ 'કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા' છે. પૂ. મહોપાધ્યાયજી મહારાજાએ 'અધ્યાત્મમતપરીક્ષા' ગ્રંથરત્નની સ્વોપજ્ઞ ટીકા સમેત રચના કરેલ છે. એ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગ્રંથરત્નની ૧૮૪ ગાથાઓ છે. એ ગ્રંથરત્નમાં આધ્યાત્મિક મત અને દિગંબર મતની અનેક માન્યતાઓનું

નિરસન કરવાપૂર્વક પારમાર્થિક અધ્યાત્મ શું છે, એ સમજાવેલ છે. એ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગ્રંથમાં ગાથા-૭૨ થી ૧૨૩માં કેવલી ભગવંતોને કવલાહાર હોય કે નહિ, તેની વિશદ ચર્ચા કરેલ છે; અને આધ્યાત્મિક અને દિગંબર દ્વારા, કેવલીભગવંત કવલાહાર કરતા નથી, એ સિદ્ધ કરવા અપાયેલ અનેક કુયુક્તિઓનું નિરાકરણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજાએ અનેક સુયુક્તિઓ અને આગમપાઠો પુરસ્સર ગાથા-૭૩ થી ૧૨૩માં કરેલ છે. (અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભા. ૧-૨-૩ ગીતાર્થ ગંગાથી પ્રકાશિત થયેલ છે, તેમાં ભા. ૨માં કેવલીભુક્તિનો વિચાર છે.)

આધ્યાત્મિકો અને દિગંબરોની માન્યતા એવી છે કે કેવલી ભગવાન અઢાર દોષરહિત અને કૃતકૃત્ય હોવાથી તેઓને ક્ષુધા-તૃષ્ણા ન હોવાથી કવલાહાર શી રીતે હોઈ શકે ? અને જો કેવલી ભગવાન કવલભોજી હોય તો કૃતાર્થ નથી, એ પ્રકારે તેઓ માને છે.

વળી બુદ્ધિપૂર્વકની પુદ્ગલની પ્રવૃત્તિ વીતરાગ ક્યારેય કરે નહિ અને આહારગ્રહણની કે વસ્ત્રગ્રહણની પ્રવૃત્તિ પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ છે અને પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ મોહ વગર થાય નહિ. તેથી નિર્મોહી એવા ભગવાનને આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિ અને વસ્ત્રગ્રહણની પ્રવૃત્તિ સંભવે નહિ. આવા પ્રકારની દિગંબરોની માન્યતા અનુસાર દિગંબરોએ બતાવેલ કેવલીને કવલભોજન સ્વીકારવામાં ૧૫ દોષોનું પ્રસ્તુત કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપન બત્રીશીમાં શ્લોક-૧ થી ૫માં ઉદ્ભાવન કરીને તે ૧૫ દોષોનું ગ્રંથકાર શ્રી મહોપાધ્યાયજી મહારાજાએ અનેક યુક્તિપૂર્વક અને અનુભવને અનુસારે શ્લોક-૬ થી ૨૮માં નિરાકરણ કર્યું છે.

કેવલી ભગવાનને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં દિગંબરોએ અનેક દોષો બતાવ્યા. તે સર્વ દોષો કેવલી ભગવાનને કવલભોજનમાં પ્રાપ્ત થતા નથી, તેમ ગ્રંથકારશ્રીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું. આમ છતાં જેમની બુદ્ધિમાં દિગંબરના મતના સંસ્કારો અતિ ઘનિષ્ઠ છે, તેઓ માને છે કે ‘આત્મા પરપદાર્થની પ્રવૃત્તિ કરે તે આત્મા માટે લજ્જાસ્પદ છે, અને વીતરાગ મોહરહિત હોવાથી પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે કોઈ રીતે સંગત થતું નથી’ તેનું શ્લોક-૨૮માં ગ્રંથકારશ્રીએ નિરાકરણ કરેલ છે.

કેવલીને પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવી ઉચિત નથી, એમ દિગંબરો જે કહે છે, તેનું નિરાકરણ કરીને ગ્રંથકારશ્રીએ અર્થથી એ સ્થાપન કર્યું કે ‘જેમ કેવલી

પરદ્રવ્ય સ્વરૂપ નૃદેહને ધારણ કરે છે, છતાં તે ઉપાસક માટે ઉપાસ્ય છે, તેમ આહારરૂપ પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, છતાં વીતરાગ-સર્વજ્ઞ છે, તેમ સ્વીકારીને વીતરાગ ભગવાનની ઉપાસના કરવામાં કોઈ બાધ નથી; પરંતુ તત્ત્વને જોવામાં જેમની મોહવાળી મતિ છે, એવા દિગંબરો કેવલીને ભુક્તિ નથી, તેમ સ્થાપન કરીને કદાગ્રહને પામે છે તે દોષરૂપ છે,' તે શ્લોક-૩૦માં ગ્રંથકારશ્રીએ કહેલ છે.

દિગંબરો ચાર અતિશયવાળા કર્મકાય અવસ્થાવર્તી તીર્થંકરોને ભુક્તિ સ્વીકારવાથી દોષ આપે છે કે 'શ્વેતાંબરો જે તીર્થંકરોને માને છે, તે તીર્થંકરો લજ્જાસ્પદ એવી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે તેવા ભગવાન ક્યારેય ઉપાસ્ય તરીકે સ્વીકારી શકાય નહિ.' તેનું નિરાકરણ શ્લોક-૩૧માં ગ્રંથકારશ્રીએ કરેલ છે.

દિગંબરના મતનું ગ્રંથકારશ્રીએ નિર્દલન કર્યું, તેનાથી ક્વલભોજન કરનારા ભગવાન ચાર અતિશયવાળા છે માટે વીતરાગ છે, એમ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી, તેમ સ્થાપન કર્યું. તેનાથી ભગવાનના શાસનની શોભા વધે છે, તે બતાવવા શ્લોક-૩૨માં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ ભુક્તિની ક્રિયા હોવા છતાં વીતરાગની વીતરાગતામાં કોઈ બાધ નથી. આ રીતે દિગંબરોનો નિગ્રહ થવાથી ક્વલભોજન વીતરાગતામાં બાધક નથી, એમ શાસ્ત્રવચન અનુભવ અને યુક્તિથી દેખાવાને કારણે પરમ આનંદિત થયેલા એવા શ્વેતાંબરો વડે શોભાને પામતું એવું જૈનશાસન જય પામે છે.

આ રીતે કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકામાં આવતા વિષયોની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા જણાવેલ છે. તે અંગે તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વાચકવર્ગે વિશેષ સમજૂતી માટે સંકલનામાં બતાવેલ પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં આવતા પદાર્થોનું ગંભીર રહસ્ય અને દિગંબરોએ કેવલિભુક્તિ સ્વીકારવામાં જે ૧૫ દોષો બતાવ્યા તે ૧૫ દોષોનું ઉદ્ભાવન કરીને ગ્રંથકારશ્રીએ શાસ્ત્રવચન, અનુભવ અને યુક્તિથી તેનું જે નિરાકરણ કર્યું, એ વાંચવાથી સ્વયં પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં કેવા ગંભીર પદાર્થોનું નિરૂપણ કરેલ છે, તેનો ખ્યાલ આવશે, અને વિશેષ તો મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાની પંક્તિઓ ઉપરથી તૈયાર કરેલ શબ્દશઃ વિવેચન વાંચવાથી અપૂર્વ પદાર્થદર્શન થયાની અનુભૂતિ થશે.

મારી તબિયત અત્યંત નાદુરસ્ત થઈ જવાથી જંઘાબળ ક્ષીણ થતાં અમદાવાદ મુકામે પૂજ્યોની આજ્ઞાથી સ્થિરવાસ રહેવાનું બન્યું અને જ્ઞાનનિધિ, પ્રજ્ઞાધનસંપન્ન પંડિતવર્ય પ્રવીણભાઈ પાસે યોગવિષયક અને અધ્યાત્મવિષયક સંવેગ-વૈરાગ્યવર્ધક ગ્રંથોના વાચનનો સુંદર સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. ગ્રંથવાચન કરતાં કરતાં જે જે ગ્રંથોનું વાચન થયું તે તે ગ્રંથોની રોજેરોજના પાઠની સંકલના પણ સાથે સાથે સ્વસ્વાધ્યાય માટે કરી. એ ગ્રંથોમાંથી યોગવિંશિકા, અધ્યાત્મોપનિષત્, અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ભાગ-૧,૨,૩, સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાન ચઉપઈ, આરાધક વિરાધક ચતુર્ભંગી, કૂપદૃષ્ટાંતવિશદીકરણ, પ્રતિમાશતક ભાગ-૧,૨,૩ પ્રકાશિત થયા છે, તથા ૧૮મી યોગભેદદ્વાત્રિંશિકા, ૧૯મી યોગવિવેકદ્વાત્રિંશિકા, ૩૬મી સાધુસામગ્ર્યદ્વાત્રિંશિકા, ૨૭મી ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા, ૨૮મી દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાનું શબ્દશઃ વિવેચન પ્રકાશિત થયું છે. પ્રતિમાશતક ગ્રંથના ભા. ૪નું પણ શબ્દશઃ વિવેચનની સંકલનાનું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે, તથા ‘દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકા’ ગ્રંથની અન્ય દ્વાત્રિંશિકાઓનું શબ્દશઃ વિવેચન પણ લખાઈ રહ્યું છે, જે અવસરે અવસરે ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટ દ્વારા પ્રકાશિત થશે.

આ બત્રીશીના ગુજરાતી વિવેચનના પ્રૂફસંશોધનકાર્યમાં શ્રુતોપાસક સુશ્રાવક શ્રી શાંતિલાલ શિવલાલ શાહનો સુંદર સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેઓએ પણ પોતાને આવા ઉત્તમ ગ્રંથરત્નના સ્વાધ્યાયની અને વાચનની અમૂલ્ય તક સાંપડી તે બદલ ધન્યતા અને ઉપકૃતતાની લાગણી અનુભવેલ છે.

પ્રસ્તુત બત્રીશીના વિવરણમાં કે સંકલન-સંપાદન-સંશોધનાદિ કાર્યમાં સર્વજ્ઞકથિત પદાર્થોનું ક્યાંય અવમૂલ્યન ન થઈ જાય તે માટે પૂરો પ્રયત્ન કરેલ હોવા છતાં છન્નસ્થતાને કારણે કોઈ ત્રુટિ રહી હોય કે તરણતારણ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયવિરુદ્ધ અનાભોગથી ક્યાંય પદાર્થનું નિરૂપણ થયેલ હોય તો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ માંગું છું અને શ્રુતવિવેકીજનો તેનું પરિમાર્જન કરે એમ ઈચ્છું છું.

પ્રાંતે સ્વઅધ્યાત્માદિ યોગોની પ્રાપ્તિ માટે કરાયેલ આ પ્રયાસ સ્વ-પર ઉપકારક બને અને “ચાર ઘાતિકર્મના ક્ષયવાળા વીતરાગ ભગવાન છે, તેથી ઘાતિકર્મના ઉદયથી થનારા દોષો વીતરાગ ભગવાનમાં નથી, ફક્ત વિદ્યમાન

અઘાતિ કર્મને કારણે સર્વત્ર વીતરાગ ભગવાનની ઉચિત પ્રવૃત્તિ હોય છે, તેથી જે પ્રવૃત્તિમાં મોહની આકુળતા નથી, એવી ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનારા વીતરાગને ઉપદેશાદિની પ્રવૃત્તિ કે આહારાદિ ગ્રહણની પ્રવૃત્તિ તેમના વીતરાગભાવને દૂષિત કરતી નથી, અને ઉચિત કાળે જ્યારે વીતરાગ ભગવાન યોગનિરોધ કરે છે ત્યારે સર્વથા પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિનો નિરોધ કરે છે, અને તેના ફળસ્વરૂપે સર્વકર્મરહિત આત્માનું બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે ત્યારે વીતરાગ ભગવાન સર્વથા પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ વગરના સિદ્ધ ભગવાન બને છે.” આ રીતે વીતરાગ ભગવાનના વીતરાગ સ્વરૂપનો યથાર્થ બોધ કરીને આવા વીતરાગ ભગવાનની ઉપાસના વીતરાગ થવા માટે કરીને હું અને સૌ કોઈ લઘુકર્મી ભવ્ય જીવો આત્માના બ્રહ્મ સ્વરૂપને-સિદ્ધ સ્વરૂપને નિકટના ભવોમાં પ્રાપ્ત કરીએ એ જ શુભકામના.

◆ ‘કલ્યાણમસ્તુ સર્વજીવાનામ્’ ◆

વૈશાખ સુદ-૩, વિ. સં. ૨૦૬૨,
તા. ૩૦-૪-૨૦૦૬, રવિવાર
એફ-૨, જેઠાભાઈ પાર્ક,
નારાયણનગર રોડ,
પાલડી, અમદાવાદ-૭.

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ પ.પૂ.આ. શ્રી રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી
મહારાજાના સામ્રાજ્યવર્તી ગચ્છાધિપતિ પ.પૂ.
હેમભૂષણસૂરિ મહારાજના આજ્ઞાવર્તિની તથા પ.પૂ.
સમતામૂર્તિ પ્રવર્તિની સા. રોહિતાશ્રીજી મહારાજના
શિષ્યા સા. ચંદનબાલાશ્રી

૩૦મી 'કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા'ના પદાર્થોની સંક્ષિપ્ત સંકલના

૨૯મી વિનયબત્રીશીમાં પાંચ પ્રકારના વિનયનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. તે વિનય સંપૂર્ણ યોગમાર્ગના સમ્યક્ સેવનરૂપ છે, તેથી તે વિનયના પાલનથી મહાત્મા કેવલી થાય છે.

કેવલી કવલભોજી હોવાથી કૃતાર્થ નથી, એ પ્રકારે દિગંબરો માને છે. તેમની મતિના વિભ્રમને દૂર કરવા માટે ગ્રંથકારશ્રીએ 'કેવલીભુક્તિવ્યવસ્થાપન' નામની બત્રીશી કરેલ છે=કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી, તેનું સ્થાપન કરનારી પ્રસ્તુત બત્રીશી રચેલ છે.

બુદ્ધિપૂર્વકની પુદ્ગલની પ્રવૃત્તિ વીતરાગ ક્યારેય કરે નહિ, એ પ્રકારના દિગંબરના આશયનું યુક્તિપૂર્વક ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં નિરાકરણ :-

દિગંબરોનો મુખ્ય આશય એ છે કે 'બ્રાહ્મણો ન મ્લેચ્છિતવ્યઃ' 'બ્રાહ્મણો મ્લેચ્છની આચરણા કરવી જોઈએ નહિ,' એ વચન પ્રમાણે આત્મા બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, તેથી બ્રાહ્મણ છે; અને બ્રહ્મસ્વરૂપ એવો આત્મા મ્લેચ્છના જેવી પુદ્ગલની પ્રવૃત્તિ કરે નહિ. તેથી બુદ્ધિપૂર્વકની પુદ્ગલની પ્રવૃત્તિ વીતરાગ ક્યારેય કરે નહિ. એ પ્રકારની માન્યતાને કારણે દિગંબરો કેવલીને બુદ્ધિપૂર્વક વિહાર સ્વીકારતા નથી, પરંતુ વાદળાની જેમ સ્વભાવથી ગમન સ્વીકારે છે. વળી બુદ્ધિપૂર્વક ગ્રહણ થાય તેવી વસ્ત્રગ્રહણની ક્રિયા કે આહારગ્રહણની ક્રિયા કેવલી કરતા નથી, તેમ સ્થાપન કરે છે; અને સ્વમાન્યતાને સામે રાખીને કેવલીને કવલભોજન સ્વીકારવામાં શું શું દોષો આવી શકે, તેની વિશદ ચર્ચા દિગંબર ગ્રંથકારોએ કરેલ છે. તે સર્વ દિગંબરનાં સ્થાનોને સામે રાખીને પ્રત્યેક સ્થાનમાં દિગંબરો દ્વારા બતાવેલ દોષો કઈ રીતે યુક્તિયુક્ત નથી, તે ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં સ્થાપન કરેલ છે, અને તે સ્થાપન કરવાથી આ પ્રમાણે ફલિત થાય છે -

વીતરાગ ભગવંત ચાર ઘાતિકર્મના ક્ષયવાળા છે, તેથી ઘાતિકર્મના ઉદયથી

થનારા દોષો વીતરાગ ભગવંતમાં નથી, પરંતુ ‘બ્રાહ્મણો ન મ્લેચ્છિતવ્યઃ’ એ વચનનો અર્થ બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્માને ગ્રહણ કરીને વિચારવામાં આવે તો બ્રાહ્મણ જેવા સિદ્ધના આત્માઓ અર્થાત્ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં રહેનારા સિદ્ધના આત્માઓ, મ્લેચ્છ જેવી પુદ્ગલની ક્રિયા ક્યારેય કરતા નથી; પરંતુ વીતરાગ ઘાતિકર્મના ક્ષયની અપેક્ષાએ બ્રહ્મસ્વરૂપવાળા છે, તેમ સ્વીકારીએ તો, બ્રાહ્મણ જેવા વીતરાગ સર્વજ્ઞ મોહથી આકુળ થઈને કોઈ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. તેથી જે પ્રવૃત્તિમાં મોહની આકુળતા નથી, ફક્ત વિદ્યમાન અઘાતિકર્મને કારણે ઉચિત પ્રવૃત્તિ છે, તેવી પ્રવૃત્તિથી વીતરાગ ભગવંત મ્લેચ્છ જેવું આચરણ કરે છે, તેમ કહી શકાય નહિ; પરંતુ જેમ તીર્થકરો તીર્થકરનામકર્મના ઉદયથી કેવલ જગતના હિત અર્થે ઉપદેશાદિની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પ્રવૃત્તિ તેમના વીતરાગભાવને દૂષિત કરતી નથી, અને ઉચિતકાળે યોગનિરોધ કરે છે, ત્યારે સર્વથા પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિનો નિરોધ કરે છે, તેના ફળસ્વરૂપે સર્વકર્મરહિત એવું બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે, ત્યારે સર્વથા પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ વગરના બને છે;

વળી જેમ આત્મા માટે શુદ્ધ બ્રહ્મસ્વરૂપ સિદ્ધો ઉપાસ્ય છે, તેમ આત્મા માટે શુદ્ધ બ્રહ્મની નજીકની અવસ્થાને પામેલા અને શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિનો યોગમાર્ગ બતાવનારા તીર્થકરો પણ સર્વકર્મરહિત નહિ હોવા છતાં ઉપાસક માટે ઉપાસ્ય છે, અને તેવા ઉપાસ્ય વીતરાગ આહારની પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરનારા વીતરાગ નથી, એમ કહીને તેમની ઉપાસ્યતાનો દિગંબરો જે અપલાપ કરે છે, તે શાસ્ત્રવચન, યુક્તિ અને અનુભવથી વિરુદ્ધ છે. આ પ્રકારના ગંભીર અર્થને સામે રાખીને ગ્રંથકારશ્રીએ દિગંબર મતનું નિરાકરણ કરેલ છે. પરંતુ માત્ર શ્વેતાંબરમત સ્વમત છે અને દિગંબર મત પરમત છે, તેને સામે રાખીને દિગંબરોએ બતાવેલ યુક્તિઓનું પ્રતિયુક્તિ દ્વારા પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં નિરાકરણ કરેલ નથી, તેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથની રચનાથી ગ્રંથકારશ્રીમાં વર્તતો કોઈ દર્શન પ્રત્યેના વલણ વગરનો તત્ત્વનો પક્ષપાત જ ઘોષિત થાય છે, માટે વાયકવર્ગે પ્રસ્તુત બત્રીશીને ગંભીરતાપૂર્વક જોવા યત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી એવો ભ્રમ ન થાય કે દરેક દર્શનકાર સ્વમતનું સ્થાપન કરે છે, તેમ પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં ગ્રંથકારશ્રીએ પણ સ્વમતના સ્થાપનનો યત્ન કર્યો છે.

વસ્તુતઃ તત્ત્વના રાગી અને પરમ મધ્યસ્થતાના અર્થી એવા પુરુષો કોઈપણ દર્શનનું અવલોકન કરે ત્યારે તે દર્શનની યુક્તિયુક્ત વાતો જે હોય તેને સહેજ પણ અન્યાય કર્યા વગર સ્વીકારવા યત્ન કરે, પરંતુ કોઈપણ દર્શનમાં રહેલી, યુક્તિને નહિ સ્પર્શનારી ભ્રમથી યુક્તિ જેવી ભાસતી કોઈ યુક્તિ દેખાય, તેનાથી યોગ્ય જીવોને માર્ગનો ભ્રમ ન થાય અને સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, તે માટે અન્ય દર્શનનાં અસંબદ્ધ વચનોનું નિરાકરણ કરે છે, તેમ દ્વિગંબરોની પણ કેવલીભુક્તિવિષયક અસંબદ્ધ માન્યતાઓના નિરાકરણના પ્રયોજનથી ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત બત્રીશી રચેલ છે.

છન્નસ્થતાને કારણે આ ગ્રંથના વિવેચનમાં વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયવિરુદ્ધ અજાણતાં કંઈ પણ લખાયું હોય તો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ માંગું છું.

વિ. સં. ૨૦૬૨, વૈશાખ સુદ-૩,
તા. ૩૦-૪-૨૦૦૬, રવિવાર,
૩૦૨, વિમલવિહાર,
સરસ્વતી સોસાયટી, પાલડી,
અમદાવાદ-૭.

- પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

**કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી તેમાં દિગંબર દ્વારા
અપાયેલા ૧૫ કારણોનું શ્વેતાંબર મત પ્રમાણે
ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા યુક્તિપૂર્વક નિરાકરણ**

દિગંબર

શ્લોક-૧

(૧) સર્વ પ્રકારે દોષનો વિગમ હોવાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી.

શ્લોક-૧

(૨) કૃતકૃત્ય હોવાને કારણે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી.

શ્લોક-૧

(૩) આહારસંજ્ઞાનો વિરહ હોવાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી.

શ્લોક-૧

(૪) અનંતસુખની સંગતિ હોવાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી.

શ્વેતાંબર

શ્લોક-૭

(૧) ઘાતિકર્મના અભાવમાં કેવલી ભગવંતને અજ્ઞાનાદિ દોષો નથી, પરંતુ વેદનીયકર્મના ઉદયથી ક્ષુધાવેદનીયનો સંભવ હોવાથી કેવલીને ક્વલભોજન છે.

શ્લોક-૯

(૨) ઘાતિકર્મના ક્ષયથી જ કેવલીમાં કૃતકૃત્યતા અક્ષત છે, પરંતુ ભવોપગ્રાહી એવા વેદનીયાદિ કર્મોના ક્ષયની અપેક્ષાએ કેવલી કૃતકૃત્ય નથી, માટે કેવલીને ક્વલભોજન છે.

શ્લોક-૧૦

(૩) આહારસંજ્ઞાનો વિરહ કેવલીની ભુક્તિનો બાધક નથી, માટે કેવલીને ક્વલભોજન છે.

શ્લોક-૧૧

(૪) જ્ઞાનાદિ ગુણોથી સંગત અનંત સુખને ક્ષુધાદિ બાધા કરતા નથી, માટે કેવલીને ક્વલભોજન છે.

શ્લોક-૨

- (૫) વેદનીયકર્મનું
દગ્ધરજ્જુસમાનપણું
હોવાથી કેવલીને →
વેદનીયજન્ય ક્ષુધા નથી.
માટે કેવલી કવલભોજન
કરતા નથી.

શ્લોક-૧૨-૧૩

- (૫) વેદનીયકર્મને દગ્ધરજ્જુ કહેતા
દિગંબરો સિદ્ધાંતના અર્થની વ્યવસ્થાને
જાણતા નથી. તે આ રીતે -
(i) તીર્થકરોની પુણ્યપ્રકૃતિનું તીવ્રપણું
હોવાથી કેવલીનાં વેદનીયકર્મો
દગ્ધરજ્જુ જેવાં નથી.
(ii) અસાતાવેદનીયનો અનુપક્ષય
હોવાથી અસાતાવેદનીય કર્મ પણ
દગ્ધરજ્જુ જેવું નથી. માટે કેવલીને
ક્ષુધા છે, અને દેહને ટકાવવા માટે
આહાર આવશ્યક છે. માટે કેવલીને
કવલભોજન છે.

અથવા

સ્થિતિશેષાદિ અપેક્ષાએ વેદનીયકર્મને
શાસ્ત્રમાં દગ્ધરજ્જુ જેવું કહેલ છે.
રસાદિઅપેક્ષાએ નહીં, તેથી કેવલીને
કવલભોજન છે.

શ્લોક-૨

- (૬) દેહગત સુખ-દુઃખનું
ઇન્દ્રિયોથી ઉદ્ભવપણું →
હોવાને કારણે કેવલી
કવલભોજન કરતા નથી.

શ્લોક-૧૪

- (૬) બાહ્ય એવા સુખ-દુઃખમાં
ઇન્દ્રિયોથી ઉદ્ભવતાનું
આવશ્યકપણું છે, પરંતુ
આધ્યાત્મિક એવા સુખ-દુઃખમાં
ચિત્રકર્મ હેતુ છે. તેથી વેદનીય
કર્મજન્ય સુખ-દુઃખ કેવલીને
સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી.
માટે કેવલીને કવલભોજન છે.

શ્લોક-૩

(૭) પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ
મોહનીયકર્મના ઉદયથી →
હોય છે, અને કેવલી
નિર્મોહી હોય છે. તેથી
કેવલીને કવલભોજન
નથી.

શ્લોક-૩

(૮) સાતાવેદનીયની
અનુદીરણા હોવાથી કેવલી →
કવલભોજન કરતા
નથી.

શ્લોક-૪

(૧૦) (i) ભુક્તિથી નિદ્રાની

શ્લોક-૧૫

(૭) આહારાદિ પ્રવૃત્તિ મોહજન્ય
ઇચ્છાય તો દેશનાદિ પ્રવૃત્તિ
પણ મોહજન્ય સ્વીકારવી પડે.
તેથી જેમ દેશનાદિ પ્રવૃત્તિ
દિગંબર પણ મોહજન્ય
સ્વીકારતો નથી, તેમ
આહારાદિ પ્રવૃત્તિ પણ
મોહજન્ય નથી. માટે કેવલીને
કવલભોજન છે.

શ્લોક-૧૭

(૮) કવલાહારથી દિગંબર
સાતા-વેદનીયની ઉદીરણાનું
આપાદન કરે તો દેશના વડે
અસાતા-વેદનીયની ઉદીરણા
પણ દિગંબરના મતે પ્રાપ્ત
થાય, અને કેવલી દેશના
આપે છે, તેમાં
અસાતાવેદનીયની
ઉદીરણા થતી નથી; તેમ
કેવલી ભોજન કરે છે,
તેમાં પણ સાતાવેદનીયની
ઉદીરણા થતી નહિ
હોવાથી કેવલીને
કવલભોજન છે.

શ્લોક-૨૦

(૧૦) (i) દર્શનાવરણમ્મ વિના

ઉત્પત્તિ હોવાથી કેવલી →
કવલભોજન કરતા
નથી.

(ii) રાસન=રસસંબંધિ
મતિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
હોવાથી કેવલી →
કવલભોજન કરતા
નથી.

ભુક્તિથી નિદ્રાની ઉત્પત્તિ
થતી નથી. માટે કેવલી
કવલભોજન કરે છે.

(ii) કેવલી ભગવંતને ભુક્તિથી
રાસન=રસસંબંધિ મતિજ્ઞાન
થાય એમ દિગંબર કહે
તો નજીકમાં રહેલા પુષ્પને
આશ્રયીને દ્રાણોદ્રિયના
તર્પણના યોગથી
દ્રાણીય=ગંધસંબંધિ
મતિજ્ઞાનની પણ કેવલીને
પ્રાપ્તિ થાય. માટે કેવલી
કવલભોજન કરે છે.

શ્લોક-૪

(૧૧) ધ્યાન અને તપનો વ્યય
હોવાથી કેવલી →
કવલભોજન
કરતા નથી.

શ્લોક-૪

(૧૨) પરમઔદારિક શરીરનો
ચિરકાળ અવસ્થિતિ
સ્વભાવ હોવાથી →
ભુક્તિ વગર રહી શકે છે.
માટે કેવલી કવલભોજન
કરતા નથી.

શ્લોક-૨૨ ઉત્તરાર્ધ

(૧૧) કેવલીના ભુક્તિકાળમાં અસંભવ-
વાળાં ધ્યાન અને તપ કેવલીમાં
અક્ષત છે, અને સ્વભાવસમવસ્થિતિ
રૂપ ધ્યાન અને તપનો ગમનાદિની
જેમ ભુક્તિથી પણ વ્યાઘાત નથી.
માટે કેવલી કવલભોજન કરે છે.

શ્લોક-૨૩

(૧૨) ચિરકાળ રહેનારું ઔદારિક શરીર
જેમ આયુષ્યથી ટકે છે, તેમ
ચિરકાળ રહેનારા પરમઔદારિક
ઔદારિકનો જ ભેદ હોવાથી તેને
ટકાવવામાં ભુક્તિ પણ પ્રયોજક
છે. માટે કેવલીને કવલભોજન છે.

શ્લોક-૫

(૧૩) પરોપકારની હાનિ
હોવાથી કેવલી →
કવલભોજન કરતા નથી.

શ્લોક-૫

(૧૪) અન્યને પુરીષાદિની
જુગુપ્સાનો પ્રસંગ →
હોવાથી કેવલી
કવલભોજન કરતા નથી.

શ્લોક-૫

(૧૫) વ્યાધિની ઉત્પત્તિ હોવાથી
કેવલી કવલભોજન →
કરતા નથી.

શ્લોક-૨૭ પૂર્વાર્ધ

(૧૩) નિયત અવસરવાળી કેવલીને
ભુક્તિ છે. તેથી પરોપકારની
હાનિ નથી. માટે કેવલીને
કવલભોજન છે.

શ્લોક-૨૭ ઉત્તરાર્ધ

(૧૪) (i) નિર્મોહી એવા ભગવાનને
પુરીષાદિની જુગુપ્સા હોતી નથી.
(ii) પુરીષાદિથી અન્યને જુગુપ્સા
થાય છે, એમ જો દિગંબર કહે તો
નગ્નપણામાં પણ અન્યને
જુગુપ્સા કેમ નથી ? અતિશય
હોવાથી નગ્નપણાનું દર્શન થતું
નથી, એમ જો દિગંબર કહે તો
અતિશય હોવાથી પુરીષાદિનું પણ
દર્શન થતું નથી. માટે અતિશય
બંને પક્ષમાં સમાન છે. માટે
કેવલીને કવલભોજન છે.

શ્લોક-૨૮

(૧૫) કેવલી ભગવંતને સ્વતઃ=પુણ્યથી
આક્ષિપ્ત નિસર્ગથી હિત-મિત
આહાર હોવાથી કોઈપણ વ્યાધિની
ઉત્પત્તિ થતી નથી. માટે કેવલીને
કવલભોજન છે.

— પૂ. રોહિતાશ્રી શિષ્યાણુ
સા. ચંદનબાલાશ્રી

❁ અનુક્રમણિકા ❁

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
૧-૫.	કેવલીને કવલભોજન કેમ ન હોય ? તેની દિગંબર મતાનુસાર યુક્તિ, ૧૫ કારણો.	૧-૧૪
૧.	(1) સર્વ પ્રકારે દોષનો વિગમ. (2) કૃતકૃત્યપણું. (3) આહારસંજ્ઞાનો વિરહ. (4) અનંત સુખની સંગતિ.	૨-૫
૨.	(5) દગ્ધરજ્જુસમપણું. (6) દેહગત સુખ-દુઃખનું ઇન્દ્રિયોને આધીનપણું.	૫-૭
૩.	(7) મોહથી પરપ્રવૃત્તિ. (8) સાતાવેદનીયની અનુદીરણા. (૯) આહારની કથાથી પણ અત્યંત પ્રમાદજનન.	૭-૯
૪.	(10) ભુક્તિથી નિદ્રાદિની ઉત્પત્તિ. (11) ધ્યાન અને તપનો વ્યય. (12) ભુક્તિ વગર પણ પરમઔદારિક શરીરનું ચિરકાળ અવસ્થિત સ્વભાવપણું.	૯-૧૨
૫.	(13) પરોપકારની હાનિ. (14) પુરીષાદિની જુગુપ્સા. (15) વ્યાધિની ઉત્પત્તિ.	૧૨-૧૪
૬.	દિગંબર મતરૂપી સાપને પલાયન કરવામાં મોર સમાન કેવલીના કવલભોજનવિષયક વક્ષ્યમાણ સિદ્ધાંત.	૧૪
૭.	(1) સર્વ પ્રકારના દોષનો વિગમ હોવા છતાં કેવલીને ક્ષુધાવેદનીયનો સંભવ.	૧૫-૧૭

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
૮.	અવ્યાબાધ સુખનો વ્યાઘાત કરનાર હોવાથી ક્ષુધા દોષરૂપ છે, એ પ્રમાણે દિગંબરના કથનનું ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા નિરાકરણ.	૧૮-૧૯
૯.	(2) કેવલી કૃતકૃત્ય હોવા છતાં ભુક્તિને સ્વીકારવામાં વિરોધનો અભાવ.	૨૦-૨૩
૧૦.	(3) આહારસંજ્ઞાના વિરહમાં પણ કેવલીને આહારનો સંભવ.	૨૩-૨૬
૧૧.	(4) કેવલીના અનંત સુખમાં ક્ષુધાદિથી બાધાનો અભાવ.	૨૭-૨૯
૧૨.	(5) વેદનીયકર્મ દગ્ધરજ્જુ સમાન હોવાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, તેનું નિરાકરણ.	૨૯-૩૦
૧૩.	(i) વેદનીયકર્મને દગ્ધરજ્જુ સમાન કહેનાર દિગંબરને સિદ્ધાંતની મર્યાદાના જ્ઞાનનો અભાવ. (ii) આવશ્યકવૃત્તિ આદિમાં ભવોપગ્રાહિ કર્મોનું કેવલીને દગ્ધરજ્જુ સમાનનું કથન કઈ અપેક્ષાએ છે, તેનું ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા સ્પષ્ટીકરણ.	૩૧-૩૯
૧૪.	(6) (૧) દેહગત એવા સુખ-દુઃખનું ઇંદ્રિયોથી ઉદ્ભવપણું હોવાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ. (૨) આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખ પ્રત્યે ચિત્ર પ્રકારનું કર્મ કારણ.	૩૯-૪૬
૧૫.	(7) મોહનીયકર્મના ઉદયથી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ હોવાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૪૬-૪૮
૧૬.	ઇચ્છાનો અભાવ હોવાથી ભગવાનને દેશનાની પ્રવૃત્તિ નથી, અને ભગવાનને નિયત દેશકાળવાળી દેશના સ્વભાવથી છે, એ પ્રકારની દિગંબર તરફથી ઇષ્ટાપત્તિ સ્વીકારાયે છતે ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા પ્રત્યુત્તર.	૪૮-૬૨

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
૧૭.	(8) અસાતાવેદનીયની અનુદીરણા હોવાને કારણે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૬૨-૬૪
૧૮.	કેવલીને ભુક્તિવ્યાપારથી સાતાનો ઉદય હોવા છતાં સાતાની ઉદીરણા કેમ નથી ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ.	૬૪-૭૧
૧૯.	(9) આહારકથાથી અત્યંત પ્રમાદનું જનન હોવાને કારણે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૭૧-૭૫
૨૦.	(10) (i) ભુક્તિથી નિદ્રાની પ્રાપ્તિ હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૭૫-૭૮
૨૧.	(ii) ભુક્તિથી રાસન=રસસંબંધિ મતિજ્ઞાન થતું હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૭૮-૮૦
૨૨.	(iii) ભુક્તિથી ઈર્ષ્યાપથનો પ્રસંગ આવતો હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	
	(11) ભુક્તિકાળમાં ધ્યાન અને તપનો વ્યય થતો હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૮૦-૮૪
૨૩.	(12) ભુક્તિ વગર પણ પરમ ઔદારિક શરીર રહી શકે છે, તેથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૮૪-૮૯
૨૪.	(i) શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટ ભુક્તિ આદિ અદૃષ્ટ સાથે સંબંધ.	
	(ii) ભુક્તિ આદિ અદૃષ્ટનો કેવલીમાં ત્યાગ સ્વીકારાયે છતે દિગંબરને દૃષ્ટબાધાની પ્રાપ્તિ.	૮૯-૯૧

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
૨૫.	શરીરસ્થાપક એવા અદૃષ્ટનું ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટની સાથે નિયતપણું હોવા છતાં ભુક્તિ આદિ અદૃષ્ટનું અલ્પપણું હોવાથી કેવલીને અભુક્તિ આદિની ઉપપત્તિ થશે, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૯૨-૧૦૧
૨૬.	(13) નિયત અવસરે ભોજન કરનાર એવા ભગવાનને પરોપકારની હાનિ નહિ હોવાથી કેવલીભુક્તિનો સંભવ. (14) (i) ક્ષીણ જુગુપ્સા મોહનીય કર્મવાળા ભગવાનને પોતાના મળને જોઈને જુગુપ્સા થવાનો સંભવ નહિ હોવાથી કેવલીભુક્તિનો સંભવ.	૧૦૧-૧૦૩
૨૭.	(ii) કેવલીના પુરીષાદિને જોઈને અન્ય લોકોને જુગુપ્સા થવાનો સંભવ છે, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ.	૧૦૩-૧૦૫
૨૮.	(15) પુણ્યથી આક્ષિપ્ત હિત-મિત આહારને કારણે કોઈ પણ વ્યાધિની ઉત્પત્તિ નહિ હોવાથી કેવલીને ભુક્તિનો સંભવ.	૧૦૬-૧૦૯
૨૯.	આત્મા પરપદાર્થની પ્રવૃત્તિ કરે તે આત્મા માટે લજ્જાસ્પદ છે, અને વીતરાગ મોહરહિત હોવાથી પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે કોઈ રીતે સંગત નથી, એ પ્રકારના દિગંબર મતના સંસ્કારોથી વાસિત થયેલાનું નિરાકરણ.	૧૦૯-૧૧૦
૩૦.	ભવોપગ્રાહી કર્મથી પેદા થયેલા દોષોનો વૃથા વિસ્તાર કરીને કદાગ્રહથી આપ્ત એવા ભગવાનને દૂષણ આપતાં દિગંબરોને પાપનો બંધ.	૧૧૧-૧૧૨
૩૧.	શ્વેતાંબરો જે તીર્થકરને માને છે, તે તીર્થકરા લજ્જાસ્પદ એવી પરદ્રવ્યની આહારાદિની પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે તેવા ભગવાન ક્યારેય ઉપાસ્ય સ્વીકાર	

શ્લોક નં.	વિષય	પાના નં.
	<p>શકાય નહિ, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું દૃષ્ટાંત દ્વારા નિરાકરણ.</p>	૧૧૨-૧૧૩
૩૨.	<p>પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ ભુક્તિની ક્રિયા હોવા છતાં વીતરાગની વીતરાગતામાં કોઈ બાધ નથી, એ રીતે દિગંબરનો નિગ્રહ થવાથી પરમ આનંદિત થયેલા શ્વેતાંબરો વડે શોભાને પામેલું જૈનશાસન જય પામે છે.</p>	૧૧૩-૧૧૫
	<p>❖ ❖ ❖</p>	

ॐ ह्रीं अर्हं नमः ।
ॐ ह्रीं श्रीशङ्खेश्वरपार्थनाथाय नमः ।
ॐ ऐं नमः ।

न्यायाचार्य-न्यायविशारद-श्रीमद्यशोविजयोपाध्यायविरचिता
स्वोपज्ञवृत्तियुता

द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका

अन्तर्गत

केवलीभुक्तिव्यवस्थापनद्वात्रिंशिका-३०

प्रस्तुत केवलभुक्तिव्यवस्थापन બત્રીશીનો ૨૯મી વિનયબત્રીશી સાથે સંબંધ :-

અનન્તરં વિનય ઉક્તસ્તત્પાલનેન ચ મહાત્મા કેવલી ભવતિ, સ ચ
કવલભોજિત્વાન્ન કૃતાર્થ ઇતિ દિગમ્બરમતિભ્રમનિરાસાર્થમાહ -

અર્થ :-

અનંતર બત્રીશીમાં=પૂર્વની બત્રીશીમાં વિનય કહેવાયો, અને તેના
પાલનથી=વિનયના પાલનથી, મહાત્મા કેવલી થાય છે; અને તે=કેવલી,
કવલભોજીપણું હોવાથી કૃતાર્થ નથી, એ પ્રમાણે દિગંબરના મતિભ્રમના
નિરાસાર્થે કેવલિભુક્તિનું વ્યવસ્થાપન કરનારી બત્રીશીને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ભાવાર્થ :-

કર્મનું જે વિનયન કરે તે વિનય કહેવાય છે. આ પ્રકારની વ્યુત્પત્તિથી ગુણો
તરફનો જીવનો સુદૃઢ વ્યાપાર તે વિનય છે, અને તે વિનય ગ્રંથકારશ્રીએ
૨૯મી બત્રીશીમાં બતાવ્યો. તે પ્રકારના વિનયનું કોઈ સમ્યક્ પાલન કરે તો
ગુણ પ્રત્યેના દૃઢ વ્યાપારથી તે મહાત્મા કેવલી થાય છે; અને શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની
માન્યતા અનુસાર કેવલી પણ દેહને ટકાવવા માટે કવલભોજી છે. તે માન્યતાને

સામે રાખીને દિગંબરો કહે છે કે શ્વેતાંબરને અભિમત કેવલી કવલભોજ હોવાને કારણે કૃતાર્થ નથી. આ પ્રકારની દિગંબરની મતિમાં પ્રગટ થયેલ ભ્રમના નિરાસ માટે ગ્રંથકાર મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજા કેવલીને કવલભુક્તિ સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી, તે બતાવવા અર્થે કહે છે -

અવતરણિકા :-

દિગંબરો કેવલીને કવલભોજન સ્વીકારતા નથી. કેવલીને કવલભોજન કેમ નથી ? તેની યુક્તિ શ્લોક-૧થી૫ સુધી દિગંબર મતાનુસાર ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

શ્લોક :-

સર્વથા દોષવિગમાત્ કૃતકૃત્યતયા તથા ।

આહારસજ્ઞાવિરહાદનન્તસુખસદ્ગતેઃ ॥૧॥

અન્યથાર્થ :-

સર્વથા=સર્વ પ્રકારે દોષવિગમાત્=દોષનું વિગમન હોવાથી કૃતકૃત્યતયા=કૃતકૃત્યપણું હોવાથી, આહારસજ્ઞાવિહારાત્=આહારસંજ્ઞાનો વિરહ હોવાથી, તથા=તથા અનન્તસુખસદ્ગતેઃ=અનંતસુખની સંગતિ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી, એમ શ્લોક-૫ સાથે અન્યથ છે. ॥૧॥

શ્લોકાર્થ :-

સર્વ પ્રકારે દોષનું વિગમન હોવાથી, કૃતકૃત્યપણું હોવાથી, આહારસંજ્ઞાનો વિરહ હોવાથી તથા અનંતસુખની સંગતિ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી, એમ શ્લોક-૫ સાથે અન્યથ છે. ॥૧॥

ટીકા :-

સર્વથેતિ-સર્વથા=સર્વપ્રકારેઃ, દોષવિગમાત્, ક્ષુધાયાશ્ચ દોષત્વાત્તદભાવે કવલાહારાનુપપત્તેઃ, તથા કૃતકૃત્યતયા, કેવલિનઃ કવલભોજિત્વે તદ્દાન્યાપત્તેઃ, આહારસજ્ઞાવિરહાત્ તસ્યાશ્ચાહારહેતુત્વાત્, અનન્તસુખસ્ય સદ્ગતેઃ, કેવલિનઃ કવલભુક્તૌ તત્કારણક્ષુદ્ધેદનોદયાવશ્યમ્ભાવાત્તેનાનન્તસુખવિરોધાત્ ॥૧॥

ટીકાર્થ :-

સર્વથા દોષવિગમાત્, સર્વથા=સર્વ પ્રકારે, દોષનું વિગમન હોવાથી= દોષનો નાશ થયો હોવાથી, કેવલી ભોજન કરતા નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવલીને સર્વ પ્રકારે દોષનો નાશ થયો છે એટલામાત્રથી કેવલી ભોજન કરતા નથી, તેમ કેમ સ્વીકારી શકાય ? તેમાં હેતુ કહે છે -

ક્ષુધાયાશ્ચ અનુપપત્તેઃ, અને ક્ષુધાનું દોષપણું હોવાથી, તેના અભાવમાં= દોષના અભાવમાં, કવલાહારની અનુપપત્તિ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી.

તથા કૃત્યતયા, અને કૃતકૃત્યપણું હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી,

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવલી કૃતકૃત્ય હોય એટલામાત્રથી ભોજન કેમ ન કરે ? તેમાં હેતુ કહે છે -

કેવલિનઃ આપત્તેઃ, કેવલીના કવલભોજીપણામાં તેની=કૃતકૃત્યપણાની, હાનિની આપત્તિ છે, તેથી કેવલી ભોજન કરતા નથી.

આહારસજ્ઞા આહારહેતુત્વાત્, આહારસંજ્ઞાનો વિરહ હોવાથી અને તેનું=આહારસંજ્ઞાનું, આહારનું હેતુપણું હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી.

અનન્ત સદ્ગતેઃ, અનંતસુખની સંગતિ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવલીને અનંત સુખ હોવા છતાં કેવલી કવલભોજન કરે છે, એમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો છે ? તેથી કહે છે -

કેવલિનઃ વિરોધાત્ ॥ કેવલીની કવલભુક્તિમાં તેનું કારણ ક્ષુધાવેદનાના ઉદયનો અવશ્યભાવ હોવાથી=ભોજનનું કારણ ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયનો નક્કી ભાવ હોવાથી, તેના વડે=ક્ષુધાવેદનીય વડે, અનંત સુખનો વિરોધ થતો હોવાથી અનંત સુખથી યુક્ત કેવલી ભોજન કરતા નથી. ॥૧॥

ભાવાર્થ :-

કેવલી કવલભોજી ન હોય તેનાં દિગંબરમતાનુસાર કારણો :-

(૧) સર્વ પ્રકારે દોષનો વિગમ :-

કેવલીભગવંત સર્વ દોષોથી રહિત છે, અને ક્ષુધા એ જીવની દુઃખવાળી અવસ્થા છે, તેથી દોષરૂપ છે. કેવલીને દોષનો અભાવ હોવાથી ક્ષુધાનો અભાવ છે, અને ક્ષુધાનો અભાવ હોવાને કારણે કેવલીને કવલાહાર સંગત નથી. માટે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી.

(૨) કૃતકૃત્યપણું :-

કેવલીભગવંત મોહના ઉન્મૂલન માટે યત્ન કરીને ધાતિકર્મનો ક્ષય કરી ચૂકેલા છે, તેથી કૃતકૃત્ય છે, અને કૃતકૃત્ય એવા કેવલીભગવંતને કવલભોજન સંભવે નહિ; અને જો કેવલીભગવંતને કવલભોજન સ્વીકારીએ તો કૃતકૃત્યપણાની હાનિની પ્રાપ્તિ થાય.

દિગંબરનો આશય એ છે કે સાધના કરનાર સાધુભગવંતો પોતાના કૃત્યની નિષ્પત્તિ અર્થે તેના ઉપાયભૂત એવા દેહનું પાલન કરે છે, પરંતુ કેવલીભગવંતનાં તો સર્વ કૃત્યો સિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે. તેથી પોતાના ઇષ્ટ એવા કૃત્યની નિષ્પત્તિ અર્થે દેહનું પાલન કરવું કેવલીભગવંતને આવશ્યક નથી. આમ છતાં કેવલીભગવંત ધર્મના સાધનરૂપે દેહનું પાલન કરે છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે, તો કેવલીભગવંતના કૃતકૃત્યપણાની હાનિની પ્રાપ્તિ થાય. માટે કેવલીભગવંત કવલભોજન કરતા નથી.

(૩) આહારસંજ્ઞાનો વિરહ :-

કેવલીભગવંતને આહારસંજ્ઞાનો વિરહ છે અને આહારસંજ્ઞા એ આહારની પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે. તેથી કેવલીભગવંત આહારની પ્રવૃત્તિરૂપ કવલભોજન કરતા નથી.

(૪) અનંત સુખની સંગતિ :-

કેવલીભગવંતને અનંત સુખની સંગતિ હોવાથી કેવલીભગવંત કવલભોજન કરતા નથી. હવે જો કેવલીભગવંતને આહાર સ્વીકારવામાં આવે તો આહારના કારણભૂત ક્ષુધાવેદનીયનો ઉદય અવશ્ય સ્વીકારવો પડે, અને ક્ષુધાવેદનીયનો

ઉદય કેવલીભગવંતને સ્વીકારીએ તો ક્ષુધાવેદનીય સુખરૂપ નથી, પરંતુ દુઃખરૂપ છે, તેથી અનંત સુખનો વિરોધ પ્રાપ્ત થાય. માટે પણ કેવલીભગવંત કવલભોજન કરતા નથી. ॥૧॥

શ્લોક :-

દગ્ધરજ્જુસમત્વાચ્ચ વેદનીયસ્ય કર્મણઃ ।

અક્ષોદ્ભવતયા દેહગતયોઃ સુખદુઃખયોઃ ॥૨॥

અન્યથાથ :-

ચ=વળી વેદનીયસ્ય કર્મણઃ=વેદનીયકર્મનું દગ્ધરજ્જુસમત્વાત્= દગ્ધરજ્જુ-સમપણું હોવાથી દેહગતયોઃ સુખદુઃખયોઃ=દેહગત સુખ-દુઃખનું અક્ષોદ્ભવતયા= ઈંદ્રિયોથી ઉદ્ભવપણું હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી, એમ શ્લોક-૫ સાથે અન્યથ છે. ॥૨॥

શ્લોકાર્થ :-

વળી વેદનીયકર્મનું દગ્ધરજ્જુસમપણું હોવાથી, દેહગત સુખ-દુઃખનું ઈંદ્રિયોથી ઉદ્ભવપણું હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી, એમ શ્લોક-૫ સાથે અન્યથ છે. ॥૨॥

ટીકા :-

દગ્ધેતિ-ચ=પુનઃ, વેદનીયકર્મણો દગ્ધરજ્જુસમત્વાત્તાદૃશેન તેન સ્વકાર્યસ્ય ક્ષુદ્ધેદનોદયસ્ય જનયિતુમશક્યત્વાત્, દેહગતયોઃ=શરીરાશ્રિતયોઃ, સુખદુઃખયો-રક્ષોદ્ભવતયા=ઇન્દ્રિયાધીનતયા, અતીન્દ્રિયાણાં ભગવતાં તદનુપપત્તેઃ ॥૨॥

ટીકાર્થ :-

ચ=પુનઃ અશક્યત્વાત્, વળી વેદનીયકર્મનું દગ્ધરજ્જુની સમાનપણું હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી; કેમ કે તેવા પ્રકારના તેના વડે=દગ્ધરજ્જુ જેવા વેદનીયકર્મ વડે, સ્વકાર્ય એવા ક્ષુદ્ધેદનાના ઉદયને ઉત્પન્ન કરવું અશક્ય છે. તેથી કેવલી ભોજન કરતા નથી.

દેહગતયોઃ તદનુપપત્તેઃ ॥ દેહગત=શરીર આશ્રિત, સુખ-દુઃખનું ઈન્દ્રિય,

ઉદ્ભવપણું હોવાથી=ઇન્દ્રિયોને આધીનપણું હોવાથી, અતીન્દ્રિય એવા ભગવાનને=ઇન્દ્રિયોથી વિષયોને નહિ ગ્રહણ કરનાર એવા કેવલીને, તેની અનુપપત્તિ હોવાથી=ઇન્દ્રિયોને આધીન એવા સુખ-દુઃખની અનુપપત્તિ હોવાથી, કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. ॥૨॥

ભાવાર્થ :-

(૫) દગ્ધરજ્જુસમપણું :-

કેવલીભગવંતને ચાર ઘાતિકર્મોનો નાશ થયેલો હોવાથી, અઘાતી એવા વેદનીયકર્મો દગ્ધરજ્જુ જેવાં છે. તેથી જેમ દોરડું બળી ગયેલું હોય ત્યારે બહારથી દેખાવરૂપે દોરડા જેવું દેખાતું હોય તોપણ તે દોરડાનું અવલંબન લઈને કોઈ કાર્ય કરવું હોય તો થઈ શકે નહિ; કેમ કે તે બળેલું દોરડું આકારમાત્રથી દોરડારૂપે દેખાય છે, વસ્તુતઃ તે દોરડું રાખ જેવું છે. તેથી દગ્ધરજ્જુ જેવા તે દોરડાનું અવલંબન લઈ શકાય નહિ.

તે રીતે કેવલીભગવંતનું વેદનીયકર્મ દગ્ધરજ્જુ સમાન હોવાથી વેદનીયકર્મનું કાર્ય ક્ષુધાવેદના ઉત્પન્ન કરવા માટે સમર્થ નથી. તેથી કેવલીભગવંતને ક્ષુધાના અભાવને કારણે ક્ષુધાના શમનને અનુકૂળ ભોજનની ક્રિયા નથી. માટે કેવલીભગવંત ક્વલભોજન કરતા નથી.

(૬) દેહગત સુખ-દુઃખનું ઇન્દ્રિયોને આધીનપણું :-

શરીરગત શાતા-અશાતારૂપ સુખ કે દુઃખ ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને આધીન એવા સંસારી જીવોને શરીરગત સુખ-દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કેવલીભગવંતને ઇન્દ્રિયોને આધીન જ્ઞાનની પરિણતિ નથી, પરંતુ કેવલજ્ઞાનથી જ્ઞેય એવા પદાર્થનું જ્ઞાન કરે છે. તેથી કેવલી ઇન્દ્રિયોથી વિષયોનો બોધ કરનારા નહિ હોવાથી ઇન્દ્રિયોને આધીન એવું દેહગત સુખ અને દુઃખ કેવલીભગવંતને નથી. માટે કેવલીભગવંત ક્વલભોજન કરતા નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞેયનું જ્ઞાન થાય છે, જે મતિજ્ઞાનસ્વરૂપ છે; તેમ તે તે ઇન્દ્રિયોથી થતું સુખ કે દુઃખનું વેદન પણ મતિજ્ઞાનથી થાય છે. તેથી પાંચે ઇન્દ્રિયોથી થતાં સુખ-દુઃખોનું વેદન મતિજ્ઞાનથી થાય છે, અને

કેવલીને ઇન્દ્રિયજન્ય મતિજ્ઞાન નથી. તેથી મતિજ્ઞાનથી વેદ્ય એવું સુખ-દુઃખ નથી. માટે મતિજ્ઞાનથી વેદ્ય એવું ક્ષુધાવેદનીય કેવલીને નથી, તેથી કેવલીભગવંત કવલભોજન કરતા નથી. ॥૨॥

શ્લોક :-

મોહાત્પરપ્રવૃત્તેશ્ચ સાતવેદ્યાનુદીરણાત્ ।
પ્રમાદજનનાદુચ્ચૈરાહારકથયાપિ ચ ॥૩॥

અન્યથાર્થ :-

ચ=અને મોહાત્=મોહને કારણે પરપ્રવૃત્તે:=પરપ્રવૃત્તિ હોવાથી સાતવેદ્યાનુ-
દીરણાત્=સાતાવેદનીયનું અનુદીરણ હોવાથી ચ=વળી આહારકથયાપિ=
આહારકથાથી પણ ઉચ્ચૈ:=અત્યંત પ્રમાદજનનાત્=પ્રમાદનું જનન હોવાથી
કેવલી ભોજન કરતા નથી, એમ શ્લોક-૫ સાથે અન્યથ છે. ॥૩॥

શ્લોકાર્થ :-

અને મોહને કારણે પરપ્રવૃત્તિ હોવાથી, સાતાવેદનીયનું અનુદીરણ
હોવાથી, વળી આહારકથાથી પણ અત્યંત પ્રમાદનું જનન હોવાથી
કેવલી ભોજન કરતા નથી, એમ શ્લોક-૫ સાથે અન્યથ છે. ॥૩॥

ટીકા :-

મોહાદિતિ-મોહાત્=મોહનીયકર્મણઃ, પરપ્રવૃત્તે:=પરદ્રવ્યપ્રવૃત્તેઃ, નિર્મોહસ્ય સત
આહારાદિપરદ્રવ્યપ્રવૃત્ત્યનુપપત્તેઃ । સાતવેદ્યસ્ય=સાતવેદનીયસ્ય, અનુદીરણાત્,
સાતાસાતમનુજાયુષામુદીરણાયાઃ સપ્તમગુણસ્થાન એવ નિવૃત્તેઃ કેવલિનઃ કવલભુક્તૌ
તજ્જન્યસાતોદીરણપ્રસન્નગાત્ । ચ=પુનઃ, આહારકથયાપ્યુચ્ચૈરત્યર્થ પ્રમાદજનના-
દાહારસ્ય સુતરાં તથાત્વાત્ ॥૩॥

ટીકાર્થ :-

મોહાત્ અનુપપત્તેઃ । મોહથી=મોહનીયકર્મને કારણે પરપ્રવૃત્તિ હોવાથી=
પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ હોવાથી, નિર્મોહી છતાં એવા કેવલીભગવંતને આહારાદિ
પરદ્રવ્યની અનુપપત્તિ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી.

સાતવેદ્યસ્ય અનુદીરણાત્, સાતવેદની=સાતાવેદનીયની, અનુદીરણાને કારણે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી.

સાતાવેદનીયની અનુદીરણાને કારણે કેવલી ક્વલભોજન કેમ કરતા નથી ? તેમાં યુક્તિ બતાવે છે -

સાતાસાત ઉદીરણપ્રસઙ્ગાત્ । સાતા-અસાતા અને મનુષ્યઆયુષ્યની ઉદીરણાની સાતમા ગુણસ્થાનકમાં જ નિવૃત્તિ હોવાને કારણે કેવલીની ક્વલભુક્તિમાં તેનાથી જલ્ય=ક્વલભુક્તિથી જલ્ય, સાતાની ઉદીરણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. તેથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી.

ચ=પુનઃ તથાત્વાત્ ॥ વળી આહારની કથાથી પણ અત્યંત પ્રમાદનું જનન હોવાથી આહારનું નક્કી તથાપણું છે=પ્રમાદજનનપણું છે. તેથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. ॥૩॥

- ✦ આહારાદિપરદ્રવ્યપ્રવૃત્ત્યનુપપત્તેઃ અહીં આહારાદિ માં આદિ થી વસ્ત્રાદિનું ગ્રહણ કરવું.
- ✦ આહારકથયાપિ અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે આહારની પ્રવૃત્તિથી તો પ્રમાદનું જનન છે, પરંતુ આહારની કથાથી પણ પ્રમાદનું જનન છે.

ભાવાર્થ :-

(૭) મોહથી પરપ્રવૃત્તિ :-

પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ મોહથી થાય છે અને કેવલીભગવંત મોહથી રહિત છે. તેથી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિ તેઓ કરતા નથી.

આશય એ છે કે જ્ઞાન, ઇચ્છા અને પ્રવૃત્તિ એ પ્રકારના ક્રમના નિયમથી ઇચ્છાની ઉત્તરભાવી પ્રવૃત્તિ છે, અને 'આ દ્રવ્ય મને ઇષ્ટ છે' એ પ્રકારનું જ્ઞાન થવાથી તે દ્રવ્યના ગ્રહણની ઇચ્છા થાય છે, અને ત્યારપછી તે દ્રવ્યના ગ્રહણની પ્રવૃત્તિ થાય છે; અને 'આ દ્રવ્ય મને અનિષ્ટ છે' એ પ્રકારનું જ્ઞાન થવાથી તે દ્રવ્યના ત્યાગની ઇચ્છા થાય છે, અને ત્યારપછી તે દ્રવ્યના ત્યાગની પ્રવૃત્તિ થાય છે; અને કેવલીભગવંતને મોહ નથી, તેથી જ્ઞેયનું જ્ઞાન થવા છતાં પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરવા માટે ઇચ્છા થતી નથી. તેથી કેવલી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી.

જો કેવલીભગવંતને પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ સ્વીકારીએ તો તે પ્રવૃત્તિ કરવાને

અનુકૂળ એવી ઇચ્છા સ્વીકારવી પડે, તેથી કેવલીભગવંત મોહયુક્ત છે, તેમ માનવું પડે; અને કેવલીભગવંત નિર્મોહી છે, માટે આહારાદિની પ્રવૃત્તિ કેવલીભગવંત કરતા નથી. માટે કેવલીભગવંત ક્વલભોજન કરતા નથી.

(૮) સાતાવેદનીયની અનુદીરણા :-

સાતાવેદનીયની અનુદીરણા હોવાથી કેવલીભગવંત ક્વલભોજન કરતા નથી; કેમ કે સાતાવેદનીય, અસાતાવેદનીય અને મનુષ્યાયુષ્યની ઉદીરણા સાતમા ગુણસ્થાનકથી નિવૃત્ત થાય છે.

જો કેવલીને ક્વલભોજન સ્વીકારવામાં આવે તો ભોજનજન્ય સાતાની પ્રાપ્તિ અને સાતાવેદનીયની ઉદીરણાની પ્રાપ્તિ પણ થાય, અને શાસ્ત્રમાં સાતમા ગુણસ્થાનકથી સાતાવેદનીયની ઉદીરણા સ્વીકારી નથી, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે સાતાના ઉપાયમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી સાતાના ઉદય સાથે સાતાની ઉદીરણાનો પ્રસંગ પણ પ્રાપ્ત થાય અને કેવલીભગવંતને સાતાની ઉદીરણા નથી, માટે કેવલીભગવંતને ક્વલભોજન સ્વીકારી શકાય નહિ.

(૯) આહારની કથાથી પણ અત્યંત પ્રમાદજનન :-

આહારની કથાથી અત્યંત પ્રમાદનું જનન હોવાથી આહારનું સુતરાં=નક્કી પ્રમાદજનનપણું છે. તેથી જો કેવલીભગવંતને આહારગ્રહણ સ્વીકારવામાં આવે તો કેવલીભગવંતમાં પ્રમાદ સ્વીકારવાની આપ્તિ આવે. માટે કેવલીભગવંત ક્વલભોજન કરતા નથી. ॥૩॥

શ્લોક :-

ભુક્ત્યા નિદ્રાદિકોત્પત્તેસ્તથા ધ્યાનતપોવ્યયાત્ ।

પરમૌદારિકાઙ્ગસ્ય સ્થાસ્નુત્વાતાં વિનાપિ ચ ॥૪॥

અન્વયાર્થ :-

ભુક્ત્યા=ભુક્તિ દ્વારા નિદ્રાદિકોત્પત્તે:=નિદ્રાદિની ઉત્પત્તિ હોવાથી તથા=અને ધ્યાનતપોવ્યયાત્=ધ્યાન અને તપનો વ્યય હોવાથી તાં વિનાપિ ચ=અને તેના

વગર પણ=ભુક્તિ વગર પણ, પરમૌદારિકાઙ્ગસ્ય=પરમઔદારિક અંગનો સ્થાસ્નુત્વાત્=ચિરકાળ અવસ્થિત રહેવાનો સ્વભાવ હોવાથી કેવલીભગવંત ભોજન કરતા નથી, એમ શ્લોક-૫ સાથે અન્વય છે. ॥૪॥

શ્લોકાર્થ :-

ભુક્તિ દ્વારા નિદ્રાદિકની ઉત્પત્તિ હોવાથી અને ધ્યાન અને તપનો વ્યય હોવાથી, તેના વગર પણ=ભુક્તિ વગર પણ, પરમઔદારિક અંગનો ચિરકાળ અવસ્થિત રહેવાનો સ્વભાવ હોવાથી, કેવલીભગવંત ભોજન કરતા નથી, એમ શ્લોક-૫ સાથે અન્વય છે. ॥૪॥

ટીકા :-

ભુક્ત્યેતિ-ભુક્ત્યા=કવલાહારેણ, નિદ્રાદિકસ્યોત્પત્તેઃ, આદિના રાસનમતિ-જ્ઞાનેર્યાપથપરિગ્રહઃ, કેવલિનાં ચ નિદ્રાદ્યભાવાત્તદ્વ્યાપ્યભુક્તેરપ્યયોગાત્, તથા ભુક્તૌ સત્યાં ધ્યાનતપસોર્વ્યાત્, કેવલિનશ્ચ તયોઃ સદાતનત્વાત્ તાં વિનાપિ ચભુક્તિં વિનાઽપિ ચ, પરમૌદારિકાઙ્ગસ્ય સ્થાષ્ણુ(સ્નુ)ત્વાત્=ચિરકાલમવસ્થિતિશીલત્વાત્, તદર્થ કેવલિનસ્તત્કલ્પનાઽયોગાત્ ॥૪॥

ટીકાર્થ :-

ભુક્ત્યા પરિગ્રહઃ, ભુક્તિ વડે=કવલાહાર વડે, નિદ્રાદિકની ઉત્પત્તિ હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી.

નિદ્રાદિકમાં 'આદિ' પદથી રાસનમતિજ્ઞાન અને ઈર્યાપથનું ગ્રહણ કરવું.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ભુક્તિથી નિદ્રાની ઉત્પત્તિ થતી હોય એટલામાત્રથી કેવલીને ભોજન નથી, તેમ કેમ કહી શકાય ? તેથી કહે છે --

કેવલિનાં અયોગાત્, અને કેવલીને નિદ્રાનો અભાવ હોવાને કારણે તદ્વ્યાપ્ય=નિદ્રાદિકની સાથે વ્યાપ્ય, એવી ભુક્તિનો પણ અયોગ હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી.

તથા વ્યયાત્, અને ભુક્તિ હોતે છતે ધ્યાન અને તપનો વ્યય થવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ભુક્તિકાળમાં કેવલીને ધ્યાન અને તપ ન હોય તો શું વાંધો છે ? તેથી કહે છે -

કેવલિનશ્ચ અયોગાત્ ।। અને કેવલીને ધ્યાન અને તપનું સદાતનપણું છે, અને તેના વિના પણ=ભુક્તિ વિના પણ, પરમઔદારિક અંગનું સ્થાસ્તુપણું હોવાથી=ચિરકાળ અવસ્થિતિ સ્વભાવપણું હોવાથી, તેના માટે=દેહના અવસ્થાન માટે, કેવલીને તત્કલ્પનાનો અયોગ હોવાથી=આહારગ્રહણની કલ્પનાનો અયોગ હોવાથી, કેવલી કવલભોજન કરતા નથી. ॥૪॥

✦ તાં વિનાપિ ચ=ભુક્તિ વિનાऽપિ ચ અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે ભુક્તિથી તો ઔદારિક અંગ ચિરકાળ રહી શકે છે, પરંતુ ભુક્તિ વગર પણ પરમઔદારિક અંગ ચિરકાળ રહી શકે છે.

ભાવાર્થ :-

(૧૦) ભુક્તિથી નિદ્રાદિની ઉત્પત્તિ :-

આહાર સાથે નિદ્રાની વ્યાપ્તિ છે, તેથી કેવલીને આહાર સ્વીકારવામાં આવે તો નિદ્રાને સ્વીકારવાની આપત્તિ આવે, અને કેવલીભગવંતને દર્શનાવરણીયકર્મ અંતર્ગત નિદ્રાનો ઉદય નથી, તેથી નિદ્રાની સાથે વ્યાપ્ય એવી ભુક્તિનો અયોગ છે. તેથી કેવલીભગવંત કવલભોજન કરતા નથી.

વળી આહાર કરતી વખતે આહારના પુદ્ગલોનું રાસન મતિજ્ઞાન થાય છે અર્થાત્ રસનેન્દ્રિયજન્ય મતિજ્ઞાન થાય છે, અને કેવલીભગવંતને મતિજ્ઞાન નથી, તેથી પણ કેવલીભગવંતને કવલભોજન નથી.

વળી કેવલીને આહારગ્રહણ સ્વીકારીએ તો આહાર ગ્રહણ કરવા અર્થે કેવલીને ઇર્ષ્યાપથનો પ્રસંગ આવે અર્થાત્ જેમ સાધુઓ આહાર ગ્રહણ કર્યા પછી ઇર્ષ્યાપથનું પ્રતિક્રમણ કરે છે, તેમ કેવલીને પણ આહાર ગ્રહણ કર્યા પછી ઇર્ષ્યાપથના પ્રતિક્રમણનો પ્રસંગ આવે. માટે કેવલીભગવંતને કવલભોજન નથી.

(૧૧) ધ્યાન અને તપનો વ્યય :-

કેવલીભગવંતને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો ભુક્તિકાળમાં કેવલીભગવંતને ધ્યાનનો અભાવ થાય, અને ભુક્તિકાળમાં આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિ હોવાથી તપનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે.

વસ્તુતઃ કેવલીભગવંતને સદા ધ્યાન છે અને સદા તપ છે. તેથી કેવલીભગવંતને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો ભુક્તિકાળમાં ધ્યાન અને તપનો વ્યય થાય. માટે કેવલીભગવંત કવલ ભોજન કરતા નથી.

દ્વિગંબરનો આશય એ છે કે શુદ્ધ આત્મામાં અવસ્થાન કરવું એ ધ્યાન છે અને આહારગ્રહણનો ત્યાગ કરવો એ તપ છે. કેવલીભગવંત સદા શુદ્ધ આત્મસ્વભાવમાં વર્તનારા છે, તેથી ધ્યાનમાં છે અને સદા આહારના ત્યાગવાળા છે, માટે સદા તપસ્વી છે.

જો કેવલીભગવંતને આહારગ્રહણ સ્વીકારવામાં આવે તો આહારગ્રહણ કાળમાં શુદ્ધ આત્મભાવમાં રહેવાને બદલે પુદ્ગલગ્રહણની પ્રવૃત્તિમાં કેવલીભગવંત વર્તે છે, તેમ માનવું પડે, અને તપને છોડીને આહારગ્રહણરૂપ અતપની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમ માનવું પડે. તેથી કેવલીભગવંતને કવલભોજન નથી.

(૧૨) ભુક્તિ વગર પણ પરમઔદારિક શરીરનું ચિરકાળઅવસ્થિતિ સ્વભાવપણું :-

કેવલીભગવંતને ભુક્તિ વગર પણ કેવલજ્ઞાન વખતે પ્રગટ થતું પરમઔદારિક શરીર દીર્ઘ કાળ સુધી રહી શકે છે. માટે શરીરને ટકાવવા માટે કેવલીભગવંતને ભુક્તિ છે, એ પ્રકારની શ્વેતાંબરમતવાળાની કરાયેલી કલ્પનાનો કેવલીમાં અયોગ છે. તેથી કેવલીભગવંત કવલભોજન કરતા નથી. ॥૪॥

શ્લોક :-

પરોપકારહાનેશ્ચ પુરીષાદિજુગુપ્સયા ।

વ્યાધ્યુત્પત્તેશ્ચ ભગવાન્ ભુક્તે નેતિ દિગમ્બરાઃ ॥૫॥

અન્વયાર્થ :-

ચ=અને પરોપકારહાનેઃ=પરોપકારની હાલિ હોવાથી, પુરીષાદિજુગુપ્સયા=પુરીષાદિમાં જુગુપ્સા થવાથી વ્યાધ્યુત્પત્તેશ્ચ=અને વ્યાધિની ઉત્પત્તિ હોવાથી ભગવાન્=કેવલીભગવંત ભુક્તે ન=ભોજન કરતા નથી, ઇતિ દિગમ્બરાઃ=એ પ્રમાણે દ્વિગંબરો કહે છે. ॥૫॥

શ્લોકાર્થ :-

અને પરોપકારની હાનિ હોવાથી, પુરીષાદિમાં જુગુપ્સા થવાથી અને વ્યાધિની ઉત્પત્તિ હોવાથી કેવલીભગવંત ભોજન કરતા નથી, એ પ્રમાણે દિગંબરો કહે છે. ॥૫॥

ટીકા :-

પરેતિ-પરોપકારહાનેશ્ચ ભુક્તિકાલે ધર્મદેશનાડનુપપત્તેઃ, સદા પરોપકાર-સ્વભાવસ્ય ભગવતસ્તદ્વ્યાઘાતાયોગાત્ । પુરીષાદિજુગુપ્સયા, ભુક્તૌ તદ્ઘૌવ્યાત્ । વ્યાધ્યુત્પત્તેશ્ચ ભુક્તેસ્તન્નિમિત્તત્વાત્ । ભગવાન્ કેવલી ભુક્તે નેતિ દિગમ્બરા વદન્તિ ॥૫॥

ટીકાર્થ :-

પરોપકારહાનેશ્ચ, પરોપકારની હાનિ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી. ભોજનથી પરોપકારની હાનિ કેમ છે ? તેમાં હેતુ કહે છે --
ભુક્તિકાલે અનુપપત્તેઃ, ભુક્તિકાળમાં ધર્મદેશનાની અનુપપત્તિ હોવાથી પરોપકારની હાનિ છે. માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવલી શેષકાળમાં પરોપકાર કરે અને ભુક્તિકાળમાં પરોપકાર ન કરે તો શું વાંધો છે ? તેથી બીજો હેતુ કહે છે --

સદા અયોગાત્ । સદા=હંમેશાં, પરોપકાર સ્વભાવવાળા એવા કેવલીભગવંતને તેના વ્યાઘાતનો અયોગ હોવાથી=ધર્મદેશનાના વ્યાઘાતનો અયોગ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી.

પુરીષાદિ તદ્ઘૌવ્યાત્ । પુરીષાદિમાં=મલાદિમાં, જુગુપ્સા થવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી; કેમ કે ભુક્તિમાં તેનું ધ્રુવપણું છે=ભોજનમાં મલાદિનું ધ્રુવપણું છે.

વ્યાધ્યુત્પત્તેશ્ચ, અને વ્યાધિની ઉત્પત્તિ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવલીને વ્યાધિની ઉત્પત્તિ ન હોય એટલામાત્રથી ભોજન કરવામાં શું વાંધો છે ? તેથી કહે છે --

ભુક્તે: નિમિત્તત્વાત્ । ભુક્તિનું=ભોજનનું, તન્નિમિત્તપણું છે=વ્યાધિનું નિમિત્તપણું છે.

ભગવાન્ વદન્તિ ॥ શ્લોક-૧થી૫ સુધી કહેલાં સર્વ કારણોને લીધે ભગવાન=કેવલી, ભોજન કરતા નથી, એ પ્રમાણે દિગંબરો કહે છે. ॥૫॥

✽ પુરોષાદિજુગુપ્સયા અહીં પુરોષાદિ માં આદિ થી શરીરના અન્ય શ્લેષ્માદિ મળોનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

(૧૩) પરોપકારની હાનિ :-

કેવલીના મસ્તકમાંથી સદા ધ્વનિ નીકળે છે અને તે ધ્વનિ સદા દેશનારૂપે પરિણમન પામે છે, એ પ્રકારની દિગંબરની માન્યતા છે; અને કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો ભુક્તિકાળમાં ધર્મદેશનાની અનુપપત્તિ પ્રાપ્ત થાય, અને સદા પરોપકારના સ્વભાવવાળા કેવલીને પરોપકારના વ્યાઘાતનો અયોગ છે. તેથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી.

(૧૪) પુરીષાદિની જુગુપ્સા :-

કેવલીને ભોજન સ્વીકારવામાં આવે તો તે ભોજનમાંથી વિષ્ઠા બને અને અન્ય અશુચિમય ધાતુઓ બને અને તે ધાતુઓ પ્રત્યે જુગુપ્સા થાય; અને કેવલીને જુગુપ્સા હોતી નથી. તેથી જુગુપ્સાનું કારણ બને તેવી ભુક્તિની ક્રિયા કેવલીને સ્વીકારી શકાય નહિ.

(૧૫) વ્યાધિની ઉત્પત્તિ :-

આહારગ્રહણથી વ્યાધિની ઉત્પત્તિ થાય છે; કેમ કે જેમ આહાર દેહના ધાતુની પુષ્ટિનું કારણ છે, તેમ વ્યાધિનું પણ નિમિત્ત છે. આથી આહાર ગ્રહણ કર્યા પછી કોઈને વાતાદિના પ્રકોપ થાય છે, અને કેવલીને વ્યાધિની ઉત્પત્તિ નથી. તેથી વ્યાધિના નિમિત્તકારણ એવા આહારની પ્રવૃત્તિ નથી.

આ પ્રમાણે શ્લોક-૧ થી ૫માં જે હેતુ આપ્યા, તે હેતુથી કેવલીભગવંત ભોજન કરતા નથી, એમ દિગંબરો કહે છે. ॥૫॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧ થી ૫ સુધી કેવલીને ભુક્તિ નથી, એમ સ્વીકારવામાં દિગંબરની યુક્તિઓ બતાવી. હવે તે યુક્તિઓ સંગત નથી, તે બતાવવાનો પ્રારંભ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

સિદ્ધાન્તશ્ચાયમધુના લેશેનાસ્માભિરુચ્યતે ।

દિગમ્બરમતવ્યાલપલાયનકલાગુરુઃ ॥૬॥

અન્યથાથ :-

ચ=અને દિગમ્બરમતવ્યાલપલાયનકલાગુરુઃ=દિગંબરમતરૂપી સાપને પલાયન કરવામાં મોર સમાન અયં સિદ્ધાન્તઃ=કેવલીના કવલભોજનનિર્દલક વક્ષ્યમાણ સિદ્ધાંત લેશેન=લેશથી અસ્માભિઃ=અમારા વડે અધુના=હમણાં ઉચ્ચતે=કહેવાય છે. ॥૬॥

શ્લોકાર્થ :-

દિગંબરમતરૂપી સાપને પલાયન કરવામાં મોર સમાન કેવલીના કવલભોજનનિર્દલક વક્ષ્યમાણ સિદ્ધાંત લેશથી અમારા વડે હમણાં કહેવાય છે. ॥૬॥

ટીકા :-

સિદ્ધાન્તશ્ચાયમિતિ-વ્યક્તઃ ॥૬॥

શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી આ શ્લોકની ટીકા ગ્રંથકારશ્રીએ રચેલ નથી. ॥૬॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧માં કહેલ કે સર્વથા દોષના અભાવને કારણે કેવલી ભોજન કરતા નથી, તેનું નિરાકરણ શ્લોક-૭-૮માં ગ્રંથકારશ્રી કરે છે -

શ્લોક :-

હન્તાજ્ઞાનાદિકા દોષા ઘાતિકર્મોદયોદ્ભવાઃ ।

તદભાવેઽપિ કિં ન સ્યાદ્વેદનીયોદ્ભવા ક્ષુધા ॥૭॥

અન્યથાર્થ :-

ઘાતીકર્મોદયોદ્ભવાઃ=ઘાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા હન્ત અજ્ઞાનાદિકા દોષાઃ=અજ્ઞાનાદિ દોષો છે. તદભાવેઽપિ=તેના અભાવમાં પણ=ઘાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોના અભાવમાં પણ, વેદનીયોદ્ભવા ક્ષુધા=વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી ક્ષુધા કિં ન સ્યાત્=કેમ ન થાય ? અર્થાત્ કેવલીને ક્ષુધા કેમ ન થાય ? ॥૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ઘાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા અજ્ઞાનાદિ દોષો છે. તેના અભાવમાં પણ=ઘાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ દોષોના અભાવમાં પણ, વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી ક્ષુધા કેમ ન થાય ? અર્થાત્ કેવલીને ક્ષુધા કેમ ન થાય ? ॥૭॥

* શ્લોકમાં હન્ત અવ્યય ઘાતિકર્મના ઉદયથી અજ્ઞાનાદિ દોષો છે, અન્યથી નહિ, એ પ્રકારના પ્રત્યવધારણા અર્થમાં છે.

ટીકા :-

હન્તેતિ-હન્ત અજ્ઞાનાદિકા ઘાતિકર્મોદયોદ્ભવા દોષાઃ પ્રસિદ્ધાઃ, તદભાવેઽપિ વેદનીયોદ્ભવા ક્ષુધા કિં ન સ્યાત્, ન હિ વયં ભવન્તમિવ તત્ત્વમનાલોચ્ય ક્ષુત્પિપાસાદીનેવ દોષાનભ્યુપેમો યેન નિર્દોષસ્ય કેવલિનઃ ક્ષુધાદ્યભાવઃ સ્યાદિતિ ભાવઃ ॥૭॥

ટીકાર્થ :-

હન્ત અજ્ઞાનાદિકા સ્યાત્, ઘાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા અજ્ઞાનાદિ દોષો પ્રસિદ્ધ છે. તેના અભાવમાં પણ=ઘાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ દોષોના અભાવમાં પણ, વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી ક્ષુધા કેમ ન થાય ?

અર્થાત્ કેવલીને ક્ષુધા કેમ ન થાય ?=કેવલીને ક્ષુધા હોઈ શકે.

ન हि इति भावः ।। अमे तमारी જેમ તત્ત્વને વિચાર્યા વગર ક્ષુધા-પિપાસા આદિને જ દોષ સ્વીકારતા નથી જ, જેથી નિર્દોષ એવા કેવલીને ક્ષુધાદિનો અભાવ થાય, એ પ્રકારે ભાવ છે. ॥૭॥

✽ અજ્ઞાનાદિકા અહીં આદિ થી ધાતિકર્મજન્ય રાગ-દ્વેષાદિનું ગ્રહણ કરવું.

✽ તદ્ભાવેડપિ - ધાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોના સદ્ભાવમાં તો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી ક્ષુધા થઈ શકે, પરંતુ ધાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ દોષોના અભાવમાં પણ વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી ક્ષુધા થઈ શકે.

✽ ક્ષુત્પિપાસાદિ અહીં આદિ થી વ્યાધિ વગેરેનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

(૧) સર્વ પ્રકારના દોષોનો વિગમ હોવા છતાં કેવલીને ક્ષુધાવેદનીયનો સંભવ :-

દિગંબરો કેવલીને ભોજન સ્વીકારતા નથી; કારણ કે ક્ષુધાને તેઓ દોષરૂપ માને છે. કેવલીને ક્ષુધારૂપ દોષના અભાવને કારણે ભુક્તિ નથી, તેમ કહે છે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે આઠ કર્મમાંથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય, એ ચાર ધાતિકર્મો છે. તે ધાતિકર્મોના ઉદયથી અજ્ઞાનાદિ દોષો થાય છે, જ્યારે ક્ષુધા તો વેદનીયકર્મના ઉદયથી થાય છે. તેથી ધાતિકર્મનો અભાવ હોવા છતાં કેવલીભગવંતને વેદનીયકર્મના ઉદયથી જન્ય ક્ષુધા સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

વસ્તુતઃ દિગંબરો તત્ત્વનો પરમાર્થ વિચાર્યા વગર ક્ષુધા-પિપાસા વગેરેને દોષરૂપે સ્વીકારે છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે --

અમે તમારી જેમ=દિગંબરની જેમ, તત્ત્વનો વિચાર કર્યા વગર ક્ષુધા વગેરેને દોષરૂપે સ્વીકારતા નથી. માટે નિર્દોષ એવા કેવલીને ક્ષુધાદિ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી. ॥૭॥

અવતરણિકા :-

અહીં દિગંબર કહે છે કે ક્ષુધા અઘાતી એવા વેદનીયકર્મજન્ય હોવા

છતાં સુખમાં વ્યાધાત કરનાર છે અર્થાત્ દુઃખરૂપ છે, અને કેવલીને ક્ષુધા સ્વીકારીએ તો અવ્યાબાધ સુખનો વ્યાધાત થાય, માટે કેવલીને ક્ષુધા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

અવ્યાબાધવિઘાતાચ્ચેત્સા દોષ ઇતિ તે મતમ્ ।

નરત્વમપિ દોષઃ સ્યાત્તદા સિદ્ધત્વદૂષણાત્ ॥૮॥

અન્યથાર્થ :-

અવ્યાબાધવિઘાતાત્=અવ્યાબાધનો વિઘાત હોવાથી=કેવલીને ક્ષુધા સ્વીકારવામાં આવે તો કેવલીમાં અવ્યાબાધ સુખનો વિઘાત પ્રાપ્ત થતો હોવાથી, સા=તે=ક્ષુધા, દોષઃ=દોષ છે, ઇતિ ચેત્ તે મતમ્=એ પ્રમાણે જો તારો મત છે, તદા=તો નરત્વમપિ=મનુષ્યપણું પણ સિદ્ધત્વદૂષણાત્=સિદ્ધત્વનું દૂષણ હોવાથી દોષઃ સ્યાત્=દોષ થાય. ॥૮॥

શ્લોકાર્થ :-

અવ્યાબાધનો વિઘાત હોવાથી તે=ક્ષુધા, દોષ છે, એ પ્રમાણે જો તારો મત છે, તો મનુષ્યપણું પણ સિદ્ધત્વનું દૂષણ હોવાથી દોષ થાય. ॥૮॥

ટીકા :-

અવ્યાબાધેતિ-અવ્યાબાધસ્ય=નિરતિશયસુખસ્ય, વિઘાતાત્ સા=ક્ષુધા, દોષો ગુણદૂષણસ્યૈવ દોષલક્ષણત્વાદિતિ ચેદ્યદિ તે=તવ, મતં, તદા નરત્વમપિ ભવતો દોષઃ સ્યાત્, સિદ્ધત્વદૂષણાત્, તસ્માત્ કેવલજ્ઞાનપ્રતિબન્ધકત્વેન ઘાતિકર્મોદયોદ્-ભવાનામજ્ઞાનાદીનામેવ દોષત્વં ન તુ ક્ષુધાદીનામિતિ યુક્તમુત્પશ્યામઃ ॥૮॥

ટીકાર્થ :-

અવ્યાબાધસ્ય સિદ્ધત્વદૂષણાત્, અવ્યાબાધનો=નિરતિશય સુખનો, વિઘાત હોવાથી=કેવલીને ક્ષુધા સ્વીકારવામાં નિરતિશય સુખનો વિઘાત પ્રાપ્ત થતો હોવાથી, તે=ક્ષુધા, દોષ છે; કેમ કે ગુણના દૂષણનું જ દોષસ્વરૂપપણું છે=નિરતિશય સુખરૂપ ગુણને દૂષણ કરનાર હોવાથી જ ક્ષુધાનું દોષસ્વરૂપપણું

છે, એ પ્રમાણે જો તારો=દિગંબરનો, મત હોય તો નરપણું પણ=મનુષ્યપણું પણ, તને=દિગંબરને, દોષ થાય; કેમ કે સિદ્ધપણાનું દૂષણ છે.

તસ્માત્ ઉત્પશ્યામઃ ॥ તે કારણથી=જેમ મનુષ્યપણું કેવલીને દૂષણ નથી, તેમ ક્ષુધા પણ દૂષણ નથી તે કારણથી, કેવલજ્ઞાનના પ્રતિબંધકપણા વડે ઘાતિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ અજ્ઞાનાદિનું જ દોષપણું છે, પરંતુ ક્ષુધાદિનું નહિ, એ પ્રમાણે યુક્ત છે તેમ અમે જોઈએ છીએ. ॥૮॥

✽ નરત્વમપિ અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે કેવલીને ક્ષુધા તો દોષ થાય, પરંતુ મનુષ્યપણું પણ સિદ્ધત્વનું દૂષણ હોવાથી દોષ થાય.

ભાવાર્થ :-

અવ્યાબાધ સુખનો વ્યાઘાત કરનાર હોવાથી ક્ષુધા દોષરૂપ છે, એ પ્રમાણે દિગંબરના કથનનું ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા નિરાકરણ :-

દિગંબર કહે છે, કેવલીને ક્ષુધા સ્વીકારીએ તો કેવલીમાં અવ્યાબાધ સુખનો વ્યાઘાત થાય અર્થાત્ નિરતિશય સુખનો વ્યાઘાત થાય અર્થાત્ કેવલી નિરતિશય સુખવાળા છે અને ક્ષુધા એ દુઃખના વેદનરૂપ છે. માટે સુખગુણનો વ્યાઘાત કરનાર ક્ષુધા દોષરૂપ છે. દિગંબરના આ કથનનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

અઘાતી એવા વેદનીયકર્મના ઉદયથી થતી ક્ષુધા સુખનો વ્યાઘાત કરનાર હોવાથી કેવલીને નથી, તેમ તમારા મત મુજબ સ્વીકારીએ તો, તેની જેમ અઘાતી એવા આયુષ્યકર્મના ઉદયથી થતા મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ પણ સિદ્ધત્વ ગુણનો વ્યાઘાત કરનાર હોવાથી દોષરૂપ સ્વીકારવી પડે.

દિગંબરોને પણ સિદ્ધત્વ ગુણને દૂષણ કરનાર હોવા છતાં મનુષ્યપણું કેવલીને અભિમત છે, તો કેવલીને મનુષ્યપણાની જેમ અઘાતિકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ ક્ષુધા સ્વીકારવામાં શું દોષ છે ? અર્થાત્ કોઈ દોષ નથી, તેથી કેવલજ્ઞાનના પ્રતિબંધક એવા ઘાતિકર્મના ઉદયથી થનારા દોષો જ દોષરૂપ છે, અને તે દોષો કેવલીમાં નથી; પરંતુ ક્ષુધાદિ દોષો નથી, તેથી કેવલીને અઘાતી એવા વેદનીયકર્મના ઉદયથી ક્ષુધા હોઈ શકે, એમ અમે યુક્ત જોઈએ છીએ. માટે કેવલીને ક્ષુધા સ્વીકારવામાં અને ક્ષુધાને કારણે કવલભોજન સ્વીકારવામાં કોઈ અસંગતિ નથી. ॥૮॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧માં દિગંબરોએ કહ્યું કે કૃતકૃત્ય હોવાને કારણે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

ઘાતિકર્મક્ષયાદેવાક્ષતા ચ કૃતકૃત્યતા ।

તદભાવેઽપિ નો બાધા ભવોપગ્રાહિકર્મભિઃ ॥૧॥

અન્યથાર્થ :-

ચ=અને ઘાતિકર્મક્ષયાદેવ=ઘાતિકર્મના ક્ષયથી જ કૃતકૃત્યતા=કૃતકૃત્યતા=કેવલીને કૃતકૃત્યતા અક્ષતા=અક્ષત છે. ભવોપગ્રાહિકર્મભિઃ=ભવોપગ્રાહી કર્મો વડે=ભવોપગ્રાહી એવા વેદનીયાદિ કર્મો વડે, તદભાવેઽપિ=તેના અભાવમાં પણ=કૃતકૃત્યતાના અભાવમાં પણ અર્થાત્ કેવલીમાં કૃતકૃત્યતાના અભાવમાં પણ બાધા નો=બાધા નથી. ॥૯॥

શ્લોકાર્થ :-

અને ઘાતિકર્મના ક્ષયથી જ કૃતકૃત્યતા અક્ષત છે. ભવોપગ્રાહી કર્મો વડે કેવલીમાં કૃતકૃત્યતાના અભાવમાં પણ બાધા નથી. ॥૯॥

ટીકા :-

ઘાતીતિ-ઘાતિકર્મક્ષયાદેવ અક્ષતાઽહીના ચ કૃતકૃત્યતા ભવોપગ્રાહિકર્મભિઃ=વેદનીયાદિભિઃ સદ્ભિઃ, તદભાવેઽપિ=કૃતકૃત્યત્વાભાવેઽપિ, નો=નૈવ, બાધા, સર્વથા કૃતકૃત્યત્વસ્ય સિદ્ધેષ્ઠેવ સમ્ભવાત્, ઉપાદિત્સાઽભાવેઽપિ ઉપાદેયસ્ય મોક્ષસ્ય સયોગિકેવલિત્વકાલેઽસિદ્ધેઃ, રાગાદ્યભાવમાત્રેણ કૃતકૃત્યત્વસ્ય ચ ભુક્તિપક્ષેઽપ્યબાધ એવેતિ કથિતપ્રાયમેવ ॥૧॥

ટીકાર્થ :-

ઘાતિકર્મક્ષયાદેવ સમ્ભવાત્, અને ઘાતિકર્મના ક્ષયથી જ કૃતકૃત્યતા=કેવલીમાં કૃતકૃત્યતા, અક્ષત=અહીંન છે. ભવોપગ્રાહી કર્મો વડે=વેદનીયાદિ

કર્મોના સદ્ભાવ વડે, તેના અભાવમાં પણ=કૃતકૃત્યતાના અભાવમાં પણ, બાધા નથી જ; કેમ કે સર્વથા કૃતકૃત્યપણાનો સિદ્ધોમાં જ સંભવ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ કૃત્ય મારે સાધવું છે, તેથી કૃત્ય કરવાની જેમને ઇચ્છા હોય તેઓ કૃતકૃત્ય નથી, અને કેવલીને કેવલજ્ઞાન થયા પછી આ કૃત્ય મારે સાધવું છે, એવી કોઈ ઇચ્છા નથી. તેથી કેવલી સર્વથા કૃતકૃત્ય નથી, તેમ કેમ કહી શકાય ? તેથી ગ્રંથકારશ્રી બીજો હેતુ કહે છે -

उपादित्साऽभावेऽपि असिद्धेः, ઉપાદિત્સાના અભાવમાં પણ=ઉપાદેય એવા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાના અભાવમાં પણ, ઉપાદેય એવા મોક્ષની સયોગીકેવલીપણાના કાળમાં અસિદ્ધિ હોવાથી કેવલી સર્વથા કૃતકૃત્ય નથી. માટે કેવલીને ભવોપગ્રાહી કર્મોથી અકૃતકૃત્ય સ્વીકારવામાં કોઈ બાધા નથી જ, એમ અવ્યય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જો કેવલી કૃતકૃત્ય ન હોય તો શાસ્ત્રમાં કેવલીને કૃતકૃત્ય સ્વીકારવામાં આવે છે, તેનો વિરોધ થાય. તેથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

रागाद्यभावमात्रेण कथितप्रायमेव ।। અને રાગાદિના અભાવમાત્રથી કૃતકૃત્યપણાની ભુક્તિપક્ષમાં પણ=કેવલીને ભોજન સ્વીકારવાના પક્ષમાં પણ, અબાધા જ છે, એ પ્રમાણે કથિતપ્રાય જ છે=શ્લોકના કથનથી સાક્ષાત્ કહેવાયેલું નહિ હોવા છતાં અર્થથી કથિતપ્રાય જ છે. ॥૯॥

✽ તદભાવેઽપિ=કૃતકૃત્યત્વાભાવેઽપિ અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે ઘાતિકર્મના ક્ષયથી કેવલીમાં કૃતકૃત્યતા સ્વીકારવામાં તો કોઈ બાધ નથી, પરંતુ ભવોપગ્રાહી કર્મો વડે કૃતકૃત્યતાના અભાવમાં પણ કોઈ બાધ નથી જ.

✽ ઉપાદિત્સાઽભાવેઽપિ અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે કોઈ સાધકને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તેવા સાધકને તો મોક્ષની અસિદ્ધિ છે, પરંતુ મોક્ષને સાધવાની ઇચ્છાના અભાવમાં પણ સયોગીકેવલીકાળમાં મોક્ષની અસિદ્ધિ છે.

✽ રાગાદ્યભાવમાત્રેણ અહીં આદિ થી ઘાતિકર્મના ઉદયથી થયેલા અન્ય દોષોનું ગ્રહણ કરવું.

✽ ભુક્તિપક્ષેઽપ્યબાધ એવ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે કેવલીને ભુક્તિપક્ષ ન સ્વીકારીએ તો તો રાગાદિ અભાવમાત્રથી કૃતકૃત્યપણાનો અબાધ છે, પરંતુ ભુક્તિપક્ષમાં પણ અબાધ જ છે.

ભાવાર્થ :-

(૨) કેવલી કૃતકૃત્ય હોવા છતાં ભુક્તિને સ્વીકારવામાં વિરોધનો અભાવ :-

ઘાતિકર્મના ક્ષયથી કેવલી કૃતકૃત્ય છે, પરંતુ ભવોપગ્રાહિકર્મના ક્ષયની અપેક્ષાએ કેવલી કૃતકૃત્ય નથી, સિદ્ધભગવંતો જ કૃતકૃત્ય છે.

“પોતાને જે કૃત્ય કરવા જેવાં હોય તે જેમણે સંપૂર્ણ કરી લીધાં હોય તે કૃતકૃત્ય કહેવાય.”

જ્યાં સુધી સાધક આત્મા મોહનો જય કરી શકતો નથી, ત્યાં સુધી તેને મોહના જયની ઇચ્છા વર્તે છે. તેથી દસમા ગુણસ્થાનક સુધી ‘મારે મોહને જીતવો છે,’ એ પ્રકારની કૃત્ય કરવાની ઇચ્છા સૂક્ષ્મ પણ વર્તે છે; અને સંપૂર્ણ મોહનો ક્ષય થઈ ગયો હોય અને તેના કારણે ઘાતિકર્મનો ક્ષય થઈ જાય, ત્યારપછી કેવલીને, ‘મારે કોઈ કૃત્ય કરવાં છે,’ તેવી ઇચ્છા નથી; પરંતુ મોક્ષ અને સંસાર સર્વ પ્રત્યે સમભાવવાળા છે. તેથી કેવલીભગવંતો ઘાતિકર્મના ક્ષયથી કૃતકૃત્ય છે.

વળી કેવલીભગવંતને મોક્ષમાં જવાની ઇચ્છા પણ નથી અને સંસારમાં રહેવાની ઇચ્છા પણ નથી. તેથી ઉપાદેય એવા મોક્ષની કેવલીને ઉપાદિત્સા નથી; તોપણ ઉપાદેય એવા મોક્ષની સયોગીકેવલીને અસિદ્ધિ છે, તે અપેક્ષાએ કેવલીભગવંત કૃતકૃત્ય નથી; પરંતુ સિદ્ધઅવસ્થાને પામશે ત્યારે સર્વ કૃત્યો તેમણે કરી લીધાં છે, માટે કૃતકૃત્ય થશે તેમ કહી શકાય. તેથી કેવલીભગવંતને રાગાદિના અભાવમાત્રથી કૃતકૃત્ય છે, સર્વ કર્મક્ષયથી કૃતકૃત્ય નથી; માટે ભવોપગ્રાહિકર્મના કારણે વેદનીયકર્મના ઉદયજન્ય ક્ષુધા કેવલીને લાગે છે, અને તેના કારણે કેવલી ક્વલભોજન કરે છે, તેમ સ્વીકારીએ તોપણ ઘાતિકર્મના ક્ષયથી કેવલીને કૃતકૃત્ય સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી, તેથી કેવલી ક્વલભોજન કરે છે માટે કૃતકૃત્ય નથી, એમ માનવાની આપત્તિ છે એમ જે દિગંબર કહે છે તે વચન વૃથા છે.

પ્રસ્તુત શ્લોકની ટીકામાં કહ્યું કે કેવલીને ઉપાદિત્સાના અભાવમાં પણ ઉપાદેય એવા મોક્ષની સયોગીકેવલીપણાના કાળમાં અસિદ્ધિ છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે અયોગીકેવલીપણાના કાળમાં પણ મોક્ષની અસિદ્ધિ હોવા છતાં

સયોગીકેવલીપણાના કાળમાં મોક્ષની અસિદ્ધિ છે, તેમ કેમ કહ્યું ? વસ્તુતઃ ૧૩-૧૪મા ગુણસ્થાનકમાં મોક્ષની અસિદ્ધિ છે, તેમ કહેવું જોઈએ અર્થાત્ સયોગી-અયોગીકેવલીપણાના કાળમાં મોક્ષની અસિદ્ધિ છે, એમ કહેવું જોઈએ.

આશય એ છે કે ૧૩મા ગુણસ્થાનક સુધી કેવલીએ મોક્ષ સાધવાનો પ્રારંભ નહિ કરેલો હોવાથી મોક્ષની સિદ્ધિ થઈ નથી. જ્યારે ૧૪મા ગુણસ્થાનકમાં તો મોક્ષને સાધવા માટેના ઉપાયભૂત યોગનિરોધ કરેલ હોવાથી મોક્ષ સિદ્ધ છે, તેમ 'ક્રિયમાણં કૃતમ્' એ ન્યાયથી કહેવાય. તેથી ૧૪મા ગુણસ્થાનકમાં મોક્ષ સિદ્ધ છે, માટે કેવલી કૃતકૃત્ય છે. તેની વ્યાવૃત્તિ કરવા અર્થે ૧૩મા ગુણસ્થાનકમાં મોક્ષની અસિદ્ધિ છે, તેમ કહેલ છે. ॥૯॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧માં દિગંબરોએ કહ્યું કે આહારસંજ્ઞા નહિ હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

આહારસજ્ઞા ચાહારતૃષ્ણાખ્યા ન મુનેરપિ ।

કિં પુનસ્તદભાવેન સ્વામિનો મુક્તિબાધનમ્ ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ :-

ચ=અને આહારતૃષ્ણાખ્યા=આહારતૃષ્ણા નામની આહારસજ્ઞા= આહારસંજ્ઞા મુનેરપિ ન=મુનિને પણ નથી, પુનઃ=વળી તદભાવેન=તેના અભાવ વડે= આહારસંજ્ઞાના અભાવ વડે, સ્વામિનઃ=કેવલીને મુક્તિબાધનં કિં=ભુક્તિનું બાધન શું છે ? અર્થાત્ કાંઈ બાધન નથી. ॥૧૦॥

શ્લોકાર્થ :-

આહારતૃષ્ણા નામની આહારસંજ્ઞા મુનિને પણ નથી, તો તેના અભાવ વડે=આહારસંજ્ઞાના અભાવ વડે, કેવલીને ભુક્તિનું બાધન શું છે ? અર્થાત્ કાંઈ બાધન નથી. ॥૧૦॥

ટીકા :-

આહારસજ્ઞા ચેતિ-આહારસજ્ઞા ચાહારતૃષ્ણાખ્યા, મોહાભિવ્યક્તચૈતન્યસ્ય સજ્ઞાપદાર્થત્વાત્ ન મુનેરપિ ભાવસાધોરપિ, કિં પુનસ્તદભાવેન=આહારસજ્ઞાઽ-ભાવેન, સ્વામિનો=ભગવતો, ભુક્તિબાધનં ? તથા ચાહારસામાન્યે તદ્વિશેષે વા આહારસજ્ઞાયા હેતુત્વમેવ નાસ્તીત્યુક્તં ભવતિ, ન ચ તદ્વિશેષે તદ્દેતુત્વમેવાપ્રમત્તાદીનાં ચાહારાભવાન્ન વ્યભિચાર ઇતિ કુચોદ્યમાશઙ્કનીયમ્, આહારસજ્ઞાયા અતિચાર-નિમિત્તત્વેન કદાપિ નિરતિચારાહારસ્ય સાધૂનામપ્રાપ્તિપ્રસઙ્ગાત્ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ :-

આહારસજ્ઞા ભુક્તિબાધનમ્ ? આહારતૃષ્ણા નામવાળી આહારસંજ્ઞા છે; કેમ કે મોહથી અભિવ્યક્ત ચૈતન્યનું સંજ્ઞાપદાર્થપણું છે, અને આવી આહારસંજ્ઞા મુનિને પણ=ભાવસાધુને પણ, નથી, તો વળી તેના અભાવથી=આહારસંજ્ઞાના અભાવથી, સ્વામીને=ભગવાનને, ભુક્તિનું શું બાધન છે ? અર્થાત્ કાંઈ બાધન નથી અર્થાત્ જેમ ભાવસાધુને આહારસંજ્ઞા વગર ભુક્તિ છે, તેમ કેવલીભગવંતને આહારસંજ્ઞા વગર ભુક્તિ છે.

શ્લોકના આ કથનથી શું ફલિત થાય છે, તે બતાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

તથા ચ ભવતિ, અને તે રીતે=ભાવસાધુને જેમ આહારસંજ્ઞા નથી છતાં આહારગ્રહણ છે તેમ કેવલીને પણ આહારસંજ્ઞા નહિ હોવા છતાં આહારગ્રહણ સ્વીકારવામાં દોષ નથી એમ પૂર્વમાં કહ્યું તે રીતે, આહાર-સામાન્યમાં=ઓજાહાર, લોમાહાર અને કવલાહારરૂપ આહારસામાન્યમાં, અથવા તેના વિશેષમાં=કવલાહારરૂપ આહારવિશેષમાં, આહારસંજ્ઞાનું હેતુપણું જ નથી, એ પ્રમાણે કહેવાયેલું થાય છે=એ પ્રમાણે શ્લોકના કથનથી કહેવાયેલું થાય છે.

ન ચ અપ્રાપ્તિપ્રસઙ્ગાત્ ॥ અહીં દિગંબર કહે કે તેના વિશેષમાં=કવલાહારરૂપ આહારવિશેષમાં, તેનું હેતુપણું જ છે=આહારસંજ્ઞાનું હેતુપણું જ છે.

આહારસંજ્ઞા અને કવલાહાર વચ્ચે નિયત વ્યાપ્તિ છે એમ દિગંબર કહે છે, તેનું ગ્રંથકારશ્રી નિરાકરણ કરે છે -

અપ્રમત્તાદિ મુનિઓને આહારનો અભાવ હોવાથી વ્યભિચાર નથી= આહારસંજ્ઞા અને કવલાહાર વચ્ચે નિયત વ્યાપ્તિ સ્વીકારવામાં વ્યભિચાર નથી, એ પ્રમાણે કુશંકા ન કરવી, એમ દિગંબરને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે.

તેમાં હેતુ કહે છે --

આહારસંજ્ઞાનું અતિચારનું નિમિત્તપણું હોવાને કારણે ક્યારેય પણ નિરતિચાર આહારની સાધુને અપ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવશે=નિરતિચાર આહાર વાપરવાની ક્રિયાની અપ્રાપ્તિનો પ્રસંગ સાધુને આવશે. ॥૧૦॥

❖ મુનેરપિ=ભાવસાધોરપિ અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે કેવલીને તો આહારસંજ્ઞા નથી, પરંતુ મુનિને=ભાવસાધુને, પણ આહારસંજ્ઞા નથી.

❖ અપ્રમત્તાદીનામ્ અહીં આદિ થી આઠમા વગેરે ગુણસ્થાનકવાળા તથા કેવલીનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

(૩) આહારસંજ્ઞાના વિરહમાં પણ કેવલીને આહારનો સંભવ :-

મોહથી અભિવ્યક્ત થતું ચૈતન્ય સંજ્ઞાપદાર્થ છે. તેથી આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા કે પરિગ્રહસંજ્ઞાના કાળમાં જીવનો જે જ્ઞાનનો ઉપયોગ છે, તે તથાપ્રકારના મોહના આશ્લેષવાળો છે માટે મોહથી અભિવ્યક્ત થતા ચૈતન્યરૂપ છે, તેથી સંજ્ઞારૂપ છે. વળી આહારસંજ્ઞા પણ આહારતૃષ્ણારૂપ મોહના પરિણામના આશ્લેષવાળી છે, તેથી સંજ્ઞારૂપ છે. વળી ભાવસાધુ સર્વ ઉદ્યમથી મોહના ઉચ્છેદ માટે યત્ન કરનારા છે માટે મોહના ઉચ્છેદના ઉપાયભૂત દેહનું પાલન કરવા માટે આહારની આવશ્યકતા જણાય, તો મોહના ઉચ્છેદના ઉપાયભૂત એવા દેહને સાધના કરવા સમર્થ બનાવવા અર્થે આહાર કરે છે, પરંતુ મોહથી આવિષ્ટ પરિણામવાળા થઈને આહારમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી માટે ભાવસાધુને આહારની પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં આહારસંજ્ઞા નથી, તેથી જેમ ભાવસાધુ આહારસંજ્ઞા વગર પણ આહારમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમ કેવલી પણ આહારસંજ્ઞા વગર આહારમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, આમ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી, માટે દિગંબરે શ્લોક-૧માં કહેલ કે આહારસંજ્ઞાનો વિરહ હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી, તે વચન અયુક્ત છે.

આ કથનથી શું ફલિત થાય છે, તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -
શાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારના આહાર કહેલ છે -

(૧) ઓજાહાર, (૨) લોમાહાર અને (૩) કવલાહાર.

આ ત્રણે આહારસામાન્ય પ્રત્યે આહારસંજ્ઞા હેતુ નથી. વળી કવલાહારરૂપ આહારવિશેષમાં પણ આહારસંજ્ઞાનું હેતુપણું નથી જ; કેમ કે જો કવલાહારમાં આહારસંજ્ઞા હેતુ હોય તો જ્યાં જ્યાં કવલાહાર છે, ત્યાં ત્યાં અવશ્ય કવલાહારની હેતુ એવી આહારસંજ્ઞા છે, તેમ માનવું પડે, અને મુનિમાં આહારસંજ્ઞા નથી, તેમ પૂર્વમાં સિદ્ધ કર્યું. તેથી સિદ્ધ થયું કે કવલાહારમાં આહારસંજ્ઞા હેતુ નથી.

અહીં દિગંબર કહે કે કવલાહારરૂપ આહારવિશેષમાં આહારસંજ્ઞાનું હેતુપણું જ છે; કેમ કે અપ્રમત્તાદિ મુનિઓ આહાર ગ્રહણ કરતા નથી, અને પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધી આહારની પ્રવૃત્તિ છે, અને મુનિઓને પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધી આહારસંજ્ઞાનો સંભવ છે, તેથી જે મુનિઓ આહાર ગ્રહણ કરે છે, તેઓને આહારસંજ્ઞા છે, અને જે મુનિઓને આહારસંજ્ઞા નથી, તેવા અપ્રમત્ત મુનિઓ આહાર ગ્રહણ કરતા નથી, તેમ જે કેવલીભગવંતો છે, તેઓ પણ આહાર ગ્રહણ કરતા નથી, આમ સ્વીકારવાથી આહારસંજ્ઞા અને કવલાહાર વચ્ચે નિયત વ્યાપ્તિ છે, તેમ સ્વીકારી શકાશે. માટે કવલાહાર પ્રત્યે આહારસંજ્ઞા હેતુ છે, તેમ સ્વીકારવામાં વ્યભિચાર નથી. આ પ્રકારની દિગંબરની શંકાનું નિવારણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

કોઈ સાધુ આહારસંજ્ઞાથી આહાર ગ્રહણ કરે તો તે આહારસંજ્ઞા મોહથી અભિવ્યક્ત ચૈતન્યરૂપ હોવાથી અતિચારનું કારણ છે; અને તેમ સ્વીકારીએ તો જે કોઈ સાધુ આહાર ગ્રહણ કરે છે, તે સર્વ સાધુઓને અતિચારથી આહારની પ્રાપ્તિ છે, તેમ માનવું પડે, અને તેમ સ્વીકારીએ તો સાધુને નિરતિચાર આહાર વાપરવાની ક્રિયાની અપ્રાપ્તિ છે, તેમ સ્વીકારવું પડે, અને દિગંબરો પણ તેમ સ્વીકારી શકે તેમ નથી; કેમ કે નિરતિચાર ચારિત્રવાળા પણ આહાર ગ્રહણ કરે છે, તેમ દિગંબરો પણ સ્વીકારે છે; અને જો આહારસંજ્ઞાથી જ આહાર વાપરવાની ક્રિયા થાય છે, તેમ સ્વીકારીએ, તો આહાર વાપરનાર નિરતિચાર ચારિત્રવાળા મહાત્માઓને પણ સાતિચાર ચારિત્ર માનવાનો પ્રસંગ આવશે. ॥૧૦॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧માં દિગંબરે કહેલ કે કેવલીને અનંત સુખની સંગતિ છે, તેથી અનંત સુખનો વ્યાધાત કરે તેવું ક્ષુધાવેદનીય કેવલીને સંભવે નહિ, માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

અનન્તં ચ સુખં ભર્તુર્જ્ઞાનાદિગુણસદ્ગતમ્ ।
ક્ષુધાદયો ન બાધન્તે પૂર્ણ ત્વસ્તિ મહોદયે ॥૧૧॥

અન્યથાથ :-

ચ=અને ભર્તુઃ=ભર્તાના=ભગવાનના, જ્ઞાનાદિગુણસદ્ગતમ્=જ્ઞાનાદિ ગુણથી સંગત અનન્તં સુખં=અનંત સુખને ક્ષુધાદયો=ક્ષુધાદિ ન બાધન્તે=બાધા કરતા નથી, તુ=વળી મહોદયે=મોક્ષમાં પૂર્ણ=પૂર્ણા=પૂર્ણ સુખ અસ્તિ=છે. ॥૧૧॥

શ્લોકાર્થ :-

અને ભર્તાના=ભગવાનના, જ્ઞાનાદિ ગુણથી સંગત અનંત સુખને ક્ષુધાદિ બાધા કરતા નથી. વળી મોક્ષમાં પૂર્ણ સુખ છે. ॥૧૧॥

ટીકા :-

અનન્તં ચેતિ-અનન્તં ચ સુખં ભર્તુઃ=ભગવતો, જ્ઞાનાદિગુણસદ્ગતં=તન્મયીભૂતમિતિ યાવત્, અજ્ઞાનાદિજન્યદુઃખનિવૃત્તેઃ, સર્વેષામેવ કર્મણાં પરિણામ-દુઃખહેતુત્વાચ્ચ ક્ષુધાદયો ન બાધન્તે સ્વભાવનિયતસુખાનામેવ તૈર્બાધનં, પૂર્ણ તુ=નિરવશેષં તુ, સુખં મહોદયે= મોક્ષેઽસ્તિ, તત્રૈવ સર્વકર્મક્ષયોપપત્તેઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ :-

અનન્તં નિવૃત્તેઃ, અને ભર્તાને=ભગવાને, જ્ઞાનાદિગુણસંગત=જ્ઞાનાદિ ગુણ સાથે તન્મયીભૂત અનંત સુખ છે; કેમ કે અજ્ઞાનાદિજન્ય દુઃખની નિવૃત્તિ છે અર્થાત્ કેવલીને કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થવાથી જ્ઞાનાવરણીય અને મોહનીયજન્ય અંતરંગ વ્યાકુળતારૂપ દુઃખની નિવૃત્તિ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવલીને અજ્ઞાનાદિજન્ય દુઃખની નિવૃત્તિથી અનંત સુખ

હોવા છતાં ક્ષુધાદિજન્ય દુઃખ સ્વીકારીએ તો કેવલીના પૂર્ણ સુખમાં ન્યૂનતાની પ્રાપ્તિ થાય. તેથી કહે છે -

સર્વેષામેવ બાધનમ્, અને સર્વ જ કર્મોનું પરિણામથી દુઃખનું હેતુપણું હોવાથી ક્ષુધાદિ કેવલીના અનંત સુખને બાધ કરતા નથી, (પરંતુ) તેઓના વડે=અઘાતિકર્મો વડે, સ્વભાવનિયત સુખોનું જ બાધન છે=સર્વ કર્મના ક્ષયથી જીવના સ્વભાવની સાથે નિયત એવું જે સિદ્ધોને સુખ છે, તેવા સુખનું જ ક્ષુધાદિ વડે બાધન છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવલીને અજ્ઞાનાદિજન્ય દુઃખની નિવૃત્તિ છે, ક્ષુધાદિજન્ય દુઃખની નિવૃત્તિ નથી, તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો કેવલીને પૂર્ણ=નિરવશેષ, સુખ નથી, તેમ માનવું પડે. તેથી કહે છે -

પૂર્ણ તુ ઉપપત્તેઃ ॥ વળી પૂર્ણ=નિરવશેષ, સુખ મહોદયમાં=મોક્ષમાં છે; કેમ કે ત્યાં જ=મોક્ષમાં જ, સર્વકર્મના ક્ષયની ઉપપત્તિ=પ્રાપ્તિ છે. ॥૧૧॥

- ✦ જ્ઞાનાદિગુણસદ્ગતમ્ અહીં આદિ થી દર્શન-ચારિત્રાદિ ગુણનું ગ્રહણ કરવું.
- ✦ અજ્ઞાનાદિજન્યદુઃખનિવૃત્તેઃ અહીં આદિ થી મોહાદિનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

(૪) કેવલીના અનંત સુખમાં ક્ષુધાદિથી બાધનો અભાવ :-

કેવલીને અજ્ઞાન અને મોહજન્ય દુઃખની નિવૃત્તિ છે. તેથી જ્ઞાનાદિ ગુણથી સંગત=જ્ઞાનાદિ ગુણની સાથે તન્મયીભૂત, એવા અનંત સુખને ક્ષુધાદિ બાધ કરતા નથી; કેમ કે ક્ષુધાદિજન્ય દુઃખ દેહથી થનારું હોવાથી અશાતારૂપ છે, અને કેવલીને ચાર ઘાતિકર્મોનો ક્ષય થયેલો હોવાથી મોહનો અને અજ્ઞાનનો સર્વથા અભાવ હોય છે. તેથી નિરાકુળ જ્ઞાનમાં કેવલીભગવંતો સદા મગ્ન હોય છે, અને નિરાકુળ જ્ઞાનમાં મગ્નતારૂપ સુખ ક્ષુધાથી બાધ પામતું નથી.

વળી આંઠે કર્મો પરિણામથી દુઃખના હેતુ છે. તેથી સિદ્ધ અવસ્થામાં જે સ્વભાવનિયત સુખ છે, તે સુખને જેમ સર્વ કર્મો બાધ કરે છે, તેમ વેદનીયજન્ય ક્ષુધાદિ પણ બાધ કરે છે, તેથી તેવું પૂર્ણ સુખ કેવલીને નથી, પરંતુ મોક્ષમાં સર્વ કર્મના ક્ષયજન્ય પૂર્ણ સુખ છે.

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે સિદ્ધઅવસ્થાના આત્માઓ સર્વકર્મરહિત છે, તેથી તેઓ પોતાના સ્વભાવમાં સમવસ્થિત છે; અને સ્વભાવમાં રહેવાથી થતું સુખ સર્વ કર્મોથી બાધ પામે છે, તેમ ક્ષુધાવેદનીયકર્મના ઉદયથી પણ બાધ પામે છે; અને કેવલીને સંપૂર્ણપણે અજ્ઞાનનો નાશ થયેલો છે અને સંપૂર્ણપણે મોહનો નાશ થયેલો છે. તેથી મોહની આકુળતા વગરનું જ્ઞાનનું સુખ કેવલીને હોવા છતાં અશાતાજન્ય ક્ષુધાનું દુઃખ કેવલીને સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી.

સારાંશ :-

- સર્વ કર્મના નાશથી જીવના સ્વભાવની સાથે નિયત એવું અનંત સુખ સિદ્ધોને છે.
- ચાર ઘાતિકર્મના ક્ષયને કારણે અજ્ઞાન અને મોહજન્ય આકુળતારૂપ દુઃખનો અભાવ થવાને કારણે અનંત સુખ કેવલીને છે.
- સંસારી જીવોને સર્વ કર્મના અભાવજન્ય સ્વભાવનિયત સુખ નથી, અને અજ્ઞાન અને મોહનો નાશ થયેલો નહિ હોવાથી મોહની આકુળતાના અભાવરૂપ સુખ પણ નથી; આમ છતાં સાતાવેદનીયના ઉદયથી કે અન્ય પુણ્યપ્રકૃતિના ઉદયથી શરીરાદિજન્ય સુખો છે, અને જે સંસારી જીવોને તથાવિધ પુણ્યપ્રકૃતિના ઉદયનો અભાવ છે, તેઓને અંતરંગ અને બહિરંગ સર્વ પ્રકારનું દુઃખ છે. ॥૧૧॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૨માં દિગંબરે કહેલ કે વેદનીયકર્મનું દગ્ધરજ્જુસમાનપણું હોવાને કારણે કેવલીને વેદનીયજન્ય ક્ષુધા નથી, તેથી કેવલી ભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

દગ્ધરજ્જુસમત્ત્વં ચ વેદનીયસ્ય કર્મણઃ ।

વદન્તો નૈવ જાનન્તિ સિદ્ધાન્તાર્થવ્યવસ્થિતિમ્ ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ :-

ચ=અને વેદનીયસ્ય કર્મણઃ=વેદનીયકર્મનું દગ્ધરજ્જુસમત્વં=દગ્ધરજ્જુસમપણું વદન્તઃ=કહેતા એવા દિગંબરો સિદ્ધાન્તાર્થવ્યવસ્થિતિમ્=સિદ્ધાંતના અર્થની વ્યવસ્થિતિને=સિદ્ધાંતના અર્થના તાત્પર્યને જાનન્તિ નૈવ=જાણતા જ નથી. ॥૧૨॥

શ્લોકાર્થ :-

અને વેદનીયકર્મનું દગ્ધરજ્જુસમપણું કહેતા એવા દિગંબરો સિદ્ધાંતના અર્થની વ્યવસ્થિતિને જાણતા જ નથી. ॥૧૨॥

ટીકા :-

દગ્ધેતિ-દગ્ધરજ્જુસમત્વં ચ વેદનીયસ્ય કર્મણો વદન્તઃ સિદ્ધાન્તાર્થવ્યવસ્થિતિં નૈવ જાનન્તિ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ :-

દગ્ધરજ્જુસમત્વં જાનન્તિ ॥ અને વેદનીયકર્મનું, દગ્ધરજ્જુસમપણું કહેતા એવા દિગંબરો સિદ્ધાંતના અર્થની વ્યવસ્થિતિને=સિદ્ધાંતના અર્થના તાત્પર્યને, જાણતા જ નથી. ॥૧૨॥

ભાવાર્થ :-

(૫) વેદનીયકર્મ દગ્ધરજ્જુ સમાન હોવાથી કેવલી ભોજન કરતા નથી, એ પ્રમાણેના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

સિદ્ધાંતમાં ચાર અઘાતીકર્મોને ઘાતિકર્મના સાંનિધ્યમાં ઘાતિકર્મ જેવાં કહ્યાં છે અને ઘાતિકર્મોનો અભાવ થાય ત્યારે ઘાતિકર્મના બળના અભાવને કારણે ભવપરંપરાનું કારણ બને તેવી મોહઆપાદક શક્તિહીન થયેલી એવી અઘાતિપ્રકૃતિઓ દગ્ધરજ્જુ જેવી છે, તેમ કહેલ છે. તેનું તાત્પર્ય દિગંબરો જાણતા નથી, તેથી દગ્ધરજ્જુ જેવા ક્ષુધાવેદનીયકર્મના ઉદયથી કેવલીને ક્ષુધા લાગી શકે નહિ, માટે કેવલી ભોજન કરતા નથી, તેમ દિગંબરો કહે છે. ॥૧૨॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૧૨માં કહ્યું કે વેદનીયકર્મ દગ્ધરજ્જુ જેવું છે, તેમ કહેતા દિગંબરો સિદ્ધાંતના અર્થની વ્યવસ્થાને જાણતા નથી. તેથી હવે સિદ્ધાંતના અર્થની વ્યવસ્થા શું છે, તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

પુણ્યપ્રકૃતિતીવ્રત્વાદસાતાદ્યનુપક્ષયાત્ ।
સ્થિતિશેષાદ્યપેક્ષં વા તદ્વચો વ્યવતિષ્ઠતે ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ :-

પુણ્યપ્રકૃતિતીવ્રત્વાત્=પુણ્યપ્રકૃતિનું તીવ્રપણું હોવાથી=તીર્થકરોની પુણ્ય-પ્રકૃતિનું તીવ્રપણું હોવાથી, (કેવલીનાં વેદનીયકર્મો દગ્ધરજ્જુ જેવાં છે તેમ કહી શકાય નહિ.) અસાતાદ્યનુપક્ષયાત્=અસાતાવેદનીયનો અનુપક્ષય હોવાથી=કેવલીને અસાતાવેદનીયકર્મનો નાશ થયેલો નહિ હોવાથી, (અસાતાવેદનીયકર્મ પણ દગ્ધરજ્જુ જેવું છે તેમ કહી શકાય નહિ.)

અહીં પ્રશ્ન થાય કે તો પછી શાસ્ત્રમાં ભવોપગ્રાહીકર્મોને દગ્ધરજ્જુ જેવાં કઈ અપેક્ષાએ કહ્યાં છે ? તેથી વાકારથી કહે છે --

વા=અથવા સ્થિતિશેષાદ્યપેક્ષં=સ્થિતિશેષાદિની અપેક્ષાવાળું તદ્વચો=તે વચન અર્થાત્ ભવોપગ્રાહીકર્મોને દગ્ધરજ્જુ સમાન કહેનારું વચન, વ્યવતિષ્ઠતે=વ્યવસ્થિત છે. ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ :-

તીર્થકરોની પુણ્યપ્રકૃતિનું તીવ્રપણું હોવાથી (કેવલીનાં વેદનીયકર્મો દગ્ધરજ્જુ જેવાં છે, તેમ કહી શકાય નહિ.) કેવલીને અસાતાવેદનીયનો અનુપક્ષય હોવાથી (અસાતાવેદનીયકર્મ પણ દગ્ધરજ્જુ જેવું છે તેમ કહી શકાય નહિ.)

અહીં પ્રશ્ન થાય કે તો પછી શાસ્ત્રમાં ભવોપગ્રાહી કર્મોને દગ્ધરજ્જુ જેવાં કઈ અપેક્ષાએ કહ્યાં છે ? તેથી વાકારથી કહે છે --

અથવા સ્થિતિશેષાદિની અપેક્ષાવાળું તે વચન=ભવોપગ્રાહિકર્મોને દગ્ધરજ્જુ સમાન કહેનારું વચન, વ્યવસ્થિત છે. ॥૧૩॥

ટીકા :-

પુણ્યેતિ-પુણ્યપ્રકૃતીનાં=તીર્થકરનામાદિરૂપાણાં, તીવ્રત્વાત્=તીવ્રવિપાકત્વાત્, તજ્જન્યસાતપ્રાબલ્યે વેદનીયમાત્રસ્ય દગ્ધરજ્જુસમત્વાસિદ્ધેઃ, અસાતાદીનામનુ-પક્ષયાદસાતવેદનીયસ્યાપિ તદસિદ્ધેઃ, પાપપ્રકૃતીનાં ભગવતિ રસઘાતેન નીરસત્વા-ભ્યુપગમે સ્થિતિઘાતેન નિઃસ્થિતિકત્વસ્યાપ્યાપત્તેઃ, અપૂર્વકરણાદૌ બધ્યમાન-પ્રકૃતિવિષયકસ્યૈવ તસ્ય વ્યવસ્થિતેઃ । નનુ તર્હિ કથં ભવોપગ્રાહિકર્મણાં કેવલિનાં દગ્ધરજ્જુકલ્પત્વાભિધાનમાવશ્યકવૃત્ત્યાદૌ શ્રૂયતે ? इत्यत आह-સ્થિતિશેષાદ્યપેક્ષં વા તદ્વચો દગ્ધરજ્જુકલ્પત્વવચો વ્યવતિષ્ઠતે ન તુ રસાપેક્ષયા, અન્યથા સૂત્રકૃદ્વૃત્તિ-વિરોધપ્રસન્ગાત્, અસાતાદિપ્રકૃતીનામદુઃખદત્વાભિધાનમપ્યાવશ્યકનિર્વુકત્યાદૌ ઘાતિકર્મજન્યબહુતરાસુખવિલયેનાલ્પસ્યાવિવક્ષણાત્, અન્યથા ભવોપગ્રહાયોગાદિતિ વિભાવનીયં સુધીભિઃ ॥૧૩॥

ટીકાર્થ :-

પુણ્યપ્રકૃતિનાં અસિદ્ધેઃ, તીર્થકરનામાદિરૂપ પુણ્યપ્રકૃતિઓનું તીવ્રપણું હોવાથી=તીવ્ર વિપાકપણું હોવાથી, તજ્જન્ય સાતાના=સાતાવેદનીયના, પ્રબળપણામાં, વેદનીયમાત્રના દગ્ધરજ્જુસમપણાની અસિદ્ધિ હોવાથી દિગંબરો કેવલીને ક્ષુધા નથી, એમ કહે છે, તે અસંગત છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે તીર્થકરોને પુણ્યપ્રકૃતિઓનું પ્રબળપણું છે, પરંતુ અસાતાવેદનીય દગ્ધરજ્જુ જેવું છે, માટે કેવલી ભોજન કરતા નથી, તેમ સ્વીકારી શકાશે. તેથી બીજો હેતુ કહે છે -

અસાતાદીનામ્ તદસિદ્ધેઃ, અસાતાવેદનીયનો અનુપક્ષય હોવાથી=કેવલીને અસાતાવેદનીયકર્મનો અભાવ નહિ હોવાથી, અસાતાવેદનીયના પાણ તેની=દગ્ધરજ્જુસમપણાની, અસિદ્ધિ હોવાને કારણે, કેવલીને ક્ષુધા નથી, એ પ્રકારનું દિગંબરનું વચન અસંગત છે.

અહીં દિગંબરો કહે છે કે ક્ષપકશ્રેણિકાળમાં યોગી પાપપ્રકૃતિઓનો રસઘાત કરે છે. તેથી કેવલીને પાપપ્રકૃતિઓનો રસઘાત હોવાને કારણે નિરસ એવી પાપપ્રકૃતિથી ક્ષુધા ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, માટે કેવલી ભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી હેતુ કહે છે -

પાપપ્રકૃતીનાં આપત્તેઃ, પાપપ્રકૃતિઓનું ભગવાનમાં રસઘાત દ્વારા નીરસપણું સ્વીકારાયે છતે સ્થિતિઘાત દ્વારા પાપપ્રકૃતિની નિઃસ્થિતિકપણાની પણ આપત્તિ હોવાથી કેવલીની પાપપ્રકૃતિ નીરસ છે, તેમ સ્વીકારી શકાય નહિ. માટે પાપપ્રકૃતિના ઉદયથી કેવલીને ક્ષુધા લાગે છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી, એમ સંબંધ છે.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે અપૂર્વકરણાદિમાં પાપપ્રકૃતિઓનો રસઘાત અને સ્થિતિઘાત થાય છે. તેથી કેવલીને ક્ષુધાજનક એવી પાપપ્રકૃતિ નીરસ હોવાથી દગ્ધરજ્જુ જેવી છે, તેમ સ્વીકારી શકાશે. તેથી ગ્રંથકારશ્રી અન્ય હેતુ કહે છે -

અપૂર્વકરણાદૌ વ્યવસ્થિતેઃ । અપૂર્વકરણાદિમાં બધ્યમાનપ્રકૃતિવિષયક જ પાપપ્રકૃતિના તેની=નિરસપણાની અને નિઃસ્થિતિકપણાની વ્યવસ્થિતિ હોવાથી બધ્યમાન સિવાયની પૂર્વબદ્ધ પાપપ્રકૃતિઓ કેવલીને પણ નિરસ નથી અને નિઃસ્થિતિક નથી. તેથી ક્ષુધાવેદનીયરૂપ પાપપ્રકૃતિથી કેવલીને ક્ષુધા સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી, એમ સંબંધ છે.

આ રીતે શ્લોકના પૂર્વાર્ધથી ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું કે કેવલીની પુણ્યપ્રકૃતિ કે અસાતાના ઉદયનું કારણ એવું વેદનીયકર્મ દગ્ધરજ્જુ જેવું નથી, તેથી કેવલીને ક્ષુધા સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી. ત્યાં નનુથી શંકા કરતાં પૂર્વપક્ષી=દિગંબર કહે છે -

નનુ આહ - તો કેવલીના ભવોપગ્રાહીકર્મોનું દગ્ધરજ્જુકલ્પપણાનું અભિધાન આવશ્યકવૃત્ત્યાદિમાં કેમ સંભળાય છે ? એથી શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી કહે છે -

સ્થિતિશેષાદ્યપેક્ષં પ્રસન્નગાત્, અથવા સ્થિતિશેષાદિની અપેક્ષાવાળું તે વચન વ્યવસ્થિત છે=દગ્ધરજ્જુકલ્પપણાનું આવશ્યકવૃત્તિ આદિનું વચન વ્યવસ્થિત છે, પરંતુ રસઅપેક્ષાએ દગ્ધરજ્જુકલ્પપણાનું વચન વ્યવસ્થિત નથી; કેમ કે અન્યથા=સ્થિતિશેષાદિની અપેક્ષાએ દગ્ધરજ્જુકલ્પપણાનું

વચન ન સ્વીકારવામાં આવે અને રસની અપેક્ષાએ દગ્ધરજ્જુકલ્પપણાનું આવશ્યકવૃત્ત્યાદિનું વચન સ્વીકારવામાં આવે તો, સૂત્રકૃદ્વૃત્તિના વિરોધનો પ્રસંગ છે=સૂયગડાંગસૂત્રની ટીકાના વિરોધનો પ્રસંગ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે આવશ્યકનિર્યુક્તિ આદિમાં તીર્થકરને અસાતાદિ પ્રકૃતિઓ પણ અદુઃખને આપનારી છે, એમ કહેલું છે. તેથી પણ ફલિત થાય છે કે ક્ષુધાને કરનાર અસાતાની પ્રકૃતિ કેવલીને દુઃખ આપનારી નથી, માટે દગ્ધરજ્જુ જેવી છે. તેથી કેવલીને ક્ષુધાનું દુઃખ નથી, તેમ સ્વીકારવું જોઈએ. તેના નિરાકરણ માટે ગ્રંથકારશ્રી હેતુ કહે છે --

અસાતાદિ અવિવક્ષણાત્, આવશ્યકનિર્યુક્તિ વગેરેમાં અસાતાદિ પ્રકૃતિઓના અદુઃખદપણાનું અભિધાન પણ=તીર્થકરને આશ્રયીને અસાતાદિ પ્રકૃતિઓના અદુઃખદપણાનું અભિધાન પણ, ઘાતિકર્મક્ષયજ્જન્ય બહુતર અસુખનો વિલય થવાને કારણે અલ્પની=અલ્પ એવા ક્ષુધાના દુઃખની, અવિવક્ષા હોવાથી અસાતાદિ પ્રકૃતિને અદુઃખદ કહેલ છે. વસ્તુતઃ કેવલીને ક્ષુધાદિજ્જન્ય અલ્પ અસુખ સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી, એમ સંબંધ છે.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે ક્ષુધાને ઉત્પન્ન કરનાર અસાતાવેદનીય તીર્થકરને અલ્પ વેદન કરાવે છે, તેમ સ્વીકારવામાં પ્રમાણ શું ? અર્થાત્ કોઈ પ્રમાણ નથી. તેથી કેવલીને અસાતાજન્ય દુઃખ નથી, તેવો અર્થ આવશ્યકનિર્યુક્તિ વગેરેના વચનનો કરવો જોઈએ, કે જેથી કેવલીને ભુક્તિ નથી, તેનો સ્વીકાર થઈ શકે. તેના નિરાકરણ માટે અન્ય હેતુ કહે છે --

અન્યથા સુધીભિઃ ।। અન્યથા=કેવલીને ભવોપગ્રાહી એવા અસાતાવેદનીયાદિ કર્મો અલ્પ પણ અસર કરતા ન હોય તો, ભવોપગ્રહનો અયોગ હોવાથી=કેવલીના અસાતાદિ કર્મોમાં ભવોપગ્રહનો અયોગ હોવાથી, કેવલીને ભવના અભાવની પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે, એમ સંબંધ છે. એ પ્રકારે=શ્લોકમાં અને ટીકામાં અત્યાર સુધી સ્પષ્ટ કર્યું કે કેવલીને અસાતા વેદનીયજ્જન્ય ક્ષુધા છે, એ પ્રકારે, બુદ્ધિમાનોએ વિચારવું જોઈએ. ॥૧૩॥

❖ તીર્થકરનામાદિરૂપાણાં અહીં આદિ થી સાતાવેદનીયાદિ અન્ય પુણ્યપ્રકૃતિઓનું ગ્રહણ કરવું.

❖ અસાતાવેદનીયસ્યાપિ અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે કેવલીની પુણ્યપ્રકૃતિઓની તો દગ્ધરજ્જુસમપણાની અસિદ્ધિ છે, પરંતુ અસાતાવેદનીયની પણ દગ્ધરજ્જુસમપણાની અસિદ્ધિ છે.

❖ સ્થિતિઘાતેન નિઃસ્થિતિકત્વસ્યાપ્યાપત્તે, અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે કેવલીને પાપપ્રકૃતિના રસઘાત દ્વારા નીરસપણાની તો પ્રાપ્તિ થાય, પરંતુ સ્થિતિઘાત દ્વારા નિઃસ્થિતિકપણાની પણ પ્રાપ્તિ થાય.

❖ અપૂર્વકરણાદૌ અહીં આદિ થી અનિવૃત્તિકરણાદિ નવમા વગેરે ગુણસ્થાનકનું ગ્રહણ કરવું.

❖ સ્થિતિશેષાદ્યપેક્ષં અહીં સ્થિતિશેષાદિ માં આદિ થી ઘાતીપ્રકૃતિઓના સાંનિધ્યના અભાવને કારણે અઘાતીપ્રકૃતિઓના ઘાતીતુલ્યપણાના અભાવનું ગ્રહણ કરવું.

❖ અસાતાદિપ્રકૃતીનામ્ અહીં અસાતાદિ માં આદિ થી ભવોપગ્રાહી અન્ય પાપપ્રકૃતિઓનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

દિગંબરો કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારતા નથી, તેમાં યુક્તિ આપે છે કે કેવલીને વેદનીયકર્મ દગ્ધરજ્જુ જેવું છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

દિગંબરો સિદ્ધાંતની મર્યાદાને જાણતા નથી, તેથી વેદનીયકર્મને દગ્ધરજ્જુ જેવું કહીને કેવલીને ભુક્તિ નથી, તેમ કહે છે.

પુણ્યપ્રકૃતિઓનું તીવ્ર વિપાકપણું હોવાથી વેદનીયકર્મમાત્રને દગ્ધરજ્જુ સમાન કહેનાર દિગંબરોને સિદ્ધાંતની મર્યાદાના જ્ઞાનનો અભાવ :-

દિગંબરો સિદ્ધાંતના રહસ્યને કેમ જાણતા નથી ? તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

તીર્થકરનામાદિરૂપ પુણ્યપ્રકૃતિઓ તીવ્ર વિપાકવાળી છે. તેથી તીવ્ર વિપાકજન્ય સાતાનું પ્રબળપણું તીર્થકરોમાં હોય છે. તેથી વેદનીયકર્મમાત્રને=સાતા, અસાતા ઉભયરૂપ વેદનીયકર્મને, દગ્ધરજ્જુ સમાન કહી શકાય નહિ. આમ છતાં વેદનીયકર્મ દગ્ધરજ્જુ સમાન છે, તેમ દિગંબરો કહે છે, એ જ બતાવે છે કે તેઓને સિદ્ધાંતની મર્યાદાનું જ્ઞાન નથી.

અસાતાનો અનુપક્ષય હોવાથી અસાતાને દગ્ધરજ્જુ સમાન કહેનાર દિગંબરોના કથનનું નિરાકરણ :-

અહીં દિગંબરો કહે કે સાતાવેદનીયકર્મ તીર્થકરોને પ્રબળ વિપાકમાં હોય છે, તેથી વેદનીયસામાન્યને દગ્ધરજ્જુ જેવું અમે સ્વીકારીશું નહિ, પરંતુ અસાતાવેદનીયને દગ્ધરજ્જુ જેવું અમે સ્વીકારીશું; અને ક્ષુધા અસાતાવેદનીયથી લાગે છે, માટે કેવલીને દગ્ધરજ્જુ સમાન અસાતાવેદનીય હોવાને કારણે ક્ષુધા નથી, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, એમ સ્વીકારી શકાશે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

કેવલીને અસાતાવેદનીયકર્મનો ક્ષય થયો નથી, એમ શાસ્ત્રવચનથી નક્કી થાય છે, અને કેવલીને અસાતાવેદનીયનો ઉદય હોય તો તેનાથી ક્ષુધા લાગે છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધા નથી. માટે અસાતવેદનીયને દગ્ધરજ્જુ સમાન સ્વીકારીને કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, તેમ સ્થાપન કરવું અનુચિત છે.

કેવલીભગવાનમાં પાપપ્રકૃતિઓનો રસઘાત હોવાને કારણે નિરસ એવા અસાતાવેદનીયથી કેવલીને ક્ષુધા લાગે નહિ, તેથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

અહીં દિગંબરો કહે કે પાપપ્રકૃતિઓનો ભગવાનમાં રસઘાત હોવાને કારણે કેવલીભગવંતને નિરસ એવા અસાતવેદનીયનો ઉદય છે. તેથી રસ વગરની એવી અસાતાની પ્રકૃતિથી કેવલીને ક્ષુધા લાગી શકે નહિ, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જો કેવલીને પાપપ્રકૃતિઓનો ક્ષપકશ્રેણીમાં રસઘાત થયેલો હોવાથી પાપપ્રકૃતિઓ નિરસ છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે, તો કેવલીને ક્ષપકશ્રેણીમાં સ્થિતિઘાત થયેલો હોવાથી પાપપ્રકૃતિઓ નિઃસ્થિતિક છે, તેમ સ્વીકારવાની આપત્તિ આવે.

વસ્તુતઃ કેવલીને પોતાના આયુષ્ય સુધી કે તેથી અધિક સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિઓ શાસ્ત્રસિદ્ધ છે. તેથી જેમ કેવલીને નિઃસ્થિતિક પાપપ્રકૃતિઓ નથી, તેમ કેવલીને નિરસ પણ પાપપ્રકૃતિઓ નથી, અને સરસ એવા અસાતાવેદનીયથી કેવલીને ક્ષુધા લાગે છે, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરે છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી.

અપૂર્વકરણાદિમાં સ્થિતિઘાત અને રસઘાત દ્વારા પાપપ્રકૃતિઓ નિરસ થાય છે, તેથી નિરસ એવા અસાતાવેદનીયથી કેવલીને ક્ષુધા લાગે નહિ. તેથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. એ પ્રકારના દિગંબરોના કથનનું નિરાકરણ :-

અહીં દિગંબરો કહે કે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે કેવલી ક્ષપકશ્રેણી માંડે છે ત્યારે, અપૂર્વકરણાદિમાં પાપપ્રકૃતિઓનો સ્થિતિઘાત અને રસઘાત કરે છે. અને અંતે પાપપ્રકૃતિઓ નિરસ થાય છે, તેથી કેવલીને પાપપ્રકૃતિઓ રસ વગરની છે, તેથી રસ વગરના અસાતાવેદનીયથી કેવલીને ક્ષુધા લાગી શકે નહિ, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ક્ષપકશ્રેણી વખતે અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકોમાં બધ્યમાનપ્રકૃતિવિષયક જ નિરસ અને નિઃસ્થિતિકપણાની વ્યવસ્થિતિ છે અર્થાત્ ક્ષપકશ્રેણીવાળા યોગીઓ સત્તામાં રહેલી પાપપ્રકૃતિઓનો રસઘાત અને સ્થિતિઘાત કરે છે, તોપણ કેવલજ્ઞાન વખતે વિદ્યમાન પાપપ્રકૃતિઓ નિરસ અને નિઃસ્થિતિક હોતી નથી, પરંતુ અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકમાં યોગી તદ્દન અસંગભાવના પરિણામવાળા હોવાથી બંધાતી પ્રકૃતિઓમાં રસ અને સ્થિતિ બંધાતી નથી. તેથી જે પ્રકૃતિઓ અપૂર્વકરણાદિ ગુણસ્થાનકમાં બંધાય છે, તે નિરસ અને નિઃસ્થિતિક છે, તોપણ પૂર્વબદ્ધ એવી પાપપ્રકૃતિઓ પૂર્વના બંધાયેલા રસવાળી હોવાથી રસઘાત દ્વારા અલ્પરસવાળી થયેલી હોવા છતાં સંપૂર્ણ નિરસ નથી, અને પૂર્વની બંધાયેલી પાપપ્રકૃતિઓ સ્થિતિઘાત દ્વારા અલ્પસ્થિતિવાળી થવા છતાં સર્વથા સ્થિતિ વગરની=એક સમયની સ્થિતિવાળી નથી, પરંતુ કેવલીના ભવના અંત સુધી સ્થિતિ રહે તેટલી કે તેથી અધિક સ્થિતિવાળી હોય છે. આથી જ કેવલીને પોતાના ભવના અંત સુધી કે તેથી વધુ રહે તેવી રસવાળી અને સ્થિતિવાળી પાપપ્રકૃતિઓ વિદ્યમાન છે, અને તે પાપપ્રકૃતિઓ ક્ષપકશ્રેણી પૂર્વે બંધાયેલા રસને અનુસાર ફળ આપે તેવા સામર્થ્યવાળી છે. તેથી કેવલીને અસાતાવેદનીયરૂપ પાપપ્રકૃતિથી ક્ષુધા લાગે છે, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરે છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

શ્લોકના પૂર્વાર્ધથી ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું કે વેદનીયકર્મને દગ્ધરજ્જુ સમાન કહેનાર દિગંબરો સિદ્ધાંતની મર્યાદાને જાણતા નથી, આથી જ ભવના

અંત સુધી રહેનાર એવા વેદનીયકર્મને દગ્ધરજ્જુ સમાન કહીને કેવલીને ક્ષુધા નથી, માટે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, તેમ કહે છે.

વસ્તુતઃ વેદનીયકર્મનો વિપાક કેવલીને છે, તે શાસ્ત્રસિદ્ધ છે. ત્યાં દિગંબર શંકા કરે છે કે તો પછી આવશ્યકવૃત્તિ આદિમાં ભવોપગ્રાહી કર્મોનું કેવલીને દગ્ધરજ્જુકલ્પપણાનું કથન કેમ સંભળાય છે ? તેનો ઉત્તર શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી આપતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

આવશ્યકવૃત્તિ આદિમાં કેવલીના ભવોપગ્રાહી કર્મોનું દગ્ધરજ્જુ સમાનનું કથન કઈ અપેક્ષાએ છે, તેનું ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા સ્પષ્ટીકરણ :-

કેવલીને ભવોપગ્રાહિકર્મ આ ભવ સુધી ચાલે તેટલી કે તેથી વધુ સ્થિતિશેષવાળાં છે, પરંતુ અન્ય ભવની નિષ્પત્તિનાં કારણ નથી.

જેમ અન્ય સંસારી જીવોને આયુષ્ય, વેદનીયાદિકર્મો અઘાતી હોવા છતાં અન્ય ભવની નિષ્પત્તિનાં કારણ છે, તેવા આયુષ્ય, વેદનીયાદિ કર્મો કેવલીને નથી, તે અપેક્ષાએ આવશ્યકવૃત્તિ આદિમાં ભવોપગ્રાહી ચાર અઘાતિકર્મોને દગ્ધરજ્જુ સમાન કહ્યાં છે.

અહીં ટીકામાં સ્થિતિશેષાદ્યપેક્ષં કહ્યું, તેમાં સ્થિતિશેષાદિમાં 'આદિ' પદથી ઘાતીના સાંનિધ્યમાં અઘાતિપ્રકૃતિ પણ ઘાતી જેવી છે, તેનું ગ્રહણ કરવું. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ઘાતિપ્રકૃતિના અભાવમાં કેવલીની અઘાતિપ્રકૃતિ ઘાતી જેવી નથી. માટે ઘાતિકર્મના સાંનિધ્યમાં અઘાતિપ્રકૃતિઓ જે રીતે અન્ય ભવના આરંભનું કારણ બને છે, તે રીતે અઘાતિપ્રકૃતિઓ અન્ય ભવના આરંભનું કારણ બનતી નથી. માટે કેવલીની અઘાતી ભવોપગ્રાહિ પ્રકૃતિને આવશ્યકાદિની વૃત્તિમાં દગ્ધરજ્જુ જેવી કહેલ છે.

કેવલીનાં ભવોપગ્રાહી કર્મો સ્થિતિશેષાદિની અપેક્ષાએ દગ્ધરજ્જુ સમાન નથી, પરંતુ રસની અપેક્ષાએ દગ્ધરજ્જુ સમાન છે, માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

અહીં દિગંબરો કહે કે કેવલીનાં ભવોપગ્રાહી કર્મોને સ્થિતિશેષાદિની અપેક્ષાએ દગ્ધરજ્જુ સમાન કહ્યાં છે, તેમ સ્વીકારવાને બદલે, રસની અપેક્ષાએ દગ્ધરજ્જુ

સમાન સ્વીકારીએ, તો કેવલીને ભુક્તિ નથી, એ અમારું વચન સંગત થશે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

આવશ્યકવૃત્ત્યાદિનું કથન રસની અપેક્ષાએ નથી. અન્યથા સૂત્રકૃત્ની= સૂચગાંગની, વૃત્તિના વિરોધનો પ્રસંગ આવશે અર્થાત્ આવશ્યકના વૃત્તિકાર અન્ય ગ્રંથની વૃત્તિનો વિરોધ ન આવે તે રીતે જ તેનો અર્થ કરે, પરંતુ સૂત્રકૃતની વૃત્તિનો વિરોધ આવે તે રીતે અર્થ કરે નહિ. માટે આવશ્યકવૃત્તિકારનું કથન રસની અપેક્ષાએ નથી, પરંતુ સ્થિતિશેષાદિની અપેક્ષાએ છે.

અહીં દિગંબરો કહે કે આવશ્યકનિર્યુક્તિ આદિમાં કેવલીને અસાતાદિ પ્રકૃતિઓ અદુઃખદ છે, તેમ કહેલ છે, તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે કેવલીને ક્ષુધા ઉત્પન્ન કરે તેવી અસાતાવેદનીય પ્રકૃતિ નથી, માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

આવશ્યકનિર્યુક્તિ આદિમાં કેવલીને અસાતાદિ પાપપ્રકૃતિઓ અદુઃખદ=દુઃખને આપનારી નથી, એ પ્રમાણે જે કથન છે, તે કેવલીને ઘાતિકર્મજન્ય બહુતર દુઃખનો વિલય થવાને કારણે અલ્પ એવા અસાતાદિજન્ય દુઃખને દુઃખરૂપે અવિવક્ષા કરીને કહેલ છે; અને જો તેમ ન સ્વીકારીએ અને એમ કહીએ કે કેવલીને અસાતાદિ પ્રકૃતિજન્ય લેશ પણ દુઃખ નથી, તો તે પ્રકૃતિઓ ભવને ઉપગ્રહ કરનારી નથી, તેમ માનવું પડે અને તેમ સ્વીકારીએ તો કેવલીને ભવના અભાવની પ્રાપ્તિ થાય અને કેવલીને ભવની પ્રાપ્તિ છે, તેથી ભવના અભાવથી પ્રાપ્ત થનારું સંપૂર્ણ સુખ કેવલીને નથી, પરંતુ ઘાતિકર્મજન્ય ઘણું દુઃખ નથી, માટે ભવને ઉપગ્રહ કરનારી પ્રકૃતિજન્ય અલ્પદુઃખની અવિવક્ષા કરીને કેવલીને અસાતાદિ પ્રકૃતિઓ દુઃખને આપનારી નથી, તેમ આવશ્યકનિર્યુક્તિ આદિમાં કહેલ છે. તેથી અર્થથી ફલિત થાય છે કે કેવલીને ક્ષુધા છે, અને દેહને ધારણ કરવા માટે આહાર આવશ્યક છે, માટે કેવલી કલભોજન કરે છે. ॥૧૩॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૨માં દિગંબરે કહેલ કે દેહગત સુખ-દુઃખનું ઈન્દ્રિયોથી ઉદ્ભવપણું હોવાને કારણે કેવલી કલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

ઇન્દ્રિયોદ્ભવતાઘ્રૌવ્યં બાહ્યયોઃ સુખદુઃખયોઃ ।

ચિત્રં પુનઃ શ્રુતં હેતુઃ કર્માધ્યાત્મિકયોસ્તયોઃ ॥૧૪॥

અન્યથાર્થ :-

બાહ્યયોઃ સુખદુઃખયોઃ=બાહ્ય સુખ-દુઃખમાં ઇન્દ્રિયોદ્ભવતાઘ્રૌવ્યં=ઇન્દ્રિયોથી ઉદ્ભવતાનું ધ્રુવપણું=આવશ્યકપણું, છે. પુનઃ=વળી આધ્યાત્મિકયોસ્તયોઃ=આધ્યાત્મિક એવા તે બેમાં=આત્માને અનુભવાતા સાતા-અસાતારૂપ સુખ-દુઃખમાં, ચિત્રં કર્મ=ચિત્ર કર્મ હેતુઃ=હેતુ શ્રુતમ્=સંભળાય છે. તેથી કેવલીને વેદનીયકર્મજન્ય સુખ-દુઃખ સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી, માટે કેવલીને ક્વલભોજન છે, એમ સંબંધ છે. ॥૧૪॥

શ્લોકાર્થ :-

બાહ્ય સુખ-દુઃખમાં ઇન્દ્રિયોની ઉદ્ભવતાનું આવશ્યકપણું છે. વળી આધ્યાત્મિક એવા સુખ-દુઃખમાં ચિત્ર કર્મ હેતુ સંભળાય છે. તેથી કેવલીને વેદનીયકર્મજન્ય સુખ-દુઃખ સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી, માટે કેવલીને ક્વલભોજન છે, એમ સંબંધ છે. ॥૧૪॥

ટીકા :-

ઇન્દ્રિયેતિ-ઇન્દ્રિયોદ્ભવતાયા ધ્રૌવ્યમ્=આવશ્યકત્વં, બાહ્યયોઃ=ઇન્દ્રિયાર્થ-સમ્બન્ધાપેક્ષયોર્વિલક્ષણયોરેવ સુખદુઃખયોઃ, આધ્યાત્મિકયોસ્તયોઃ=સુખદુઃખયોઃ, પુનશ્ચિત્રં કર્મ હેતુઃ શ્રુતં, ક્વચિદ્ બહિરિન્દ્રિયવ્યાપારાભાવેઽપિ મનોમાત્રવ્યાપારેણ સદસચ્ચિન્તાભ્યામેવ તયોરુત્પન્તેઃ, ક્વચિચ્ચ તસ્યાપ્યભાવે આધ્યાત્મિકદોષોપ-શમોદ્રેકાભ્યામેવ તદુત્પન્તેર્દર્શનાદ્ ભગવત્યપિ દ્વિવિધવેદનીયોદયઘ્રૌવ્યે તયોઃ સુવચત્વાદિતિ । વસ્તુતો બાહ્યયોરપિ સુખદુઃખયોરિષ્ટાનિષ્ટાર્થશરીરસમ્પર્કમાત્રં પ્રયોજકં, ન તુ બહિરિન્દ્રિયજ્ઞાનમપીતિ ભગવતિ તૃણસ્પર્શાદિપરીષદ્બાધિધાનં સામ્પ્રદાયિકં સદ્ગચ્છત્તિતિ ન કિઞ્ચિદેતત્ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ :-

ઇન્દ્રિયોદ્ભવતાયા સુવચત્વાદિતિ । બાહ્ય એવા સુખ-દુઃખમાં=ઇન્દ્રિયોની સાથે અર્થના સંબંધની અપેક્ષાવાળા વિલક્ષણ જ સુખ-દુઃખમાં અર્થાત્ આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખ કરતાં વિલક્ષણ શારીરિક સુખ-દુઃખમાં, ઇન્દ્રિયોથી ઉદ્ભવતાનું ધ્રુવપણું=આવશ્યકપણું છે. વળી આધ્યાત્મિક એવા તે બેમાં= આત્માને અનુભવાતા સાતા-અસાતારૂપ સુખ-દુઃખમાં, ચિત્ર કર્મ હેતુ સંભળાય છે અર્થાત્ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે; કેમ કે ક્યારેક બહિરિન્દ્રિયના વ્યાપારના અભાવમાં પણ મનોમાત્રના વ્યાપારથી સત્, અસત્ ચિંતા દ્વારા જ અર્થાત્ પોતાને કોઈ લાભ થવાનો છે કે પોતાને કોઈ અનર્થ થવાનો છે ઇત્યાદિ વિષયક સત્-અસત્ ચિંતા દ્વારા જ, તે બેની ઉત્પત્તિ છે=આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિ છે, અને ક્યારેક તેના પણ અભાવમાં=સત્-અસત્ ચિંતારૂપ મનોવ્યાપારના પણ અભાવમાં, આધ્યાત્મિક દોષોના ઉપશમથી અને ઉદ્ગ્રેકથી જ=આત્માને વ્યાકુળ કરે તેવા રાગાદિ દોષોના ઉપશમથી જ અથવા આત્માને વ્યાકુળ કરે તેવા રાગાદિ દોષોના ઉદ્ગ્રેકથી જ, તેની ઉત્પત્તિનું દર્શન હોવાથી= આધ્યાત્મિક એવા સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિનું દર્શન હોવાથી, ભગવાનમાં પણ= કેવલી ભગવાનમાં પણ, બે પ્રકારના વેદનીયના ઉદયનું ધ્રુવપણું હોતે છતે, તે બેનું=આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખનું, સુવચપણું હોવાથી કેવલીભગવંતને પણ અસાતાજન્ય ક્ષુધા સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી, એમ સંબંધ છે.

इति शब्द श्लोकना कथननी समाप्तिसूचक છે.

પૂર્વમાં ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું કે કેવલીને કર્મના ઉદયજન્ય સુખ-દુઃખને સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી. ત્યાં દ્વિગંબર કહે કે સાતા-અસાતારૂપ સુખ-દુઃખની પ્રાપ્તિ માટે બાહ્ય વિષયોનો સંપર્ક આવશ્યક છે અને કેવલીને કર્મના ઉદયજન્ય સુખ-દુઃખ સ્વીકારવામાં આવે તો શરીર સાથે ઇષ્ટ-અનિષ્ટના સંયોગથી તે સુખ-દુઃખ થાય છે, તેમ માનવું પડે; અને કેવલીભગવંતને ઇષ્ટ-અનિષ્ટના સંપર્કજન્ય સુખ-દુઃખ સ્વીકારવામાં આવે તો મતિજ્ઞાન માનવાનો પ્રસંગ આવે. તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે વસ્તુતઃ થી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

વસ્તુતઃ ન કિઞ્ચિદેતત્ ॥ વસ્તુતઃ બાહ્ય પાણ સુખ-દુઃખમાં=શરીરજન્ય પાણ સુખ-દુઃખમાં, ઇષ્ટ અર્થ અને અનિષ્ટ અર્થ સાથે શરીરનો સંપર્કમાત્ર પ્રયોજક છે, પરંતુ બહિરિન્દ્રિયનું જ્ઞાન પાણ પ્રયોજક નથી. એથી ભગવાનમાં=કેવલીભગવંતમાં, સાંપ્રદાયિક તૃણસ્પર્શાદિ પરીષહનું અભિધાન=શ્વેતાંબર સાંપ્રદાયને અભિમત તૃણસ્પર્શાદિ પરીષહનું કથન, સંગત થાય છે. એથી આ=દિગંબર કહે છે કે કેવલીને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ-દુઃખ નથી માટે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી એ, અર્થ વગરનું છે. ॥૧૪॥

❖ ક્વચિદ્ બહિરિન્દ્રિયવ્યાપારાભાવેऽપિ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે ક્યારેક બહિરિન્દ્રિયનો વ્યાપાર હોય ત્યારે મનોવ્યાપારથી સત્-અસત્ ચિંતા દ્વારા સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિ છે, પરંતુ ક્યારેક બહિરિન્દ્રિયના વ્યાપારના અભાવમાં પણ મનોમાત્ર વ્યાપારથી સત્-અસત્ ચિંતા દ્વારા સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિ છે.

❖ ક્વચિચ્ચ તસ્યાપ્યભાવે આધ્યાત્મિકદોષોપશમોદ્રેકાખ્યામેવ તદુત્પત્તેર્દર્શનાત્ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે ક્યારેક સત્-અસત્ ચિંતારૂપ મનોવ્યાપારના સદ્ભાવમાં તો આધ્યાત્મિક દોષોના ઉપશમ કે ઉદ્રેકથી સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિ છે, પરંતુ ક્યારેક સત્-અસત્ ચિંતારૂપ મનોવ્યાપારના અભાવમાં પણ આધ્યાત્મિક દોષોના ઉપશમ કે ઉદ્રેકથી સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિ છે.

❖ ભગવત્યપિ દ્વિવિધવેદનીયોદયધ્રોવ્યે તયોઃ સુવચત્વાત્ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે કેવલી ન હોય તેમાં તો બે પ્રકારના વેદનીયના ધ્રુવપણામાં સુખ-દુઃખનું સુવચપણું છે, પરંતુ કેવલીભગવંતમાં પણ બે પ્રકારના વેદનીયના ધ્રુવપણામાં સુખ-દુઃખનું સુવચપણું છે.

❖ બાહ્યોરપિ સુખદુઃખયોઃ - અંતરંગ એવા મોહના ક્ષયોપશમજન્ય સુખ અને મોહના ઉદયજન્ય દુઃખમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટ એવા અર્થોનો શરીર સાથે થયેલ સંપર્ક તો નિમિત્તભાવ હોવાથી પ્રયોજક છે, પરંતુ બાહ્ય એવા પણ સુખ-દુઃખમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટ એવા અર્થોનો શરીર સાથે સંપર્કમાત્ર પ્રયોજક છે.

❖ તૃણસ્પર્શાદિપરીષહાભિધાનં - અહીં તૃણસ્પર્શાદિ માં આદિ થી કેવલીભગવાનમાં સંભવિત બીજા શરીરજન્ય પરિષહોનું ગ્રહણ કરવું.

ભાવાર્થ :-

(૧) દેહગત એવા સુખ-દુઃખનું ઇન્દ્રિયોથી ઉદ્ભવપણું હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબરો કહે છે કે દેહગત સુખ-દુઃખ ઇન્દ્રિયોથી અનુભવાય છે, અને કેવલીને ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન નથી, તેથી દેહગત સુખ-દુઃખ કેવલીને નથી; માટે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ-દુઃખ પ્રત્યે પ્રધાનરૂપે ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર કારણ :-

ઇન્દ્રિયોનો અર્થની સાથે સંબંધ થાય તેના કારણે જે સુખ કે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં ઇન્દ્રિયોથી ઉદ્ભવતાનું આવશ્યકપણું છે=ઇન્દ્રિયોથી તે સુખનો કે દુઃખનો ઉદ્ભવ છે, તેમ માનવું આવશ્યક છે.

વળી આ ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ કે દુઃખ આધ્યાત્મિક સુખ કે દુઃખ કરતાં વિલક્ષણ છે. જેમ સુંદર ભોજન કરતી વખતે ઇન્દ્રિયોને આલ્લાદ થાય છે ત્યારે સુખનો અનુભવ થાય છે અને ઇન્દ્રિયોને ઉપઘાતક એવી કટુ આદિ સામગ્રી ભોજનમાં આવે ત્યારે ભોજન કરનારને દુઃખનો અનુભવ થાય છે. આમ સુખ-દુઃખના અનુભવ પ્રત્યે ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારની આવશ્યકતા છે. તેથી તે સુખ-દુઃખ પ્રત્યે પ્રધાનરૂપે કર્મ કારણ નથી, પરંતુ પ્રધાનરૂપે ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર કારણ છે અને ગૌણરૂપે કર્મ કારણ છે; કેમ કે ઇન્દ્રિયનો તે તે વિષય સાથે સંબંધ થાય છે, ત્યારે તે નિમિત્તને પામીને કર્મ વિષાકમાં આવે છે.

આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખ પ્રત્યે ચિત્ર પ્રકારનું કર્મ પ્રધાનરૂપે કારણ :-

વળી આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખ પ્રત્યે=ઇન્દ્રિયોને ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ પદાર્થોના સંપર્ક વગર જીવમાં અનુભવાતા સાતા-અસાતારૂપ સુખ-દુઃખ પ્રત્યે, ચિત્ર પ્રકારનું કર્મ પ્રધાનકારણ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જીવને સાતા-અસાતા થવામાં ઇન્દ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થો કે ઇન્દ્રિયોને પ્રતિકૂળ પદાર્થો કારણ છે, તેથી આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખમાં=આત્માને સાતા-અસાતારૂપે અનુભવાતા સુખ-દુઃખમાં પણ ઇન્દ્રિયોનો વિષયોની સાથે સંપર્ક ધ્રુવપણે કારણ નથી, તેમ કેમ કહી શકાય ? તેમાં હેતુ કહે છે -

(૧) ક્યારેક બહિરિન્દ્રિયના વ્યાપારના અભાવમાં પણ મનોમાત્રના વ્યાપારથી સત્-અસત્ ચિંતા દ્વારા જ આત્માને અનુભવ થાય તેવા આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિ છે=આત્માને સંવેદન થતા એવા સાતા-અસાતારૂપ સુખ-દુઃખની ઉત્પત્તિ છે.

આશય એ છે કે કેટલીક વખત જીવ કોઈ વિષયને ગ્રહણ કરવા માટે ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર કરતો ન હોય ત્યારે પણ ભાવિમાં કોઈ ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ થશે, તે વિષયક સાચી ચિંતા કરતો હોય અથવા તો સ્વમતિ પ્રમાણે અસત્ ચિંતા કરતો હોય ત્યારે, તે મનોવ્યાપારથી ભાવિમાં ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ દેખાવાના કારણે સુખનો અનુભવ થાય છે.

વળી તે રીતે અન્ય કોઈ જીવ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો દ્વારા કોઈ વ્યાપાર ન કરતો હોય અને મનથી પોતાને ભાવિમાં કોઈ રોગાદિ આવશે, તે વિષયક સાચી કે ખોટી વિચારણા કરતો હોય અને તેના કારણે માનસિક વિલ્વળતા થવાથી દુઃખનો અનુભવ થાય છે.

આ રીતે આધ્યાત્મિક એવા=આત્માને સંવેદન થતા એવા, સાતા-અસાતારૂપ સુખ-દુઃખ પ્રત્યે ઇન્દ્રિયોના વિષયોની આવશ્યકતા ધ્રુવ છે, તેવો નિયમ નથી.

આનાથી એ ફલિત થયું કે ક્યારેક ઇન્દ્રિયોનો વિષયોની સાથે સંપર્ક થયા વગર પણ સાતા-અસાતાનો અનુભવ થઈ શકે છે, તેથી નક્કી થાય છે કે જીવને અનુભવાતા સાતા-અસાતારૂપ આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખ પ્રત્યે ચિત્ર પ્રકારનું કર્મ પ્રધાન કારણ છે.

(૨) વળી કેટલાક જીવોને તે સત્-અસત્ ચિંતારૂપ મનોવ્યાપાર પણ ન હોય, બહિરિન્દ્રિયનો વિષયો સાથે વ્યાપાર પણ ન હોય, આમ છતાં આત્માને ક્લેશઆપાદક રાગાદિ દોષોનો ઉપશમ થવાને કારણે સ્વસ્થતારૂપ સાતાનો અનુભવ થાય છે, અને કેટલાક જીવોને ક્લેશઆપાદક રાગાદિ દોષોનો ઉદ્વેગ થવાને કારણે અસ્વસ્થતા થવાથી અસાતાનો અનુભવ થાય છે.

આનાથી એ ફલિત થાય છે કે સાતા-અસાતા પ્રત્યે અંતરંગ ચિત્ર કર્મ કારણ છે. તે કર્મના ઉદયની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે ક્યારેક સહાયક તરીકે સત્-અસત્ ચિંતારૂપ મનોવ્યાપાર કારણ બને છે, તો ક્યારેક ઇન્દ્રિયોનો બાહ્ય ઇષ્ટ-

અનિષ્ટ વિષયો સાથેનો સંપર્ક પણ કારણ બને છે, અને વળી ક્યારેક આધ્યાત્મિક દોષોનો ઉપશમ કે ઉદ્રેક પણ કારણ બને છે. આથી રાગાદિથી અનાકુળ જીવને સાતાનો પણ અનુભવ થાય છે અને રાગાદિથી આકુળ જીવને અસાતાનો પણ અનુભવ થાય છે.

આ રીતે સાતા-અસાતાના ઉદય વગર આધ્યાત્મિક=આત્માને સંવેદન થતા એવા સુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય નહિ, તેમ સ્વીકારીએ તો, કેવલીભગવાનમાં પણ સાતા-અસાતારૂપ બંને કર્મો વિદ્યમાન છે, તેથી જે વખતે સાતા-અસાતામાંથી જેનો ઉદય થાય તેને અનુરૂપ કેવલીને પણ સાતા કે અસાતાનો ઉદય સ્વીકારી શકાય છે. તેથી ક્ષુધાવેદનીયકર્મના ઉદયથી કેવલીભગવંતને ક્ષુધાજન્ય અલ્પ અસાતા છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી. માટે દેહગત સુખ-દુઃખ ઇંદ્રિયોથી ઉદ્ભવ થતાં હોવાને કારણે કેવલીને નથી, તેથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, એમ જે દિગંબર કહે છે, તે ઉચિત નથી.

કેવલીને મતિજ્ઞાન નહિ હોવા છતાં બાહ્ય ઇંદ્રિયોથી થતાં સુખ-દુઃખની સંગતિ :-

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જો કેવલીભગવાનને સાતા-અસાતાકર્મના ઉદયથી સુખ-દુઃખ થાય છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે, તો કોઈક સ્થાનમાં સાતાની પ્રાપ્તિમાં સાતાની સામગ્રી કારણ છે, અને કોઈક સ્થાનમાં અસાતાની પ્રાપ્તિમાં અસાતાની સામગ્રી કારણ છે. તેથી કેવલીને સાતાની કે અસાતાની બાહ્ય સામગ્રીના બળથી સાતા કે અસાતા સ્વીકારવામાં આવે તો, તે સાતા કે અસાતાનો અનુભવ બાહ્ય ઇંદ્રિયોથી થાય છે, અને બાહ્ય ઇંદ્રિયોથી થતું જ્ઞાન મતિજ્ઞાન છે, અને કેવલીને મતિજ્ઞાન નથી. તેથી બાહ્ય ઇંદ્રિયોથી થતાં સુખ-દુઃખ કેવલીમાં કેવી રીતે સ્વીકારી શકાય ? તેથી **વસ્તુતઃ** થી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શરીરથી થતા સુખ-દુઃખ પ્રત્યે ઇષ્ટ અર્થ કે અનિષ્ટ અર્થનો શરીર સાથે સંપર્ક માત્ર પ્રયોજક છે, પરંતુ ઇંદ્રિયોનું જ્ઞાન પ્રયોજક નથી.

આશય એ છે કે કેવલીને શરીર સાથે ઇષ્ટ અર્થનો સંપર્ક થાય તો તે ઇષ્ટ અર્થના સંપર્કને કારણે સાતાવેદનીયનો ઉદય થાય અને શરીરજન્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય, અને કેવલીના શરીર સાથે અનિષ્ટ એવા કંટકાદિનો સંપર્ક થાય

તો તેનાથી અસાતાનો ઉદય થાય અને કેવલીને દુઃખનો અનુભવ થાય. તેથી ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ અર્થ સાતા કે અસાતા પ્રત્યે પ્રયોજક છે, પરંતુ ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન પ્રયોજક નથી.

શ્વેતાંબર સંપ્રદાય અનુસાર કેવલીને તૃણસ્પર્શાદિ પરીષહોના અભિધાનની સંગતિ :-

અહીં કહ્યું કે બાહ્ય સુખ-દુઃખમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટ અર્થનો શરીર સાથે સંપર્ક માત્ર પ્રયોજક છે, તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે બાહ્ય સુખ-દુઃખ પ્રત્યે કારણ અંતરંગ સાતા-અસાતા કર્મ છે અને સાતા-અસાતાના ઉદયને પ્રગટ કરવામાં બાહ્ય ઇષ્ટ-અનિષ્ટ અર્થનો શરીર સાથેનો સંપર્ક પ્રયોજક છે અર્થાત્ પરંપરાએ કારણ છે અર્થાત્ સાક્ષાત્ કારણ કર્મ છે અને પરંપરાએ કારણ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ અર્થનો શરીર સાથેનો સંપર્ક છે, તેથી કેવલીને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ અર્થના સંપર્કમાં ઇન્દ્રિયોથી મતિજ્ઞાન થાય છે, તેમ માનવાની આવશ્યકતા નથી. માટે શ્વેતાંબર સંપ્રદાય અનુસાર કેવલીને તૃણ-સ્પર્શાદિ પરીષહોનું અભિધાન છે, તે સંગત થાય છે; કેમ કે પ્રતિકૂળ એવા તૃણાદિના સ્પર્શથી કેવલીને અસાતાનો અનુભવ થાય છે, તેને સામે રાખીને કેવલીને તૃણસ્પર્શાદિ પરીષહો હોય છે, એમ શાસ્ત્ર કહે છે, તે સંગત થાય છે.

જો કેવલીને અનિષ્ટ પદાર્થના સંપર્કજન્ય દુઃખ થતું ન હોય તો તૃણસ્પર્શાદિ પરિષહની કેવલીમાં સંભાવના રહે નહિ. તેથી કેવલીને તૃણસ્પર્શ વખતે સ્પર્શન મતિજ્ઞાન થાય છે, તેમ માનવાની આવશ્યકતા નથી, ફક્ત તૃણસ્પર્શને કારણે અસાતાના ઉદયથી દુઃખનો અનુભવ થાય છે અને તૃણના સ્પર્શનું જ્ઞાન કેવલીને કેવલજ્ઞાનથી થાય છે, પરંતુ ઇન્દ્રિયોના સંપર્કથી થતું નથી, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી. માટે દિગંબરો જે કહે છે કે દેહગત સુખ-દુઃખ ઇન્દ્રિયોથી ઉદ્ભવ થાય છે, તે કેવલીને નથી, માટે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, તે તેમનું કથન નિરર્થક છે. ॥૧૪॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૩માં કહેલ કે મોહનીયકર્મના ઉદયને કારણે પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

આહારાદિપ્રવૃત્તિશ્ચ મોહજન્યા યદીષ્યતે ।

દેશનાદિપ્રવૃત્ત્યાપિ ભવિતવ્યં તદા તથા ॥૧૫॥

અન્યાર્થ :-

ચ=અને યદિ=જો આહારાદિપ્રવૃત્તિ:=આહારાદિ પ્રવૃત્તિ મોહજન્યા=મોહજન્ય ઇષ્યતે=ઈચ્છાય છે, તદા=તો દેશનાદિપ્રવૃત્ત્યાપિ=દેશનાદિ પ્રવૃત્તિથી પણ તથા= તે રૂપે=મોહજન્યરૂપે ભવિતવ્યમ્=થવું જોઈએ. ॥૧૫॥

શ્લોકાર્થ :-

અને જો આહારાદિ પ્રવૃત્તિ મોહજન્ય ઇચ્છાય છે, તો દેશનાદિ પ્રવૃત્તિથી પણ તે રૂપે=મોહજન્યરૂપે, થવું જોઈએ. ॥૧૫॥

ટીકા :-

આહારાદિતિ-આહારાદિપ્રવૃત્તિશ્ચ યદિ મોહજન્યેષ્યતે ભવતા, બુદ્ધિપૂર્વકપરદ્રવ્ય-વિષયકપ્રવૃત્તેર્મોહજન્યત્વનિયમાત્, તદા દેશનાદિપ્રવૃત્ત્યાપિ ભગવતસ્તથા=મોહજન્યત્વેન, ભવિતવ્યમ્ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ :-

આહારાદિપ્રવૃત્તિશ્ચ ભવિતવ્યમ્ ॥ અને જો આહારાદિ પ્રવૃત્તિ તમારા વડે=દિગંબરો વડે, મોહજન્ય ઇચ્છાય છે; કેમ કે બુદ્ધિપૂર્વક પરદ્રવ્યવિષયક પ્રવૃત્તિનો મોહજન્યપણાનો નિયમ છે, તો દેશનાદિની પ્રવૃત્તિથી પણ ભગવાનનું=કેવલી ભગવાનનું, તે પ્રકારે=મોહજન્યપણારૂપે, થવું જોઈએ. ॥૧૫॥

❖ આહારાદિપ્રવૃત્તિશ્ચ અહીં આહારાદિ માં આદિ થી બાહ્ય વસ્ત્રાદિગ્રહણની પ્રવૃત્તિ ગ્રહણ કરવી.

❖ દેશનાદિપ્રવૃત્ત્યાપિ અહીં દેશનાદિ માં આદિ થી વિહારની પ્રવૃત્તિ ગ્રહણ કરવી અને અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે કેવલીને આહારાદિ પ્રવૃત્તિ તો મોહજન્ય હોય, પરંતુ દેશનાદિની પ્રવૃત્તિ પણ મોહજન્ય થવી જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

(૭) મોહનીયકર્મના ઉદયથી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબરો કહે છે કે બુદ્ધિપૂર્વકની પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ મોહથી જન્ય છે અર્થાત્ શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા કે દેહના અંતરંગ લોહીપરિભ્રમણની ક્રિયા કે લોમથી ગ્રહણ થતી પુદ્ગલગ્રહણની ક્રિયા, જે અનાભોગથી થાય છે, તે મોહજન્ય નથી; પરંતુ ‘આહાર મારે ગ્રહણ કરવો છે’ એ પ્રકારની બુદ્ધિપૂર્વકની કે ‘વસ્ત્ર મારે ગ્રહણ કરવાં છે’ એ પ્રકારની બુદ્ધિપૂર્વકની પરદ્રવ્યના ગ્રહણની પ્રવૃત્તિ મોહથી થાય છે, તેથી જો કેવલીને આહારગ્રહણ સ્વીકારવામાં આવે તો કેવલી મોહવાળા છે, તેમ માનવું પડે; અને કેવલીને મોહ નથી, માટે કેવલી આહાર ગ્રહણ કરતા નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જો કવલાહાર બુદ્ધિપૂર્વકની પરદ્રવ્યના ગ્રહણની પ્રવૃત્તિરૂપ હોવાથી મોહજન્ય છે, તેમ દિગંબરો કહે, તો કેવલી થયા પછી ભગવાન દેશના આપે છે કે વિહાર કરે છે તે દેશનાની ક્રિયા કે વિહારની ક્રિયા પણ બુદ્ધિપૂર્વકની પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ છે, તેથી મોહજન્ય સ્વીકારવાની આપત્તિ આવે; અને ભગવાન દેશના આપે છે કે વિહાર કરે છે, તે પ્રવૃત્તિ મોહજન્ય નથી, તેમ દિગંબરને પણ સ્વીકારવું પડે તેમ છે, તેથી જેમ દેશનાદિ પ્રવૃત્તિ મોહજન્ય નથી, તેમ આહારાદિની પ્રવૃત્તિ પણ મોહજન્ય નથી. માટે કેવલીને કવલભોજન સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે દેશનાની ક્રિયા ચોક્કસ પ્રકારના ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને ભાષારૂપે પરિણામ પમાડવાની ક્રિયારૂપ છે. તેથી તે બુદ્ધિપૂર્વક છે અને સ્થાનાંતરગમન અનાભોગથી થતા દેહના કંપન જેવી ક્રિયા નથી, પરંતુ નિયત દેશમાં જવાના દેહના વ્યાપારસ્વરૂપ છે, તેથી દેશનાની પ્રવૃત્તિ અને વિહારની પ્રવૃત્તિ બુદ્ધિપૂર્વકની પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ છે. ॥૧૫॥

અવતરણિકા :-

इच्छाभावाद् भगवतो नास्त्येव देशनाप्रवृत्तिः, स्वभावत एव च तेषां नियतदेशकाला देशना इतीष्टापत्तावाह -

અવતરણિકાર્થ :-

ઈચ્છાનો અભાવ હોવાથી=કેવલીને ઈચ્છાનો અભાવ હોવાથી, ભગવાનની દેશનાની પ્રવૃત્તિ નથી જ, અને સ્વભાવથી જ તેમની=ભગવાનની, નિયત દેશકાળવાળી દેશના છે, એ પ્રકારની ઈષ્ટાપત્તિ હોતે છતે=એ પ્રકારની દિગંબરો તરફથી ઈષ્ટાપત્તિ સ્વીકારાયે છતે, ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

અવતરણિકાનો ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૧૫માં ગ્રંથકારશ્રીએ દિગંબરને આપત્તિ આપી કે બુદ્ધિપૂર્વક પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ મોહજન્ય છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો, તીર્થકરોની દેશનાદિની પ્રવૃત્તિ પણ મોહજન્ય સ્વીકારવાની દિગંબરને આપત્તિ આવશે. ત્યાં દિગંબર કહે છે -

તીર્થકરોને કેવલી અવસ્થામાં ઈચ્છાનો અભાવ છે, તેથી તેઓ દેશનાની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી જ; ફક્ત તીર્થકરનામકર્મના ઉદયને કારણે તેઓની નિયત દેશમાં અને નિયત કાળમાં સ્વભાવથી જ દેશના છે અર્થાત્ દેશનાની પ્રવૃત્તિ નથી, પરંતુ મસ્તકમાંથી ધ્વનિરૂપે નીકળતી દેશના છે, એથી દેશનાદિની પ્રવૃત્તિને મોહજન્ય સ્વીકારવામાં અમને=દિગંબરને, ઈષ્ટાપત્તિ છે, તેથી જેઓ વચનપ્રયોગરૂપ દેશના આપે છે, તે સર્વ મોહજન્ય છે; અને તીર્થકરોની યત્ન વગર સ્વભાવથી દેશના છે માટે મોહજન્ય નથી. એ પ્રકારના દિગંબરના આશયને સામે રાખીને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

યત્નં વિના નિસર્ગાચ્ચેદ્દેશનાદિકમિષ્યતે ।

ભુક્ત્યાદિકં તથૈવ સ્યાદ્ દૃષ્ટબાધા સમોભયોઃ ॥૧૬॥

અન્યથાર્થ :-

યત્નં વિના=યત્ન વગર નિસર્ગાત્=નિસર્ગથી ચેત્=જો દેશનાદિકમ્ ઇષ્યતે=દેશનાદિ ઈચ્છાય છે તો તથૈવ=તે પ્રકારે જ ભુક્ત્યાદિકં=ભુક્તિ આદિ સ્યાદ્=થાય. ઉભયોઃ=ઉભયમાં અર્થાત્ દેશનાદિ અને ભુક્ત્યાદિ ઉભયમાં, દૃષ્ટબાધા=દૃષ્ટબાધા સમા=સમાન છે. ॥૧૬॥

श्लोकार्थ :-

यत्न वगर् निरर्गथी जे देशनादि छ्यय छे, तो ते प्रकारे ज भुक्ति आदि थाय. देशनादि अने भुक्त्यादि उभयमां दृष्टनाथा समान छे. ॥१५॥

टीका :-

यत्नमिति-यत्नं=तात्वोष्ठादिव्यापारजनकप्रयत्नं, विना निरर्गात्=स्वभावात्, चेत्, देशनादिकमिष्यते भगवतः, तदा भुक्त्यादिकं तथैव यत्नं विनैव स्यात्, दृष्टबाधोभयोः पक्षयोः समा, भुक्तेरिव देशनाया अपि यत्नं विना क्वाप्यदर्शनात्, चेष्टाविशेषे यत्नहेतुत्वकल्पनस्य चोभयत्र साम्यात् ।

ननु प्रयत्नं विना चेष्टामात्रं न भवत्येव, देशना च भगवतामव्यापृतानामेव ध्वनिमयी सम्भवत्यक्षरमय्यामेव तस्यां यत्नजन्यत्वे(ने)च्छाजन्यत्वादिनियमावधारणादिति न साम्यं, यदाह समन्तभद्रः -

“अनात्मार्थं विना रागैः शास्ता शास्ति सतो हितम् ।

ध्वनन् शिल्पिकरस्पर्शान्मुरजः किमपेक्षते” ॥ (रत्नकरण्डक श्राव. १/८) इति ।

मैवम्, शब्दस्य शब्दान्तरपरिणामकल्पनस्य साजात्येन न्याय्यत्वेऽपि ध्वनेस्तत्कल्पनस्यातिशयतोऽप्यन्याय्यत्वात्, भगवद्देशनाया ध्वनिरूपत्वेऽपि वाग्योगापेक्षत्वेन तादृशशब्दमात्रे पुरुषप्रयत्नानुसरणध्रौव्यात्, अन्यथाऽपौरुषेयमागमं वदतो मीमांसकस्य दुर्जयत्वापत्तेरिति न किञ्चिदेतत् । अथ सुहृद्भावेन पृच्छामः बुद्धिपूर्वकप्रवृत्ताविच्छाया हेतुत्वात् कथं केवलिनो देशनादावाहारादौ च प्रवृत्तिरिति चेत्, सुहृद्भावेन ब्रूमः-बुद्धिः खल्विष्टसाधनताधीरन्यस्यातिप्रसक्तत्वात्तत्पूर्वकत्वं च यदीष्टसाधनताधीजन्यतावच्छेदकं तदाप्यबुद्धिपूर्वकप्रवृत्तेर्जीवनयोनिभूताया इव भवोपग्राहिकर्मवशादुपपत्तेर्न कश्चिद्दोष, इति प्रवृत्तिसामान्ये तु योगानामेव हेतुत्वादिच्छापूर्वकत्वमर्थसमाजसिद्धमेव । यदवदाम -

“परदव्वम्मि पवित्ती ण मोहजणिया व मोहजण्णा वा ।

जोगकयाहुपवित्ती फलकंखा रागदोसकया” ॥ (अध्यात्ममतपरीक्षा/गाथा-२२) इति ।

अधिकमन्यत्र ॥१६॥

ટીકાર્થ :-

યત્નં અદર્શનાત્, યત્ન વગર=તાલુ-ઓષ્ઠાદિ વ્યાપારજનક પ્રયત્ન વગર, નિસર્ગથી=સ્વભાવથી, ભગવાનની દેશના=તીર્થંકરની દેશના, જો ઇચ્છાય છે, તો ભુક્ત્યાદિક તે પ્રમાણે જ=યત્ન વગર જ થાય. ઉભયમાં=ઉભયપક્ષમાં અર્થાત્ દેશનાદિરૂપ અને ભુક્ત્યાદિરૂપ ઉભયપક્ષમાં, દૃષ્ટબાધા સમાન છે; કેમ કે ભુક્તિની જેમ દેશનાનું પણ યત્ન વગર ક્યાંય પણ અદર્શન છે.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે કવલાહારરૂપ ભુક્તિ ચેષ્ટાવિશેષ છે, અને જે ચેષ્ટાવિશેષથી કૃત્ય થતું હોય ત્યાં યત્ન અવશ્ય હોય છે. માટે યત્ન વગર ભુક્તિનો સંભવ નથી. તેથી ગ્રંથકારશ્રી બીજો હેતુ કહે છે -

ચેષ્ટાવિશેષે સામ્યાત્ । અને ચેષ્ટાવિશેષમાં=ભુક્તિરૂપ ચેષ્ટાવિશેષમાં, યત્નના હેતુપણાના કલ્પનનું, ઉભયમાં=ભુક્તિ અને દેશના બંનેમાં, સામ્ય=સમાનપણું છે. ॥૧૬॥

યત્નં થી સામ્યાત્ સુધીના મૂળ શ્લોકના કથનનો ભાવાર્થ :-

દિગંબરો કેવલીની દેશના નિસર્ગથી સ્વીકારે છે અને કહે છે કે યત્નથી દેશના સ્વીકારવામાં આવે તો યત્ન ઇચ્છાપૂર્વક હોય છે અને ઇચ્છા મોહસ્વરૂપ છે, તેથી તીર્થંકરની દેશનાદિની પ્રવૃત્તિ યત્નથી નથી, પરંતુ નિસર્ગથી તીર્થંકરની દેશના છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જો બોલવાના વ્યાપારરૂપ યત્ન વગર નિસર્ગથી તીર્થંકરની દેશનાદિ છે તેમ સ્વીકારી શકાય, તો દેહધારણ માટે નિસર્ગથી કેવલીને ભુક્તિ આદિ છે, તેમ સ્વીકારી શકાય.

અહીં દિગંબરો કહે કે તેમ સ્વીકારવામાં દૃષ્ટબાધા છે. તો ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે દેશના પણ પ્રયત્ન વગર થાય છે, તેમ સ્વીકારવામાં દૃષ્ટબાધા સમાન છે.

અહીં દિગંબર કહે કે કવલથી આહાર ગ્રહણ કરવારૂપ ચેષ્ટાવિશેષમાં યત્નનું હેતુપણું છે, તો તેની જેમ જ ઉપદેશની પ્રવૃત્તિરૂપ ચેષ્ટાવિશેષમાં બોલવાના યત્નસ્વરૂપ હેતુવિશેષ છે, તેમ બંને જગ્યાએ સમાન રીતે સ્વીકારી શકાય છે. માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી, એમ કહેવાનું દિગંબરનું વચન મિથ્યા છે.

ટીકાર્થ :-

નનુ ન સામ્યમ્, નનુ થી દિગંબર કહે છે કે પ્રયત્ન વગર ચેષ્ટામાત્ર=યાવત્ ચેષ્ટા થતી નથી જ, અને અવ્યાપારવાળા જ એવા ભગવાનની દેશના ધ્વનિમયી સંભવે છે; કેમ કે અક્ષરમયી જ એવી તેમાં=દેશનામાં, યત્નજન્યપણારૂપે ઈચ્છાજન્યપણાદિના નિયમનું અવધારણ છે, એથી સામ્ય નથી=દેશનામાં અને ભુક્તિમાં સામ્ય નથી.

વદાહ સમન્તભદ્રઃ - જેને રત્નકરંડક શ્રાવકાચાર-૧-૮માં આચાર્ય સમંતભદ્ર કહે છે -

“અનાત્માર્યં કિમપેક્ષતે” ।। “રાગ વગર જ અનાત્મા માટે=પરોપકાર માટે, શાસ્તા=તીર્થંકર ભગવાન, સજ્જનોના હિતને શાસન કરે છે. શિલ્પીના કરના સ્પર્શથી અવાજ કરતું એવું મુરજ=ઢોલ, શું અપેક્ષા રાખે છે ? અર્થાત્ કોઈ અપેક્ષા રાખતું નથી.”

‘ઈતિ’ શબ્દ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિસૂચક છે.

તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

મૈવમ્=એ પ્રમાણે ન કહેવું=વ્યાપાર વગર ભગવાનની ધ્વનિમયી દેશના છે, એ પ્રમાણે ન કહેવું.

શબ્દસ્ય અન્યાય્યત્વાત્, કેમ કે શબ્દના શબ્દાંતર પરિણામના કલ્પનનું સામાન્યપણાથી ન્યાય્યપણું હોવા છતાં પણ=ભગવાનની દેશના દરેકને સ્વ-સ્વભાષામાં પરિણામન પામે છે એ રૂપ શબ્દાંતરના પરિણામના કલ્પનનું સાજાત્યપણા વડે યુક્તિયુક્તપણું હોવા છતાં પણ, અતિશયવિશેષથી પણ=ભગવાનના ચોત્રીશ અતિશયો છે, તેમાં કોઈક અતિશયવિશેષથી પણ, ધ્વનિની તે કલ્પનાનું=પુરુષના પ્રયત્ન વગર થાય છે તે કલ્પનાનું, અન્યાય્યપણું છે=અયુક્તપણું છે.

વળી જેમ ભગવાનની દેશના સ્વ-સ્વભાષામાં પરિણામન પામે છે તેની જેમ, ભગવાનની દેશનાને ધ્વનિરૂપ સ્વીકારી લઈએ તોપણ પુરુષના પ્રયત્નથી થાય છે, તેમ સ્વીકારવું પડે. તેમાં યુક્તિ આપતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ભગવદ્દેશનાયા અનુસરણઘ્નોવ્યાત્, ભગવાનની દેશનાનું ધ્વનિરૂપપણું હોવા છતાં પણ વાગ્યોગનું અપેક્ષાપણું હોવાને કારણે, તેવા પ્રકારના

શબ્દમાત્રમાં=વાગ્યોગની અપેક્ષાવાળા શબ્દમાત્રમાં, પુરુષના પ્રયત્નના અનુસરણનું ધ્રુવપણું હોવાથી યત્ન વગર ભગવાનની દેશના નથી, એમ સંબંધ છે.

અન્યથા ન કિञ्चિદેતત્ । અન્યથા=પુરુષના પ્રયત્ન વગર ભગવાનની ધ્વનિરૂપ દેશના છે તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો, આગમને અપૌરુષેય કહેતા મીમાંસકની દુર્જયપણાની આપત્તિ હોવાથી, પુરુષના પ્રયત્નથી ધ્વનિરૂપ ભગવાનની દેશના છે, એમ સ્વીકારવું પડે; અને પુરુષના પ્રયત્નથી ધ્વનિરૂપ દેશના સ્વીકારવામાં આવે તો, જેમ પ્રયત્નથી ભગવાનની દેશના છતાં મોહ નથી, તેમ પ્રયત્નથી કેવલીની ભુક્તિ છે છતાં મોહ નથી, એમ સ્વીકારી શકાય, એ પ્રકારે અર્થથી પ્રાપ્ત છે. ઇતિ=એથી, આ=દિગંબર કહે છે કે કેવલીને મોહ નથી માટે ભુક્તિ નથી એ, કથન અર્થ વગરનું છે.

ઉત્થાન :-

પૂર્વમાં ગ્રંથકારશ્રીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે ભગવાનની દેશના ધ્વનિરૂપ સ્વીકારી શકાય નહિ, અને કદાચ ધ્વનિરૂપ સ્વીકારીએ તોપણ પુરુષના યત્ન વગર સ્વીકારી શકાય નહિ. જો પુરુષના પ્રયત્ન વગર દેશનાને સ્વીકારીએ તો આગમ અપૌરુષેય છે, તેમ માનનાર મીમાંસકમત વિજય પામે. તેથી તીર્થંકરને દેશના અને ભુક્તિ બંને પ્રયત્નજન્ય સ્વીકારવામાં બાધ નથી. ત્યાં દિગંબર તેનું યુક્તિથી નિરાકરણ નહિ કરી શકવાથી સુહૃદ્ભાવથી શ્વેતાંબરને પૃચ્છા કરતાં કહે છે —

ટીકાર્થ :-

અથ પૃચ્છામઃ - અથ થી દિગંબર કહે છે કે ભાવથી=મિત્રભાવથી, અમે તમને=શ્વેતાંબરને, પૂછીએ છીએ —

બુદ્ધિપૂર્વક ઇતિ ચેત્, બુદ્ધિપૂર્વક પ્રવૃત્તિમાં, ઈચ્છાનું હેતુપણું હોવાથી કેવલીને દેશનાદિ અને આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ કઈ રીતે થઈ શકે ? અર્થાત્ થઈ શકે નહિ. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

સુહૃદ્ભાવેન બ્રૂમઃ - સુહૃદ્ભાવથી=મિત્રભાવથી, અમે તમને=દિગંબરને, કહીએ છીએ —

બુદ્ધિઃ સિદ્ધમેવ । બુદ્ધિ, ખરેખર ઇષ્ટસાધનતા બુદ્ધિ છે=બુદ્ધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિમાં ઇચ્છાનું હેતુપણું છે તે સ્થાનમાં બુદ્ધિ ઇષ્ટસાધનતા બુદ્ધિરૂપ છે, અન્ય નહિ; કેમ કે અન્ય બુદ્ધિનું અતિપ્રસક્તપણું છે=જે વસ્તુમાં ઇષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિ નથી, પરંતુ અનિષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિ છે કે ઉપેક્ષણીયતાની બુદ્ધિ છે તે સ્થાનમાં પણ ઇચ્છાને હેતુ માનવાનો અતિપ્રસંગ છે, અને તત્પૂર્વકપણું જે ઇષ્ટસાધનતાધીજન્યતાવચ્છેદક છે તોપણ (અર્થાત્ ઇષ્ટસાધનતાધીપૂર્વકની પ્રવૃત્તિમાં બુદ્ધિપૂર્વકત્વ છે, અને તે પ્રવૃત્તિ ઇષ્ટસાધનતાધીથી જન્ય છે, તેથી તે પ્રવૃત્તિમાં ઇષ્ટસાધનતાધીજન્યતા છે, અને તે જન્યતાનો અવચ્છેદક ઇચ્છાપૂર્વકત્વ છે; તેથી ઇચ્છાપૂર્વક ઇષ્ટસાધનતાબુદ્ધિજન્ય પ્રવૃત્તિ છે, માટે ઇચ્છાપૂર્વકત્વ ઇષ્ટસાધનતાધી-જન્યતા અવચ્છેદક છે તોપણ.) જીવનયોનિભૂત એવી પ્રવૃત્તિની જેમ ભવોપગ્રાહિકર્મના વશથી કેવલીમાં અબુદ્ધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિની ઉપપત્તિ હોવાથી કોઈ દોષ નથી=કેવલીને ઇચ્છા નહિ હોવા છતાં દેશનાદિની પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી. એથી વળી પ્રવૃત્તિસામાન્યમાં યોગોનું જ હેતુપણું હોવાથી ઇચ્છાપૂર્વકપણું=કોઈક આહારાદિની કે દેશનાદિની પ્રવૃત્તિમાં ઇચ્છાપૂર્વકપણું, અર્થસમાજસિદ્ધ જ છે.

✽ અનેક કાર્યની કારણસામગ્રીરૂપ અર્થથી સિદ્ધ થતું એક કાર્ય અર્થસમાજસિદ્ધ કહેવાય છે.

યદવદામ - જે કારણથી અમે કહ્યું છે અર્થાત્ ગ્રંથકારશ્રી અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગાથા-૨૨માં કહ્યું છે -

“પરદવ્વમ્મિ રાગદોસકયા” ॥ “પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ મોહની જનક નથી અથવા મોહથી જન્ય નથી, પરંતુ યોગકૃત પ્રવૃત્તિ છે. ફલાકાંક્ષા રાગ-દ્વેષકૃત છે.”

इति शब्द अध्यात्ममतपरीक्षाना ઉદ્ધરણની સમાપ્તિસૂચક છે.

✽ અધ્યાત્મમતપરીક્ષામાં જે કારણથી પરદવ્વમ્મિ ઇત્યાદિ ગ્રંથકારે કહ્યું છે, તે કારણથી ઇચ્છાપૂર્વકપણું અર્થસમાજસિદ્ધ જ છે, એમ સંબંધ છે.

अधिकमन्यत्र ॥ अधिक=કેવલીને મોહ નહિ હોવા છતાં દેશના કે આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ છે, તે વિષયમાં અધિક, અન્ય ગ્રંથોમાં છે. ॥૧૬॥

❖ તાલ્વોષ્ટાદિવ્યાપારજનકપ્રયત્ન - અહીં તાલ્વોષ્ટાદિવ્યાપાર માં આદિ થી કંઠાદિનો વ્યાપાર લેવો.

❖ દેશનાદિકમ્ - અહીં આદિ થી વિહારનું ગ્રહણ કરવું.

❖ ભુક્ત્યાદિકમ્ - અહીં આદિ થી નિહારનું ગ્રહણ કરવું.

❖ ભુક્તેરિવ દેશનાયા અપિ યત્ન વિના ક્વાપ્યદર્શનાત્ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે ભુક્તિનું તો યત્ન વગર ક્યાંય પણ અદર્શન છે, પરંતુ દેશનાનું પણ યત્ન વગર ક્યાંય પણ અદર્શન છે.

❖ ઇચ્છાજન્યત્વાદિ - અહીં અપિ થી જ્ઞાનજન્યત્વનું ગ્રહણ કરવું.

❖ શબ્દસ્ય શબ્દાન્તરપરિણામકલ્પનસ્ય સાજાત્યેન ન્યાય્યત્વેડપિ ધ્વનેસ્તત્કલ્પનસ્યાતિ-શયતોડપ્યન્યાય્યત્વાત્ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે શબ્દનું સ્વ-સ્વ ભાષારૂપ શબ્દાંતરના કલ્પનનું ન્યાય્યપણું ન હોય તો તો ધ્વનિના તે કલ્પનનું અન્યાય્યપણું છે, પરંતુ ભગવાનની ભાષાના શબ્દાંતરના કલ્પનનું સાજાત્યને કારણે ન્યાય્યપણું હોવા છતાં પણ અતિશયથી પણ ધ્વનિના તે પ્રકારના કલ્પનનું અન્યાય્યપણું છે.

❖ અતિશયતોડપ્યન્યાય્યત્વાત્ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે અતિશય વગર તો ભગવાનની ધ્વનિરૂપ ભાષાના તે પ્રકારના કલ્પનનું અન્યાય્યપણું છે, પરંતુ અતિશયથી પણ ભગવાનની ધ્વનિરૂપ ભાષાના તે પ્રકારના કલ્પનનું=સ્વ-સ્વ ભાષારૂપે પરિણમન પામે છે, તે પ્રકારના કલ્પનનું, અન્યાય્યપણું છે.

❖ ભગવદ્દેશનાયા ધ્વનિરૂપત્વેડપિ ... અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે ભગવાનની ભાષા વચનરૂપ હોય તો તો પુરુષના પ્રયત્નના અનુસરણનું ધ્રુવપણું છે, પરંતુ ભગવાનની દેશના ધ્વનિરૂપ સ્વીકારવામાં આવે તોપણ પુરુષના પ્રયત્નના અનુસરણનું ધ્રુવપણું છે.

ભાવાર્થ :-

નનુ થી ન કિઞ્ચિદેતત્ સુધીના કથનનો ભાવાર્થ :-

ભુક્તિ આદિ યત્નજન્ય હોવા છતાં ધ્વનિમય દેશના યત્ન વગર થઈ શકે છે, માટે દેશના અને ભુક્તિમાં સામ્ય નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

નનુ થી દિગંબર કહે છે કે ચેષ્ટામાત્ર પ્રયત્ન વગર થતી નથી, અને કેવલી

થયા પછી તીર્થકરો અવ્યાપારવાળા છે, છતાં તેમની દેશના ધ્વનિમયી સંભવે છે; કેમ કે અક્ષરમયી દેશના યત્નજન્ય છે, અને યત્ન ઇચ્છાજન્ય છે. આ પ્રકારનો નિયમ છે, અને કેવલીને મોહ નથી તેથી ઇચ્છા નથી, અને ઇચ્છા નથી તેથી દેશનામાં યત્ન નથી; અને દેશનામાં યત્ન નહિ હોવા છતાં પરોપકાર આપાદક તીર્થકરનામકર્મરૂપ પુણ્યને કારણે મસ્તકમાંથી ધ્વનિરૂપે દેશના સંભવે છે, માટે તીર્થકરોને નિસર્ગથી દેશના સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી, તેથી શ્લોકમાં જે ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે નિસર્ગથી જો કેવલીને દેશના હોય તો નિસર્ગથી કેવલીને ભુક્તિ આદિ સ્વીકારવાં જોઈએ, તે વાત સંગત નથી; કેમ કે ભુક્તિ આદિ યત્નજન્ય હોવા છતાં ધ્વનિમયી દેશના યત્ન વગર થઈ શકે છે, માટે દેશના અને ભુક્તિમાં સામ્ય નથી. આ પ્રકારની દિગંબર શંકા કરે છે અને તેમાં સાક્ષીરૂપે સમંતભદ્રાચાર્યનું ઉદ્ધરણ આપ્યું. તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે -

ભગવાન શાસ્તા છે અને રાગ વગરના છે, અને અનાત્મા માટે=પરોપકાર માટે, સત્પુરુષોને હિતનો ઉપદેશ રાગ વગર=ઇચ્છા વગર, આપે છે, જેમ ઢોલીના હાથના સ્પર્શથી ઢોલ વાગતો હોય ત્યારે પણ ઢોલના ધ્વનિમાં ઢોલનો કોઈ પ્રયત્ન નથી, સહજ રીતે ઢોલમાંથી ધ્વનિ નીકળે છે, તેમ તથાપ્રકારના પુણ્યના ઉદયથી સહજ રીતે તીર્થકરોના મસ્તકમાંથી ધ્વનિ નીકળે છે; આ પ્રકારના દિગંબરના કથનમાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

એ પ્રમાણે ન કહેવું અર્થાત્ તીર્થકરો પ્રયત્ન વગર ધ્વનિમયી દેશના આપે છે, માટે દેશના અને ભુક્તિમાં સામ્ય નથી, એ પ્રમાણે ન કહેવું, અને તેમાં યુક્તિ બતાવે છે -

શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના મત પ્રમાણે ભગવાનની દેશના સ્વ-સ્વભાષામાં પરિણમન પામે છે. ત્યાં ભગવાનના પ્રયત્નથી બોલાયેલા અર્ધમાગધી ભાષાના શબ્દો સ્વ-સ્વભાષા પરિણમનરૂપ શબ્દાંતરમાં પરિણમન પામે છે, ત્યાં તે તે શબ્દોનું સાજાત્ય છે. તેથી તે પ્રકારના અતિશયની કલ્પના કરવી તે યુક્તિયુક્ત છે; તોપણ ભગવાનની દેશના તે તે શબ્દરૂપ નથી, પરંતુ ધ્વનિરૂપ છે, તેમ કલ્પના કરીને ભગવાનના તેવા પ્રકારના અતિશયથી ભગવાનના મસ્તકમાંથી નીકળતો ધ્વનિ સ્વ-સ્વભાષામાં પરિણમન પામે છે, તે પ્રકારની કલ્પના કરવી અન્યાય

છે અર્થાત્ અયુક્ત છે; કેમ કે ભાષાનો અન્ય ભાષારૂપે પરિણામ નજીકનો પરિણામ છે અને ધ્વનિનો ભાષારૂપે પરિણામ દૂરવર્તી છે, તેથી ગૌરવદોષ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે શ્વેતાંબરો જેમ ભગવાનનાં વચનો ભગવાનના અતિશયને કારણે સ્વ-સ્વભાષામાં પરિણમન પામે છે, તેમ સ્વીકારે છે; તે રીતે ભગવાનના મસ્તકમાંથી નીકળતો ધ્વનિ ભગવાનના તેવા પ્રકારના અતિશયને કારણે સ્વ-સ્વભાષામાં પરિણમન પામે છે, તેમ સ્વીકારવામાં ગૌરવ હોવા છતાં તેમ સ્વીકારવું ઉચિત છે; કેમ કે જો ભગવાનની દેશનાને ધ્વનિરૂપ ન સ્વીકારવામાં આવે તો વચન બોલવાના પ્રયત્ન માટે ભગવાનને ઇચ્છા છે તેમ માનવું પડે, તેથી ભગવાન મોહવાળા છે, તેમ સ્વીકારવાની આપત્તિ આવે. તેના નિરાકરણ માટે ગ્રંથકારશ્રી બીજો હેતુ કહે છે -

જો ભગવાનની દેશનાને ધ્વનિરૂપ સ્વીકારીએ, તોપણ ધ્વનિ વચનયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ માનવું પડે. તેથી ધ્વનિરૂપ કે શબ્દરૂપ એવા વચનપ્રયોગોમાં પુરુષના પ્રયત્નનું આવશ્યકપણું છે. માટે ભગવાનની દેશના ધ્વનિરૂપ સ્વીકારવામાં આવે તોપણ પ્રયત્નથી થાય છે તેમ સ્વીકારવું પડે, તેથી દેશનામાં કે ભુક્તિમાં પ્રયત્નનો સ્વીકાર શ્વેતાંબરને અને દિગંબરને સમાન છે, માટે જો પ્રયત્ન વગર દેશના છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો પ્રયત્ન વગર ભુક્તિ છે, તેમ પણ સ્વીકારવું પડે.

વળી પુરુષના પ્રયત્ન વગર તીર્થંકરોની દેશના થાય છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો અપૌરુષેય આગમને સ્વીકારનાર મીમાંસક મતને સ્વીકારવાની આપત્તિ આવે અર્થાત્ દિગંબરો અપૌરુષેય આગમને સ્વીકારનાર મીમાંસકના મતનું નિરાકરણ કરી શકે નહિ; કેમ કે જેમ મીમાંસકના મતે પુરુષના પ્રયત્ન વગર આગમોનો સ્વીકાર છે, તેમ દિગંબરોના મતે પણ પુરુષના પ્રયત્ન વગર ધ્વનિથી ઉત્પન્ન થયેલી દેશનાથી આગમની ઉપપત્તિ છે, માટે અપૌરુષેય આગમ છે, તેમ જે રીતે મીમાંસક સ્વીકારે છે, તેમ દિગંબરના મતે પણ સ્વીકાર થાય છે, માટે પ્રયત્ન વગર દેશના નથી એમ માનવું ઉચિત છે, તેથી દેશનામાં અને ભુક્તિમાં સામ્ય નથી, એમ જે દિગંબરો કહે છે, તે યત્કંચિત્ છે.

અથ સુહૃદ્ભાવેન પૃચ્છામઃ થી અધિકમન્યત્ર સુધીના કથનનો ભાવાર્થ :-

પૂર્વમાં ગ્રંથકારશ્રીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે ભગવાનની દેશના શબ્દરૂપ સ્વીકારીએ કે ધ્વનિરૂપ સ્વીકારીએ તોપણ પુરુષના પ્રયત્ન વગર સંભવે નહિ. તેથી જેમ ભગવાન દેશનામાં પ્રયત્ન કરે છે, તેમ ભુક્તિમાં પ્રયત્ન કરે છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી. ત્યાં દિગંબર ગ્રંથકારશ્રીને સુહૃદ્ભાવથી પૃચ્છા કરે છે -

જે પ્રવૃત્તિ બુદ્ધિપૂર્વક થાય છે, તે પ્રવૃત્તિમાં ઇચ્છા હેતુ છે, અને ઇચ્છા એ રાગનો પરિણામ છે, અને કેવલી વીતરાગ છે, તેથી કેવલીને દેશનાદિમાં કે આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ કઈ રીતે સંભવી શકે ? અર્થાત્ સંભવી શકે નહિ, એ પ્રકારે દિગંબર પૃચ્છા કરે છે. તેનો ગ્રંથકારશ્રી સુહૃદ્ભાવથી ઉત્તર આપે છે -

જે સ્થાનમાં બુદ્ધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને ત્યાં ઇચ્છા હેતુ છે, તે સ્થાનમાં બુદ્ધિ ઇષ્ટસાધનતાધીરૂપ છે, અન્યરૂપ નહિ; કેમ કે અનિષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિ કે ઉપેક્ષણીયતાની બુદ્ધિ થાય તે સ્થાનમાં ઇચ્છા હેતુ નથી, તેથી સર્વ બુદ્ધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિમાં ઇચ્છાને હેતુ માનીએ તો અનિષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિથી અને ઉપેક્ષણીયતાની બુદ્ધિથી થતી પ્રવૃત્તિમાં પણ ઇચ્છાને હેતુ માનવાનો અતિપ્રસંગ આવે.

વળી ઇષ્ટસાધનતાબુદ્ધિપૂર્વક જે પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે પ્રવૃત્તિમાં ઇચ્છાપૂર્વકત્વ છે અને તે પ્રવૃત્તિ ઇષ્ટસાધનતાધીથી જન્ય છે, તેથી ઇષ્ટસાધનતાધીથી જન્ય પ્રવૃત્તિમાં ઇષ્ટસાધનતાધીજન્યતા છે, અને તે ઇષ્ટસાધનતાધીજન્યતાનો અવચ્છેદક ઇચ્છાપૂર્વકત્વ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે ઇષ્ટસાધનતાબુદ્ધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે ઇચ્છા હેતુ છે, અને આવું જો દિગંબરો સ્વીકારે તો દિગંબરો કહી શકે કે કેવલીને મોહ નહિ હોવાથી દેશનાદિની પ્રવૃત્તિમાં કે આહારાદિની પ્રવૃત્તિમાં ઇષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિ નથી, તેથી કેવલીની દેશનાદિમાં કે આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ થઈ શકે નહીં, તોપણ જેમ સંસારી જીવોની અબુદ્ધિપૂર્વક જીવનયોનિભૂત પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમ અબુદ્ધિપૂર્વક કેવલીના ભવોપગ્રાહિકર્મના વશથી દેશનાદિમાં કે આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, માટે કેવલીને દેશનાદિની કે આહારાદિની પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી.

આશય એ છે કે જેમ સંસારી જીવોની શ્વાસોચ્છ્વાસની પ્રવૃત્તિ કે દેહમાં લોહીપરિભ્રમણને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને અબુદ્ધિપૂર્વકની તે પ્રવૃત્તિ છે, તેમ કેવલીને પણ ભવોપગ્રાહી એવા અઘાતિકર્મના વશથી દેશનાદિમાં કે આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે અર્થાત્ તીર્થકરનામકર્મના ઉદયથી તીર્થકરની અને અન્ય કેવલીની તેવા પ્રકારના નામકર્મના ઉદયરૂપ ભવોપગ્રાહિકર્મના વશથી, અબુદ્ધિપૂર્વકની દેશનાદિમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે અને દેહધારણને અનુકૂળ એવું આયુષ્યકર્મ અને તેને ટકાવવાને અનુકૂળ આહાર ગ્રહણ કરાવે તેવું ભવોપગ્રાહિકર્મ કેવલીને છે. તેથી કેવલીની આહારમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમ સ્વીકારી શકાય છે, માટે કેવલીને ઇચ્છા નહિ હોવા છતાં દેશનાદિમાં અને આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી, એ પ્રકારના સુહૃદ્ભાવથી ગ્રંથકારશ્રીએ દિગંબરના કથનનું સમાધાન કર્યું. આ કથનથી શું ફલિત થાય છે, તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે -

આ રીતે પ્રવૃત્તિસામાન્ય પ્રત્યે યોગોનું હેતુપણું છે, અને કોઈક પ્રવૃત્તિમાં ઇચ્છાપૂર્વકત્વ દેખાય છે, તે અર્થસમાજસિદ્ધ છે.

આશય એ છે કે તીર્થકરો દેશનાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પ્રવૃત્તિ ભાષાવર્ગણાનાં પુદ્ગલોને વચનરૂપે પરિણામન પમાડીને લોકોને સંભળાવવાની પ્રવૃત્તિરૂપ છે અને તે દેશનાની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે ભાષાવર્ગણાનાં પુદ્ગલોને અવલંબીને આત્મામાં થતા વીર્યવ્યાપારરૂપ વચનયોગ કારણ છે; અને કેવલી આહાર ગ્રહણ કરે છે, તે આહારનાં પુદ્ગલોને મુખમાં પ્રક્ષેપ કરવાની પ્રવૃત્તિરૂપ અને ચાવવાની પ્રવૃત્તિરૂપ છે, અને તે પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે કાયાને અવલંબીને આત્મામાં થતા વીર્યવ્યાપારરૂપ કાયયોગ કારણ છે, તેથી મનથી, વચનથી કે કાયાથી કોઈપણ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે, તે પ્રવૃત્તિસામાન્ય પ્રત્યે યોગો કારણ છે, અને કેટલાક સ્થાને પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે ઇચ્છા પણ કારણ દેખાય છે.

જેમ ગૃહસ્થો આહારની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે આહારની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે કાયયોગ કારણ છે, તેમ તે ગૃહસ્થોને આહારમાં ઇષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિ છે, તેથી તે આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિમાં જેમ કાયયોગ કારણ છે, તેમ ઇચ્છા પણ કારણ છે. તેથી ગૃહસ્થોની ઇષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિપૂર્વક આહારની પ્રવૃત્તિમાં યોગ કારણ છે, તેમ ઇચ્છા પણ કારણ છે, એ પ્રકારનો અનુભવ છે.

વસ્તુતઃ તે ઇચ્છાપૂર્વકની આહારની પ્રવૃત્તિ અર્થસમાજથી સિદ્ધ છે.

જેમ ઘટ પ્રત્યે દંડ, ચક્ર, ચીવર, કુલાલાદિ કારણ છે, તેથી દંડ, ચક્ર, ચીવર, કુલાલાદિ ઘટનાં કારણો કહેવાય, અને તે ઘટના ઉપાદાનકારણરૂપ માટીમાં નીલાદિ રંગ નાંખવામાં આવે તો નીલઘટ થાય છે, તેથી તે નીલાદિ રંગ પણ નીલાદિ ઘટ પ્રત્યે કારણ કહેવાય છે અર્થાત્ દંડાદિ સામગ્રીથી ઘટ થયો અને નીલવર્ણરૂપ સામગ્રીથી ઘટમાં નીલ વર્ણ થયો તેમ કહેવાય છે, તેથી બે કારણસામગ્રીથી નીલઘટરૂપ કાર્ય થયું, તેમ કહેવાય છે; પરંતુ એમ કહેવાતું નથી કે નીલઘટ પ્રત્યે દંડ, ચક્ર, ચીવર, કુલાલાદિ અને નીલ વર્ણ કારણ છે; કેમ કે તેમ સ્વીકારવામાં ભિન્ન ભિન્ન વર્ણવાળા ઘટો પ્રત્યે ભિન્ન ભિન્ન સામગ્રી કારણ છે, તેમ સ્વીકારવું પડે, તેથી અનેક કાર્યકારણભાવ સ્વીકારવારૂપ ગૌરવ દોષની પ્રાપ્તિ થાય. માટે તાર્કિકો ઘટ સામાન્ય પ્રત્યે દંડાદિને કારણ સ્વીકારે છે, અને નીલસામગ્રીથી નીલઘટ થયો તેમ સ્વીકારે છે અને ઘટની સામગ્રી અને ઘટમાં થતા નીલવર્ણની સામગ્રીરૂપ બે કારણસામગ્રીના સમુદાયથી નીલઘટની પ્રાપ્તિ છે તેમ સ્વીકારે છે, તેથી નીલઘટ અર્થસમાજસિદ્ધ છે.

તેમ આહારાદિની પ્રવૃત્તિસામાન્ય પ્રત્યે યોગોનું હેતુપણું છે, અને સંસારી જીવોને આહારાદિમાં બુદ્ધિ હોવાના કારણે ઇષ્ટસાધનતાને કારણે આહારાદિની પ્રવૃત્તિમાં ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ, તેથી સંસારી જીવોની આહારાદિની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે યોગ અને ઇચ્છા બંને હેતુ છે માટે સંસારી જીવોને આહારાદિની પ્રવૃત્તિ અર્થસમાજસિદ્ધ છે.

સારાંશ :-

● જેમ ઘટ પ્રત્યે દંડાદિ સામગ્રી કારણ છે, તેમ પ્રવૃત્તિસામાન્ય પ્રત્યે યોગો કારણ છે, અને જેમ માટીમાં નીલાદિ વર્ણોના પ્રક્ષેપથી નીલાદિ ઘટની પ્રાપ્તિ છે, તેમ ઇષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિવાળા જીવોને આહારાદિની પ્રવૃત્તિમાં ઇચ્છાની પ્રાપ્તિ છે; અને જેમને ઇષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિ નથી, એવા કેવલીને આહારાદિની પ્રવૃત્તિમાં માત્ર યોગો જ કારણ છે, ઇચ્છા કારણ નથી, તેથી ઇચ્છા વગર કેવલીને યોગોથી આહારાદિ પ્રવૃત્તિ સ્વીકારી શકાય છે.

ગ્રંથકારશ્રીએ જે કહ્યું કે પ્રવૃત્તિસામાન્ય પ્રત્યે યોગો હેતુ છે અને ઇચ્છાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ અર્થસમાજસિદ્ધ છે, તેમાં સાક્ષીરૂપે અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગાથા-૨૨નું ઉદ્ધરણ આપ્યું. તેનું યોજન આ પ્રમાણે છે -

અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગાથા-૨૨માં કહ્યું કે પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ મોહની જનક નથી અને મોહથી જન્ય નથી. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે મોહ વગર=ઇચ્છા વગર, પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને તે પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે મોહનો અભાવ હોઈ શકે છે. તેથી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ યોગકૃત છે, તેમ સિદ્ધ થાય છે અને જે જીવોને ફળની ઇચ્છા છે, તે જીવોને તે પ્રવૃત્તિમાં રાગ-દ્વેષના પરિણામો પણ થાય છે. તેથી રાગ-દ્વેષયુક્ત પ્રવૃત્તિ અર્થસમાજસિદ્ધ છે.

● સંક્ષેપમાં પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ યોગકૃત છે, અને ફળાકાંક્ષાવાળી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ રાગ-દ્વેષરૂપ અને યોગરૂપ બે કારણ સમુદાયથી થાય છે. તેથી ફળાકાંક્ષાવાળી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ અર્થસમાજસિદ્ધ છે.

આ વિષયમાં અધિક ચર્ચા અન્યત્ર અર્થાત્ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા આદિ ગ્રંથોમાં છે.

પ્રસ્તુત શ્લોકની ટીકામાં દિગંબરને ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે તત્પૂર્વકત્વ જો ઇષ્ટસાધનતાધીજન્યતાવચ્છેદક છે, તોપણ અબુદ્ધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ ભવોપગ્રાહિકર્મના વશથી ઉપપન્ન થાય છે. ત્યાં યદિ અને તદાપિ એ કથનથી એ ફલિત થાય છે કે ઇચ્છાને મોહરૂપ સ્વીકારવામાં આવે તો ઇચ્છા વગર કેવલીને ભવોપગ્રાહિકર્મના વશથી પ્રવૃત્તિ છે, તેમ સ્વીકારી શકાય; અને જ્ઞાન, ઇચ્છા અને પ્રવૃત્તિ એ પ્રકારનો ક્રમ છે, તેમ સ્વીકારીને, મોહના પરિણામ વગરની પણ ઇચ્છા હોઈ શકે છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો, કેવલીને કેવલજ્ઞાનમાં આ કૃત્ય મારા માટે કર્તવ્ય છે એવું જ્ઞાન છે, અને તે કાર્ય કરવાને અભિમુખ જે પરિણામ થાય છે, તે ઇચ્છારૂપ છે; અને તેનાથી કેવલી આહારાદિમાં કે દેશનાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમ સ્વીકારીએ તો, રાગ-દ્વેષના પરિણામ વગરની પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ ઇચ્છા કેવલીને છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી; પરંતુ ઇચ્છા રાગરૂપ જ છે, તેવો દિગંબરને આગ્રહ હોય તોપણ અબુદ્ધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ કેવલીને થઈ શકે છે, માટે કેવલીને ઇચ્છા નથી, તેમ સ્વીકારવામાં પણ કોઈ દોષ નથી. આ પ્રકારનો ગ્રંથકારશ્રીનો આશય છે.

આથી ગ્રંથકારશ્રીએ સ્વયં અધ્યાત્મમતપરીક્ષામાં કેવલીને મોહ નહિ હોવા છતાં જ્ઞાનપૂર્વકની ઇચ્છા સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી, તેમ સ્થાપન કરેલ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય છે કે રાગાત્મક ઇચ્છા એ ઇષ્ટસાધનતાની બુદ્ધિથી થનારી છે, જે કેવલીમાં નથી; અને પોતાની ભૂમિકા અનુસાર આ ઉચિત પ્રવૃત્તિ છે, એવા જ્ઞાનથી તે પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ કેવલજ્ઞાનના પરિણામરૂપ ઇચ્છા કેવલીને સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી. ॥૧૬॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૩માં દિગંબરે કહેલ કે કેવલીને સાતાવેદનીયની અનુદીરણા હોવાને કારણે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી અર્થાત્ કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો કેવલીને સાતાવેદનીયની ઉદીરણાનો પ્રસંગ આવે, અને કેવલીને સાતાવેદનીયની ઉદીરણા નથી, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

ભુક્ત્યા યા સાતાવેદ્યસ્યોદીરણાપાદ્યતે ત્વયા ।

સાપિ દેશનયાઽસાતાવેદ્યસ્યૈતાં તવાક્ષિપેત્ ॥૧૭॥

અન્યથાર્થ :-

ભુક્ત્યા=ક્વલાહારથી યા=જે સાતાવેદ્યસ્યોદીરણા=સાતાવેદનીયની ઉદીરણા ત્વયા=તારા વડે=દિગંબર વડે આપાદ્યતે=આપાદન કરાય છે, સાપિ=તે પણ અર્થાત્ દિગંબર વડે ભુક્તિ દ્વારા આપાદન કરાયેલી સાતાવેદનીયની ઉદીરણા પણ, દેશનયા=દેશના વડે અસાતાવેદ્યસ્ય=અસાતાવેદનીયની ઇતાં=આને=ઉદીરણાને, તવ=તારા મતે=દિગંબરના મતે આક્ષિપેત્=આક્ષેપ કરે. ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ :-

ક્વલાહારથી જે સાતાવેદનીયની ઉદીરણા દિગંબર વડે આપાદન કરાય છે, તે પણ=દિગંબર વડે ભુક્તિ દ્વારા આપાદન કરાયેલી ઉદીરણા

પણ, દેશના વડે અસાતાવેદનીયની ઉદીરણાને દિગંબરના મતે આક્ષેપ કરે. ॥૧૭॥

ટીકા :-

ભુક્ત્યેતિ-ભુક્ત્યા=કવલાહારેણ, યા સાતવેદ્યસ્ય=સાતવેદનીયસ્ય, ઉદીરણા ત્વયાપાદ્યતે, ભુક્તિવ્યાપારેણ સાતોત્પત્તેઃ, સાપિ દેશનયાઽસાતવેદ્યસ્યૈતાં=ઉદીરણાં, તવાક્ષિપેત્, તતોઽપિ પરિશ્રમદુઃખસમ્ભવાત્, પ્રયત્નજન્યત્વસ્ય તત્ર વ્યવસ્થાપિતત્વા-દિતિ ભાવઃ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ :-

ભુક્ત્યા સમ્ભવાત્, ભુક્તિથી=કવલાહારથી, સાતવેદની= સાતાવેદનીયની, જે ઉદીરણા તારા વડે=દિગંબર વડે, આપાદન કરાય છે; કેમ કે ભુક્તિના વ્યાપારથી સાતાની ઉત્પત્તિ છે, તે પણ=દિગંબર વડે ભુક્તિ દ્વારા આપાદન કરાયેલી સાતાની ઉદીરણા પણ, તારા મતે દેશના વડે અસાતાવેદનીયની આનો=ઉદીરણાનો, આક્ષેપ કરે; કેમ કે તેનાથી પણ=દેશનાથી પણ, પરિશ્રમરૂપ દુઃખનો સંભવ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે કેવલીને દેશનામાં શ્રમ નથી; કેમ કે કેવલીના મસ્તકમાંથી ધ્વનિ નીકળે છે, તેથી બોલવાનો પ્રયત્ન નથી. માટે કેવલીને દેશનાથી અસાતાની ઉદીરણાની પ્રાપ્તિ થશે નહિ. તેના નિરાકરણ માટે બીજો હેતુ કહે છે -

પ્રયત્ન ઇતિ ભાવઃ ॥ પ્રયત્નજન્યપણાનું અર્થાત્ દેશનાના પ્રયત્નજન્યપણાનું ત્યાં=શ્લોક-૧૬માં, વ્યવસ્થાપિતપણું હોવાથી દેશનામાં કેવલીને પરિશ્રમના દુઃખનો સંભવ છે, એમ સંબંધ છે. આ પ્રમાણે શ્લોકનો ભાવ છે. ॥૧૭॥

❖ તતોઽપિ પરિશ્રમદુઃખસમ્ભવાત્ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે ભુક્તિના વ્યાપારથી તો સાતાની ઉત્પત્તિ છે, પરંતુ દેશનાના પ્રયત્નથી પણ પરિશ્રમરૂપ દુઃખનો સંભવ છે.

ભાવાર્થ :-

સાતાવેદનીયની અનુદીરણા હોવાને કારણે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

શ્લોક-૩માં દિગંબરે કહેલ કે કેવલીને કવલભોજન સ્વીકારવામાં આવે તો ભોજનથી સાતાનો ઉદય થાય છે, અને ભુક્તિને કારણે સાતાનો ઉદય સ્વીકારવામાં આવે તો સાતાની ઉદીરણાની પણ પ્રાપ્તિ થાય, અને કેવલીને સાતાની ઉદીરણા શાસ્ત્રકારો સ્વીકારતા નથી, એ વાત દિગંબર અને શ્વેતાંબર ઉભયને સંમત છે. માટે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, તેમ શ્વેતાંબરોએ માનવું જોઈએ; આ પ્રકારના દિગંબરના કથનને સામે રાખીને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જો ભોજનને કારણે સાતાની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે કેવલીને સાતાની ઉદીરણા છે, એ પ્રમાણે દિગંબર આપાદન કરે, તો કેવલીને દેશનાથી અસાતાવેદનીયનો ઉદય થાય છે. તેથી કેવલીને અસાતાવેદનીયની ઉદીરણાને પણ સ્વીકારવાની દિગંબરને આપત્તિ આવે; કેમ કે દેશનાથી પરિશ્રમરૂપ દુઃખનો સંભવ છે, તેથી દેશનાથી દુઃખની ઉદીરણા પણ થાય છે, તેમ દિગંબરને માનવું પડે; કેમ કે જેમ ભુક્તિના વ્યાપારથી સાતાના ઉદયને કારણે સાતાની ઉદીરણાનું દિગંબર દ્વારા આપાદન છે, તેમ દેશનાથી અસાતાના ઉદયને કારણે અસાતાની ઉદીરણાની આપત્તિ દિગંબરને છે.

અહીં દિગંબર કહે કે કેવલી દેશના આપે છે, તે પ્રયત્નથી આપતા નથી, પરંતુ કેવલીના મસ્તકમાંથી ધ્વનિ નીકળે છે. માટે કેવલીને દેશનામાં પરિશ્રમરૂપ દુઃખ નથી, માટે અસાતાની ઉદીરણા નથી, અને કેવલીને ભુક્તિના સ્વીકારમાં સાતાની ઉત્પત્તિ છે માટે સાતાની ઉદીરણાની આપત્તિ છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

દેશના પ્રયત્નજન્ય છે, એ પ્રમાણે અમે શ્લોક-૧૭માં વ્યવસ્થાપન કરેલું છે. માટે કેવલીને દેશનામાં પરિશ્રમજન્ય દુઃખ છે, તેથી દિગંબરને કેવલીમાં અસાતાની ઉદીરણા સ્વીકારવાની આપત્તિ છે. ॥૧૭॥

અવતરણિકા :-

સુહૃદ્ભાવેન સમાધત્તે -

અવતરણિકાર્થ :-

સુહૃદ્ભાવથી ગ્રંથકારશ્રી સમાધાન કરે છે -

અવતરણિકાનો ભાવાર્થ :-

કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો ભુક્તિથી સાતાની પ્રાપ્તિ થાય, અને કેવલીને ભુક્તિથી સાતાની પ્રાપ્તિ સ્વીકારીએ તો શ્લોક-૩માં કહ્યું તેમ કેવલીને સાતાવેદનીયની ઉદીરણાની આપત્તિ આવે, અને કેવલીને સાતાની ઉદીરણા દિગંબરો કે શ્વેતાંબરોને માન્ય નથી. માટે કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારી શકાય નહિ.

ગ્રંથકારશ્રીએ તેનો ઉત્તર આપતાં શ્લોક-૧૭માં કહ્યું કે કેવલીને ભુક્તિને કારણે સાતાની ઉદીરણાની આપત્તિ દિગંબર આપે તો દિગંબરને પણ કેવલીને દેશનાથી અસાતાની ઉદીરણાની આપત્તિ આવે. આ પ્રકારની આપત્તિ આવવાથી એ ફલિત થયું કે કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવાથી સાતાની ઉદીરણાની આપત્તિ શ્વેતાંબર પક્ષમાં છે અને દેશનાથી અસાતાની ઉદીરણાની આપત્તિ દિગંબર પક્ષમાં છે. જો કેવલીને સાતાની ઉદીરણાની આપત્તિનું નિરાકરણ ન કરી શકાય તો શ્વેતાંબરો પણ કેવલીને સાતાની ઉદીરણા માનતા નથી, તેથી કેવલીને કવલાહાર કરી રીતે શ્વેતાંબરો સ્વીકારી શકે, એ પ્રકારની જિજ્ઞાસામાં ગ્રંથકારશ્રી સુહૃદ્ભાવથી સમાધાન કરે છે -

શ્લોક :-

ઉદીરણાચ્ચં કરણં પ્રમાદવ્યङ્ગ્યમત્ર યત્ ।

તસ્ય તત્ત્વમજાનાનઃ ચિદ્વસે સ્થૂલયા ધિયા ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ :-

અત્ર=અહીં=વેદનીયકર્મમાં, યત્=જે ઉદીરણાચ્ચં કરણં=ઉદીરણાકરણ છે, તે પ્રમાદવ્યङ્ગ્યમ્=પ્રમાદથી વ્યંગ્ય છે, તસ્ય તત્ત્વમ્=તેના તત્ત્વને=વેદનીયકર્મમાં વર્તતા ઉદીરણાકરણના પરમાર્થને, અજાનાનઃ=નહિ જાણનારો એવો તું=દિગંબર, સ્થૂલયા ધિયા ચિદ્વસે=સ્થૂલ બુદ્ધિથી ખેદ પામે છે. ॥૧૮॥

શ્લોકાર્થ :-

વેદનીયકર્મમાં જે ઉદીરણાકરણ છે, તે પ્રમાદથી વ્યંગ્ય છે. તેના તત્ત્વને નહિ જાણનારો એવો તું=દિગંબર, સ્થૂલ બુદ્ધિથી ખેદ પામે છે. ॥૧૮॥

ટીકા :-

ઉદીરણાખ્યમિતિ-[અત્ર] ઉદીરણાખ્યં કરણં યદાન્તરશક્તિવિશેષલક્ષણં પ્રમાદવ્યઙ્ગ્યં વર્તતે, તસ્ય તત્ત્વં=સ્વરૂપમ્, અજાનાનઃ સ્થૂલયા ધિયા બહિર્યોગમાત્ર-વ્યાપારગોચરયા ચિદ્વસે ત્વં, યોગવ્યાપારમાત્રસ્ય તદાક્ષેપકત્વે તતો મનોયોગેનાપ્ય-પ્રમત્તે સુખોદીરણપ્રસઙ્ગાત્, તદીયસુખસ્ય જ્ઞાનરૂપત્વે સુખાન્તરસ્યાપિ તથાત્વ-પ્રસઙ્ગાત્, સુખ્યહમિત્યનુભવસ્ય ચાપ્રમત્તેઽપ્યક્ષતત્વાદિતિ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ :-

[અત્ર] ઉદીરણાખ્યં ચિદ્વસે ત્વમ્, અહીં=વેદનીયકર્મમાં, જે આંતરશક્તિવિશેષસ્વરૂપ ઉદીરણાકરણ છે, તે પ્રમાદથી વ્યંગ્ય વર્તે છે. તેના તત્ત્વને=વેદનીયકર્મની ઉદીરણા પ્રમાદથી વ્યંગ્ય છે તેના સ્વરૂપને, નહિ જાણનારો તું બહિર્યોગમાત્ર-વ્યાપારગોચર સ્થૂલબુદ્ધિથી ખેદ પામે છે.

પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું કે બાહ્યયોગમાત્રના વ્યાપારથી વેદનીયકર્મની ઉદીરણા થતી નથી, પરંતુ પ્રમાદથી થાય છે. તેની પુષ્ટિ કરવા માટે હેતુ કહે છે -

યોગવ્યાપાર પ્રસઙ્ગાત્, યોગવ્યાપારમાત્રનું તેનું આક્ષેપકપણું હોતે છતે=વેદનીયકર્મની ઉદીરણાનું આક્ષેપકપણું હોતે છતે, તેનાથી=યોગવ્યાપાર માત્રથી, મનોયોગ દ્વારા પણ અપ્રમત્તમાં=અપ્રમત્ત મુનિમાં, સુખની ઉદીરણાનો પ્રસંગ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે અપ્રમત્ત મુનિઓને જે સુખ થાય છે તે જ્ઞાનરૂપ છે, સાતારૂપ નથી. માટે જ્ઞાનરૂપ સુખ માટે કરાતા મનોવ્યાપારથી સાતાની ઉદીરણાનો પ્રસંગ આવે નહિ. માટે અપ્રમત્ત મુનિને સુખની ઉદીરણાનો પ્રસંગ આવશે નહિ. તેથી બીજો હેતુ કહે છે -

તદીયસુખસ્ય તથાત્વપ્રસઙ્ગાત્, તેમના સુખનું=અપ્રમત્ત મુનિના સુખનું, જ્ઞાનરૂપપણું હોતે છતે, સુખાંતરના પણ=અપ્રમત્ત મુનિઓને જે ઉપશમરૂપ

સુખ થાય છે તેના કરતા સંસારી જીવોને થતા ઔદયિક ભાવરૂપ સુખાંતરના પણ, તથાપણાનો પ્રસંગ છે=જ્ઞાનરૂપપણાનો પ્રસંગ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે અપ્રમત્ત મુનિને સુખ છે, તેમ ન સ્વીકારીએ તો શું વાંધો છે ? અર્થાત્ અપ્રમત્ત મુનિને સુખ નથી માટે સુખની ઉદીરણા નથી, તેમ સ્વીકારી શકાશે. તેથી ત્રીજો હેતુ કહે છે -

સુખ્યહમ્ અક્ષતત્વાદિતિ ।। ‘હું સુખી છું’ એ પ્રકારના અનુભવનું અપ્રમત્ત મુનિમાં પણ અક્ષતપણું છે.

इति शब्द टीकाना कथननी समाप्तिसूचक છે. ।।૧૮।।

✽ મનોયોગેનાપ્યપ્રમત્તે સુખોદીરણપ્રસઙ્ગાત્ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે કાયયોગથી તો અપ્રમત્ત મુનિમાં સુખની ઉદીરણાનો પ્રસંગ છે, પરંતુ મનોયોગથી પણ અપ્રમત્ત મુનિમાં સુખની ઉદીરણાનો પ્રસંગ છે.

✽ તદીયસુખસ્ય જ્ઞાનરૂપત્વે સુખાંતરસ્યાપિ તથાત્વપ્રસઙ્ગાત્ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે અપ્રમત્ત મુનિનું સુખ તો જ્ઞાનરૂપ છે, પરંતુ સંસારી જીવોના સુખાંતરને પણ જ્ઞાનરૂપ સ્વીકારવાનો પ્રસંગ છે.

✽ સુખ્યહમિત્યનુભવસ્ય ચાપ્રમત્તેડપ્યક્ષતત્વાત્ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે સંસારી જીવોને તો ‘હું સુખી છું’ એ પ્રકારનો અનુભવ છે, પરંતુ અપ્રમત્ત મુનિને પણ ‘હું સુખી છું’ એ પ્રકારનો અનુભવ અક્ષત છે.

ભાવાર્થ :-

કેવલીને ભુક્તિવ્યાપારથી સાતાનો ઉદય હોવા છતાં સાતાની ઉદીરણા કેમ નથી ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ :-

શ્લોક-૧૭માં ગ્રંથકારશ્રીએ દિગંબરને કહ્યું કે ભુક્તિથી સાતાવેદનીયની ઉદીરણા જો તારા વડે આપાદન કરાય છે, તો દેશના વડે અસાતાવેદનીયની ઉદીરણાની આપત્તિ પણ કેવલીને દિગંબરના મતે પ્રાપ્ત થશે. આમ કહીને ગ્રંથકારશ્રીએ દિગંબરને પ્રતિબંદિ ઉત્તર આપ્યો; પરંતુ કેવલીના ભુક્તિવ્યાપારથી સાતાની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો સાતાની ઉદીરણાનો પ્રસંગ કેવલીને પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ સ્વીકારીએ તો કેવલીને સાતાની ઉદીરણા નથી, તે શાસ્ત્રવચનનો વ્યાઘાત થાય. તેથી કેવલીને ભુક્તિવ્યાપારથી સાતાનો ઉદય હોવા છતાં સાતાની

ઉદીરણા કેમ થતી નથી ? તે સ્પષ્ટ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ઉદીરણાકરણ એ આન્તરશક્તિવિશેષસ્વરૂપ છે અર્થાત્ જીવમાં કોઈક પ્રકારનો પરિણામવિશેષ છે. જેમ પરિણામવિશેષથી બંધનકરણ આદિ કાર્યો થાય છે, તેમ કોઈક પ્રકારના પરિણામવિશેષથી સત્તામાં રહેલા કર્મોની ઉદીરણા પણ થાય છે; અને વેદનીયકર્મના વિષયમાં જે ઉદીરણાકરણનો પરિણામ છે, તે પ્રમાદથી વ્યંગ્ય છે અર્થાત્ પ્રમત્તગુણસ્થાનક સુધી જીવમાં પ્રમાદનો પરિણામ છે, અને તે પ્રમાદના પરિણામને કારણે વેદનીયકર્મની ઉદીરણા અભિવ્યક્ત થાય છે. તેનું સ્વરૂપ નહિ જાણનાર એવો દિગંબર બહિર્યોગમાત્રવ્યાપારવિષયક સ્થૂલ બુદ્ધિથી વિચારીને કહે છે કે કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવાથી સાતાની ઉત્પત્તિ થશે અને તેના કારણે સાતાની ઉદીરણા થશે.

આશય એ છે કે કેવલી ભોજનની ક્રિયા કરે છે, તે બાહ્યયોગના વ્યાપારને જોઈને દિગંબર કહે છે કે આહારગ્રહણની ક્રિયા ક્ષુધાના શમનનું કારણ હોવાથી તે આહારગ્રહણની ક્રિયાથી સાતાની પ્રાપ્તિ થશે, અને સાતાની પ્રાપ્તિથી કેવલીને સાતાની ઉદીરણા થશે. વસ્તુતઃ સાતાનો ઉદય થાય એટલામાત્રથી સાતાની ઉદીરણા થાય, એવો નિયમ નથી; પરંતુ સાતાના ઉદયકાળમાં પ્રમત્તગુણસ્થાનક સુધીનો પ્રમાદ વર્તતો હોય તો તે પ્રમાદથી સાતાની ઉદીરણા થાય. આથી જ સંસારી જીવોને ભુક્તિથી સાતાનો ઉદય થાય છે, તેમ સાતાની ઉદીરણા પણ થાય છે; પરંતુ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમાં રહેલા મુનિઓને કે કેવલીને પ્રમાદનો પરિણામ લેશ પણ નથી, તેથી ભુક્તિના વ્યાપારથી સાતાનો ઉદય થવા છતાં સાતાની ઉદીરણા નથી.

વળી તેની પુષ્ટિ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

યોગવ્યાપારમાત્રનું ઉદીરણાનું આક્ષેપકપણું સ્વીકારવામાં આવે તો મનોયોગથી પણ અપ્રમત્ત મુનિમાં સુખની ઉદીરણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

આશય એ છે કે કેવલી ભોજનની ક્રિયા કરે છે, તેથી તે ભોજનની ક્રિયાથી જેમ સાતાનો ઉદય થાય છે, તેમ સાતાની ઉદીરણા પણ થાય છે, એમ સ્વીકારવામાં આવે તો, અપ્રમત્ત મુનિઓને મનોયોગના વ્યાપારથી પણ સુખની ઉદીરણાનો પ્રસંગ આવે; કેમ કે અપ્રમત્ત મુનિઓ ધ્યાનકાળમાં મનોયોગનો

વ્યાપાર કરે છે, તે વખતે તેઓને સુખનો અનુભવ છે, તેથી તેઓને સુખની ઉદીરણા માનવાનો પ્રસંગ આવે; અને અપ્રમત્ત મુનિઓને જેમ મનોયોગવ્યાપારથી સુખની ઉદીરણા નથી, તેમ કેવલીને ભુક્તિના વ્યાપારથી સુખની ઉદીરણા નથી, તેમ માનવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

અહીં દિગંબર કહે કે અપ્રમત્ત મુનિને મનોયોગવ્યાપારથી જે સુખ થાય છે, તે જ્ઞાનરૂપ છે માટે તેઓને સુખની ઉદીરણા નથી; અને ભુક્તિની ક્રિયાથી જે સુખ થાય છે તે જ્ઞાનરૂપ નથી, પરંતુ સાતાના ઉદયરૂપ છે, માટે કેવલીને ભુક્તિના વ્યાપારથી સાતાની ઉદીરણાનો પ્રસંગ આવે; અને અપ્રમત્ત મુનિને મનોવ્યાપારથી થતું સુખ સાતારૂપ નહિ હોવાથી સુખની ઉદીરણાનો પ્રસંગ નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જો મનોયોગથી થતું અપ્રમત્ત મુનિનું સુખ જ્ઞાનરૂપ સ્વીકારવામાં આવે તો આહારાદિ ગ્રહણથી થતું સાતાવેદનીયરૂપ સુખાંતર પણ જ્ઞાનરૂપ માનવાનો પ્રસંગ છે; કેમ કે આહારથી ક્ષુધાના શમનને કારણે જે સુખનું વેદન થાય છે, તે જ્ઞાનથી જ વેદ છે. તેથી જેમ અપ્રમત્ત મુનિને મનથી સુખનું વેદન થાય છે, તે જ્ઞાનરૂપ છે, તેમ ભુક્તિ આદિના વ્યાપારથી થતું સુખ પણ જ્ઞાનથી વેદ છે. માટે ભુક્તિ આદિના વ્યાપારથી વેદ એવું સુખ જ્ઞાનરૂપ હોવા છતાં સાતાની ઉદીરણા ભુક્તિથી થાય છે, એમ સ્વીકારવામાં આવે તો, અપ્રમત્ત મુનિને મનોયોગના વ્યાપારથી થતા સુખની ઉદીરણા પણ સ્વીકારવાની આપત્તિ આવે.

અહીં દિગંબર કહે કે મનોયોગના વ્યાપારથી અપ્રમત્ત મુનિને સુખનો અનુભવ નથી, પરંતુ સાતાની સામગ્રીથી સુખનો અનુભવ થાય છે. તેથી જેઓ અનુકૂળ આહારાદિ ગ્રહણ કરે છે, તેઓને ‘હું સુખી છું’ તેવી પ્રતીતિ થાય છે, માટે ભુક્તિની ક્રિયાથી સુખની ઉદીરણા થશે. જ્યારે અપ્રમત્ત મુનિને તો મનોયોગના વ્યાપારથી નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ વર્તે છે, તેથી તેઓને સુખની ઉદીરણા થાય નહિ. તેથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

‘હું સુખી છું’ એ પ્રકારનો અનુભવ અપ્રમત્ત મુનિઓને પણ અક્ષત છે.

આશય એ છે કે અપ્રમત્ત મુનિઓ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં વર્તતા હોય ત્યારે મોહના કલ્લોલો તેમને હોતા નથી, પરંતુ શાંતરસનો અનુભવ હોય છે, અને તે વખતે અસાતાનું કોઈ નિમિત્ત ન હોય તો અપ્રમત્ત મુનિને પણ સાતાનો

ઉદય વર્તે છે તેનો અનુભવ થાય છે અને તે અનુભવ સુખાત્મક છે તેથી 'હું સુખી છું' એ પ્રકારનો વિકલ્પ અપ્રમત્ત મુનિઓને નથી, તોપણ પોતે સુખનો અનુભવ કરે છે, એ પ્રકારની પ્રતીતિ તો અપ્રમત્ત મુનિઓને છે, તેથી જ્યાં સુખનો અનુભવ હોય ત્યાં સાતાની ઉદીરણા હોય તેવો નિયમ નથી, પરંતુ સુખના અનુભવકાળમાં પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધી વર્તતા પ્રમાદથી વ્યંગ્ય એવો પરિણામ હોય ત્યાં સુખની ઉદીરણા હોય, એ પ્રકારનો નિયમ છે. માટે કેવલીને ભુક્તિજન્ય સાતાનો ઉદય હોવા છતાં સાતાની ઉદીરણા નથી; કેમ કે પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધીમાં વર્તતા પ્રમાદનો પરિણામ કેવલીમાં નથી.

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધીના કોઈપણ જીવો અપ્રમાદભાવથી સ્વભૂમિકા અનુસાર યોગમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કરતા હોય, તે વખતે તેમના મનોયોગ, વચનયોગ કે કાયયોગ મોહના ઉન્મૂલન માટે પ્રવર્તતા હોય છે, તેથી તે વખતની ભૂમિકામાં તેઓ પ્રમાદી નથી, તોપણ તેઓ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમાં પણ નથી, તેથી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધીમાં વર્તતો અપ્રમાદભાવ હોય કે પ્રમાદભાવ હોય ત્યારે સાતાની કે અસાતાની ઉદીરણા થાય છે. જ્યારે પ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આગળ રહેલા અપ્રમત્ત મુનિઓને સાતાની કે અસાતાની ઉદીરણા નથી.

જેમ કોઈ શ્રાવક ભગવાનની ભક્તિમાં વિવેકપૂર્વક તલ્લીન હોય તે વખતે તે શ્રાવકના મનોયોગ, વચનયોગ કે કાયયોગનો વ્યાપાર દ્રવ્યસ્તવમાં યત્ન કરીને ભાવસ્તવની શક્તિના સંચયમાં પ્રવર્તતો હોય, અને તેનો ઉપયોગ વીતરાગગામી વર્તતો હોય, અને જો તે શ્રાવકની દ્રવ્યસ્તવની ક્રિયા અમૃતઅનુષ્ઠાનરૂપ હોય તો, સ્વભૂમિકા અનુસાર તે દ્રવ્યસ્તવનું અનુષ્ઠાન તે શ્રાવક અપ્રમાદભાવથી સેવે છે; આમ છતાં ભગવાનની પૂજાના કાળમાં તે શ્રાવકને પોતાના ધનાદિ પ્રત્યે કે કુટુંબાદિ પ્રત્યે ઉપયોગરૂપે સંશ્લેષ નહિ હોવા છતાં ધનાદિ પ્રત્યેનો સંશ્લેષ સંસ્કારરૂપે વર્તે છે, તેથી તે અંશથી શુદ્ધ આત્મભાવમાં જવામાં પ્રમાદ વર્તે છે, તેથી તે શ્રાવક દ્રવ્યસ્તવમાં અપ્રમાદી હોવા છતાં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે રહેલા મુનિની જેમ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં અપ્રમાદવાળા નથી, તેથી તે શ્રાવકને પૂજાના કાળમાં વેદનીયકર્મની ઉદીરણા થાય છે, પરંતુ

અપ્રમત્ત મુનિઓનો ઉપયોગ તો સર્વ વિકલ્પોથી પર એવા શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપમાં મગ્ન હોય છે, તેથી તેઓનું ચિત્ત સર્વત્ર અસંગભાવવાળું વર્તે છે અને અસંગભાવરૂપ આત્માના સ્વભાવમાં વર્તવા વિષયક તેઓનો અપ્રમાદભાવ છે, તેથી તેઓને વેદનીયકર્મની ઉદીરણા થતી નથી. ॥૧૮॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૩માં દિગંબરે કહેલ કે આહારકથાથી પણ અત્યંત પ્રમાદનું જનન હોવાને કારણે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

આહારકથયા હન્ત પ્રમાદઃ પ્રતિબન્ધતઃ ।

તદભાવે ચ નો ભુક્ત્યા શ્રૂયતે સુમુનેરપિ ॥૧૯॥

અન્યથાર્થ :-

પ્રતિબન્ધતઃ=પ્રતિબંધને કારણે આહારકથયા=આહારકથાથી પ્રમાદઃ=પ્રમાદ (ભવતિ=થાય છે.) તદભાવે ચ=અને તેના અભાવમાં=પ્રતિબંધના અભાવમાં, સુમુનેરપિ=સુમુનિને પણ ભુક્ત્યા=ભુક્તિથી નો શ્રૂયતે=સંભળાતો નથી અર્થાત્ પ્રમાદ સંભળાતો નથી. ॥૧૯॥

❖ શ્લોકમાં કહેલ 'હન્ત' અવ્યય કોમલ આમંત્રણમાં છે.

ટીકા :-

આહારકથયેતિ-આહારકથયા હન્ત પ્રતિબન્ધતસ્તથાવિધાહારેચ્છાસંસ્કારપ્રવૃદ્ધેઃ પ્રમાદો ભવતિ, ન ત્વન્યથાપિ, અકથાવિકથાનાં વિપરિણામસ્ય પરિણામભેદેન વ્યવસ્થિતત્વાત્, તદભાવે ચ=પ્રતિબન્ધાભાવે ચ, નો=નૈવ, ભુક્ત્યા શ્રૂયતે સુમુનેરપિ=ઉત્તમસાધોરપિ, પ્રમાદઃ કિં પુનર્ભગવત્ इति ભાવઃ, બહિર્યોગવ્યાપારમાત્રોપરમ એવાપ્રમત્તત્વલાભ इति તુ ન યુક્તં, આરબ્ધસ્ય તસ્ય તત્રાસદ્ગતયા નિષ્ઠાયા અવિરોધાદિતિ ॥૧૯॥

ટીકાર્થ :-

આહારકથયા ઇતિ ભાવઃ, આહારકથાથી પ્રતિબંધને કારણે= આહારવિષયક રાગને કારણે, તેવા પ્રકારના આહારની ઈચ્છાના સંસ્કારની પ્રવૃદ્ધિ હોવાથી=આહાર પ્રત્યે પક્ષપાત વધે તેવા પ્રકારના આહારવિષયક ઈચ્છાના સંસ્કારની પ્રવૃદ્ધિ હોવાથી, પ્રમાદ થાય છે; પરંતુ અન્યથા પણ નહિ=પ્રતિબંધ વગર તેવા કોઈક પ્રસંગે આહારની વાત કરવામાત્રથી પણ પ્રમાદ થતો નથી; કેમ કે વિપરિણામના પરિણામભેદથી=કથાના વિપરીત પરિણામના પરિણામભેદથી, અકથા અને વિકથાનું વ્યવસ્થિતપણું છે, અને તેના અભાવમાં=પ્રતિબંધના અભાવમાં, ભુક્તિથી સુમુનિને પણ= ઉત્તમ સાધુને પણ, પ્રમાદ સંભળાતો નથી જ, તો વળી ભગવાનને શું ? અર્થાત્ ભગવાનને સુતરાં પ્રમાદ સંભળાતો નથી, એ પ્રકારે ભાવ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે આત્માથી ભિન્ન એવા પરપદાર્થવિષયક યોગવ્યાપાર- માત્રના અભાવમાં જ અપ્રમત્તગુણસ્થાનક છે. તેથી આત્માથી ભિન્ન એવી આહારવિષયક પુદ્ગલની પ્રવૃત્તિ હોતે છતે અપ્રમત્તગુણસ્થાનક સંભવે નહિ. માટે આહારની પ્રવૃત્તિથી સુમુનિને પણ પ્રમાદનો સંભવ છે, તેથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

बहिर्योगव्यापार अविरोधादिति ।। બહિર્યોગવ્યાપારમાત્રના ઉપરમમાં જ=આત્માથી ભિન્ન એવા આહારવિષયક કે વસ્ત્રવિષયક યોગના વ્યાપારમાત્રના અભાવમાં જ, અપ્રમત્તપણાનો લાભ છે, એ પ્રમાણે વળી દિગંબર કહે છે તે યુક્ત નથી; કેમ કે આરબ્ધ એવા તેનું=આરબ્ધ એવા આહારવિષયક બહિર્યોગનું, ત્યાં=આહારાદિ પ્રવૃત્તિના વિષયમાં, અસંગપણાથી નિષ્ઠાનો અવિરોધ છે.

इति शब्द श्लोकना कथननी समाप्ति सूचक છે. ॥૧૯॥

✽ ન ત્વન્યથાપિ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે આહારકથામાં પ્રતિબંધ હોય તો તો પ્રમાદ થાય છે, પરંતુ અન્યથા પણ=પ્રતિબંધ વગર પણ પ્રમાદ થતો નથી.

ભાવાર્થ :-

(૯) આહારકથાથી અત્યંત પ્રમાદનું જનન હોવાને કારણે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબરો કહે છે કે આહારકથાથી પ્રમાદ થાય છે, તેથી આહારપ્રવૃત્તિથી તો સુતરાં પ્રમાદ થાય છે, તેમ માનવું પડે; કેમ કે જેની કથામાત્રથી પણ પ્રમાદ થતો હોય તેની પ્રવૃત્તિથી તો અત્યંત પ્રમાદ થાય, માટે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

આહારકથાથી સર્વત્ર પ્રમાદ થાય છે તેવી નિયત વ્યાપ્તિ નથી, પરંતુ જેમને આહારની પ્રવૃત્તિમાં રાગ છે, તેમને આહારની કથામાં પણ રસ હોય છે; અને તેવા જીવો રસપૂર્વક આહારકથા કરે ત્યારે આહારકથાના કાળમાં આહાર પ્રત્યેનો પ્રતિબંધ વધે તેવી ઇચ્છાના સંસ્કારો વધે છે, તેથી આહારકથાથી પ્રમાદ થાય છે; પરંતુ જેમને આહારકથામાં પ્રતિબંધ નથી, તેમને આહારકથાથી પણ પ્રમાદ થતો નથી.

કેમ પ્રમાદ થતો નથી ? તેમાં યુક્તિ બતાવે છે -

કોઈ પણ કથા વિપરિણામરૂપે પરિણમન પામે ત્યારે તે કથાનો વિપરિણામ અકથા અને વિકથારૂપ પરિણામભેદથી થાય છે, તેમ ગ્રંથકારશ્રીએ ૮મી કથા બત્રીશીના શ્લોક-૨૧માં કહેલ છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમને આહારકથામાં રસ છે, તેમને આહારકથા તે પ્રકારની રસવૃદ્ધિનું કારણ બને છે; પરંતુ જેમને આહારકથામાં રસ નથી, તેઓ કોઈક તેવા પ્રસંગમાં આહારનું કથન કરે તો તે આહારકથા અકથારૂપે પરિણમન પામે છે અર્થાત્ તે આહારની કથાથી કોઈ પ્રકારના રાગનો પરિણામ થતો નથી, ફક્ત પ્રાસંગિક કથનરૂપે તે કથન થાય છે.

જેમ કોઈ આરાધક જીવે ઉપવાસ કરેલ હોય અને ઘરના તથાવિધ સંયોગને કારણે કોઈ આહારવિષયક કથન કરે તો તે આહારકથાથી તે આહાર સંબંધી કોઈ પરિણામ થાય નહિ, તો તે આહારકથા અકથારૂપે પરિણમન પામેલ છે, જે આહારકથાનો વિપરિણામ છે.

વળી આહારકથા કોઈક યોગ્ય જીવને વૈરાગ્યનું કારણ બને તો તે આહારકથાનો વિકથારૂપ પરિણામભેદ છે; કેમ કે આહારકથાનું પ્રયોજન આહારવિષયક રસની ગૃહ્ણિ છે, તેને બદલે આહારકથાની પ્રવૃત્તિ આહારવિષયક રસગૃહ્ણિના સ્થાને વિપરીત એવા વૈરાગ્યની વૃદ્ધિનું કારણ બની. તેથી તે આહારકથાનો વિકથારૂપ પરિણામ છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે કેટલાકને આહારકથા અકથારૂપે પરિણમન પામે છે ત્યારે પ્રમાદ થતો નથી, અને કેટલાકને આહારકથા વિકથારૂપે=વિપરીત કથારૂપે, પરિણમન પામે છે ત્યારે પ્રમાદ તો થતો નથી, પરંતુ વિકથારૂપે પરિણમન પામે છે ત્યારે વૈરાગ્ય થવાને કારણે પ્રમાદથી વિપરીત એવા અપ્રમાદની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે દિગંબરો કહે છે કે આહારકથાથી પ્રમાદ થાય છે માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, એ વચન અસંગત છે.

વળી આહારમાં જેમને પ્રતિબંધ નથી, તેવા સુમુનિઓને પણ ભુક્તિથી પ્રમાદ થતો નથી, તેમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે. તેથી કેવલીને તો સુતરાં ભુક્તિથી પ્રમાદની વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ નથી.

અહીં સુમુનિને પ્રમાદ થતો નથી, તેમ કહ્યું. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે મુનિઓએ અસંગભાવથી આત્માને અત્યંત ભાવિત કર્યો છે, તેવા સુમુનિઓ આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તે આહારનાં પુદ્ગલોકૃત લેશ પણ પરિણામ થતો નથી; જ્યારે અન્ય આરાધક સાધુને આહારની પ્રવૃત્તિકાળમાં આત્મા અત્યંત ભાવિત ન હોય તો તે આહારનાં પુદ્ગલોકૃત કાંઈક સંશ્લેષ પણ થાય છે; પરંતુ એવા ઉત્તમ મુનિઓ થયા છે કે જેઓને આહારગ્રહણથી લેશ પણ સંશ્લેષ થતો નથી, પરંતુ આહારની પ્રવૃત્તિના કાળમાં જ સંવેગની વૃદ્ધિ થવાથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તેમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે. તેથી ભુક્તિથી પ્રમાદ થાય છે તે વચન પણ દિગંબરોનું મિથ્યા છે.

અહીં દિગંબર એમ કહે કે આત્માથી ભિન્ન એવા આહારગ્રહણમાં કે વસ્ત્રાદિગ્રહણમાં યોગનો વ્યાપાર સર્વથા ઉપરમ=અભાવ, પામે તો જ અપ્રમત્તભાવ આવે, તે દિગંબરનું વચન યુક્ત નથી.

દ્વિગંબરોનો આશય એ છે કે અપ્રમત્ત મુનિઓ આત્માના શુદ્ધ ભાવમાં સદા લીન હોય છે, અને જેઓ આત્માના શુદ્ધ ભાવમાં લીન થઈને સદા ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી, તેઓમાં અપ્રમત્તગુણસ્થાનક નથી. માટે આત્માથી ભિન્ન એવા આહારાદિની પ્રવૃત્તિનો સર્વથા ઉપરમ=અભાવ, થાય ત્યારે અપ્રમત્તગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય. આ વચન પણ દ્વિગંબરનું યુક્ત નથી; કેમ કે પ્રમત્તગુણસ્થાનકમાં આરબ્ધ એવી આહારની પ્રવૃત્તિનો અસંગભાવથી નિષ્ઠાનો અવિરોધ છે.

આશય એ છે કે આત્માથી ભિન્ન એવી આહારગ્રહણની કે વસ્ત્રગ્રહણની પ્રવૃત્તિ ધ્યાનરૂપ નથી, તેથી પ્રમત્તગુણસ્થાનકમાં તે પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થઈ શકે છે. આમ છતાં પ્રારંભ થયેલી એવી તે આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિના કાળમાં અસંગભાવ સ્ફુરણ થાય તો અપ્રમત્તગુણસ્થાનક આવી શકે છે. તેથી આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ કર્યા પછી આહારની પ્રવૃત્તિના કાળમાં પણ અપ્રમત્તગુણસ્થાનક આવી શકે છે. આથી જ આહાર વાપરતાં વાપરતાં પણ કેટલાક મહાત્માઓને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયેલ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય છે કે છઠ્ઠા પ્રમત્તગુણસ્થાનકની બે ભૂમિકાઓ છે :

(૧) પ્રમત્તગુણસ્થાનકે રહેલા મુનિઓ સાવધાન ન હોય તો આહારાદિની પ્રવૃત્તિથી તેઓને અતિચાર પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) પ્રમત્તગુણસ્થાનકમાં રહેલા અપ્રમાદી મુનિઓ આહારની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ કરે છે ત્યારે, શુદ્ધ આત્મામાં નિષ્ઠા પામવાને અનુકૂળ ધ્યાનમાં ઉદ્યમવાળા નથી, તેથી અપ્રમત્તગુણસ્થાનકમાં નથી; તોપણ આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિના પ્રારંભકાળમાં શાસ્ત્રવચનથી ભાવિત થઈને કે સમતાના પરિણામથી ભાવિત થઈને આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિ કરે છે માટે તેઓને ક્રિયાના પ્રારંભકાળમાં પ્રમત્તગુણસ્થાનક છે, તોપણ અતિચારને પેદા કરાવે તેવો પ્રમાદ નથી; અને આહારની પ્રવૃત્તિના કાળમાં તેઓ અસંગભાવના પ્રકર્ષવાળા થાય તો અપ્રમત્તગુણસ્થાનક પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેથી આહારની નિષ્ઠા=સમાપ્તિ, અસંગભાવથી જેઓને થાય છે, તેઓ આહાર કરતી વખતે પણ અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે રહેલા છે.

સારાંશ :-

● પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ છઠ્ઠા પ્રમત્તગુણસ્થાનકથી થાય છે, અને તે પ્રવૃત્તિની નિષ્ઠા છઠ્ઠા પ્રમત્તગુણસ્થાનકે પણ થઈ શકે છે અને સાતમા આદિ અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે પણ થઈ શકે છે.

● પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ પ્રમત્તગુણસ્થાનકે પ્રારંભ કરનારમાં પણ કેટલાક સાધુઓ સ્વભૂમિકા અનુસાર અપ્રમાદભાવવાળા હોય છે, તો પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિથી પ્રમત્તગુણસ્થાનકે પણ અતિચાર પ્રાપ્ત થતો નથી.

● પ્રમત્તગુણસ્થાનકે પણ જેઓ સ્વભૂમિકા અનુસાર અપ્રમાદભાવવાળા નથી, તેઓને પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિકાળમાં અતિચાર લાગે છે. ॥૧૯॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૪માં દિગંબરે કહેલ કે ભુક્તિથી નિદ્રાની, રાસનમતિજ્ઞાનની અને ઈર્ષ્યાપથની પ્રાપ્તિ છે, તેથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, તેનું નિરાકરણ ક્રમસર શ્લોક-૨૦-૨૧ અને ૨૨ના પૂર્વાર્ધથી ગ્રંથકારશ્રી કરે છે; અને શ્લોક-૪માં દિગંબરે કહેલ કે કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવાથી ભુક્તિકાળમાં ધ્યાન અને તપનો વ્યય થાય છે, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, તેનું નિરાકરણ શ્લોક-૨૨ના ઉત્તરાર્ધથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

નિદ્રા નોત્પાદ્યતે ભુક્ત્યા દર્શનાવરણં વિના ।

ઉત્પાદ્યતે ન દણ્ડેન ઘટો મૃત્પિણ્ડમન્તરા ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ :-

દર્શનાવરણં વિના=દર્શનાવરણકર્મ વગર ભુક્ત્યા=ભુક્તિથી નિદ્રા=નિદ્રા નોત્પાદ્યતે=ઉત્પન્ન થતી નથી (જેમ) મૃત્પિણ્ડમન્તરા=માટીના પિંડ વગર દણ્ડેન=દંડથી ઘટો=ઘટ ન ઉત્પાદ્યતે=ઉત્પન્ન થતો નથી. ॥૨૦॥

શ્લોકાર્થ :-

દર્શનાવરણકર્મ વગર ભુક્તિથી નિદ્રા ઉત્પન્ન થતી નથી. જેમ માટીના પિંડ વગર દંડથી ઘટ ઉત્પન્ન થતો નથી. ॥૨૦॥

ટીકા :-

નિદ્રેતિ-સ્પષ્ટઃ ॥૨૦॥

આ શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી ગ્રંથકારશ્રીએ આ શ્લોકની ટીકા રચેલ નથી. ॥૨૦॥

ભાવાર્થ :-

(૧૦) (i) ભુક્તિથી નિદ્રાની પ્રાપ્તિ હોવાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

માટીમાંથી કુંભાર દંડ દ્વારા ઘટ કરે છે, પરંતુ માટી ન હોય તો દંડમાત્રથી ઘટની ઉત્પત્તિ થઈ શકે નહિ. તેથી જેમ દંડથી ઘટ ઉત્પન્ન કરવા માટે ઘટનું ઉપાદાન કારણ માટી આવશ્યક છે, તેમ ભુક્તિથી નિદ્રાને ઉત્પન્ન કરવા માટે નિદ્રાનું ઉપાદાનકારણ દર્શનાવરણકર્મ આવશ્યક છે, અને જો દર્શનાવરણકર્મ ન હોય તો નિદ્રાનું નિમિત્તકારણ એવી ભુક્તિથી નિદ્રા ઉત્પન્ન થતી નથી. તેથી દિગંબર કહે છે કે ભોજનથી નિદ્રાની ઉત્પત્તિ છે, માટે કેવલી ભોજન કરતા નથી, તે વચન તેમનું યુક્ત નથી.

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે નિદ્રા એ જીવનો પરિણામ છે અને દર્શનાવરણ એ કર્મ છે. તેથી નિદ્રારૂપ જીવના પરિણામ પ્રત્યે દર્શનાવરણકર્મ ઉપાદાનકારણ સ્થૂલદૃષ્ટિથી કહી શકાય નહિ; પરંતુ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારીએ તો નિદ્રાનો પરિણામ દર્શનાવરણકર્મરહિત જીવને થતો નથી. આથી સિદ્ધના જીવોને ક્યારેય નિદ્રાનો પરિણામ થતો નથી; પરંતુ દર્શનાવરણકર્મથી યુક્ત એવો જીવ નિદ્રા પ્રત્યે ઉપાદાનકારણ છે, તેથી ભુક્તિના નિમિત્તને પામીને દર્શનાવરણકર્મના ઉદયને પામેલો જીવ નિદ્રારૂપે પરિણમન પામે છે. જેમ પિંડઅવસ્થારૂપે રહેલી માટી દંડરૂપ નિમિત્તને પામીને ઘટરૂપે પરિણમન પામે છે, માટે દર્શનાવરણ કર્મ નિદ્રા પ્રત્યે ઉપાદાન કારણ છે તેમ કહેવાય છે.

અથવા

આયુષ્યકર્મપરિણત એવો આત્મા માતા-પિતાના નિમિત્તને પામીને મનુષ્યાદિ

પર્યાયને પામે છે, તેમ દર્શનાવરણકર્મના ઉદયથી પરિણત એવો આત્મા ભુક્તિના નિમિત્તને પામીને નિદ્રાના પરિણામને પામે છે, માટે દર્શનાવરણ કર્મ નિદ્રા પ્રત્યે ઉપાધાનકારણ છે. ॥૨૦॥

શ્લોક :-

રાસનં ચ મતિજ્ઞાનમાહારેણ ભવેદ્યદિ ।

ઘ્રાણીયં સ્યાત્તદા પુષ્પં ઘ્રાણતર્પણયોગતઃ ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ :-

ચ=અને યદિ=જો કેવલી ભોજન કરે તો આહારેણ=આહાર દ્વારા રાસનં મતિજ્ઞાનં ભવેત્=રાસન મતિજ્ઞાન થાય એમ દિગંબર કહે તદા=તો પુષ્પં=પુષ્પને આશ્રયીને ઘ્રાણતર્પણયોગતઃ=ઘ્રાણોદ્રિયના તર્પણના યોગથી ઘ્રાણીયં સ્યાત્=ઘ્રાણીય મતિજ્ઞાન થાય=કેવલીને ઘ્રાણીય મતિજ્ઞાન થાય ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ :-

જો કેવલી ભોજન કરે તો આહાર દ્વારા રાસન મતિજ્ઞાન થાય, એમ દિગંબર કહે, તો પુષ્પને આશ્રયીને ઘ્રાણોદ્રિયના તર્પણના યોગથી કેવલીને ઘ્રાણીય મતિજ્ઞાન થાય. ॥૨૧॥

ટીકા :-

રાસનં ચેતિ-સ્પષ્ટઃ ॥૨૧॥

આ શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી ગ્રંથકારશ્રીએ આ શ્લોકની ટીકા રચેલ નથી. ॥૨૧॥

ભાવાર્થ :-

(૧૦) (ii) ભુક્તિથી રાસન મતિજ્ઞાન થતું હોવાથી કેવલી કેવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબર કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબરો કહે છે કે કેવલી આહાર વાપરે તો કેવલીને રસનેદ્રિયનું મતિજ્ઞાન થવાનો પ્રસંગ આવે; પરંતુ કેવલીને કેવલજ્ઞાન છે અને કેવલજ્ઞાન વખતે મતિજ્ઞાન હોતું નથી, તેથી કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારી શકાય નહિ. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જિલ્વેન્દ્રિય સાથે આહારના પુદ્ગલનો સંપર્ક થવાથી જો કેવલીને મતિજ્ઞાન સ્વીકારવાની આપત્તિ દિગંબરો આપે, તો કેવલી કોઈ સ્થાનમાં બેઠા હોય તે વખતે કોઈક પુષ્પાદિની સુગંધ ત્યાં વર્તતી હોય તો તે પુષ્પને આશ્રયીને દ્રાણોન્દ્રિયના તર્પણની પ્રાપ્તિ પણ કેવલીને થાય અર્થાત્ જેમ સંસારી જીવોને તે પુષ્પની સુગંધથી દ્રાણોન્દ્રિયનો અનુગ્રહ પ્રતીત થાય છે, તેમ કેવલીને પણ તે પુષ્પની સુગંધથી દ્રાણોન્દ્રિયના તર્પણનો યોગ પ્રાપ્ત થાય, અથવા સમવસરણમાં દેવોની પુષ્પવૃષ્ટિથી કેવલીને પણ દ્રાણોન્દ્રિયના તર્પણનો યોગ પ્રાપ્ત થાય, અને તેના કારણે કેવલીને દ્રાણોન્દ્રિયનું મતિજ્ઞાન માનવાનો પ્રસંગ આવે.

જો દિગંબરો કહે કે તે પુષ્પોની ગંધથી કેવલીને દ્રાણોન્દ્રિયનું મતિજ્ઞાન થતું નથી, તો તેની જેમ આહારના પુદ્ગલોથી પણ કેવલીને રાસન મતિજ્ઞાન થતું નથી, તેમ સ્વીકારી શકાય. માટે દિગંબર કહે છે કે ભુક્તિથી કેવલીને રાસન મતિજ્ઞાનનો પ્રસંગ છે માટે કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, તે દિગંબરનું કથન અયુક્ત છે.

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે છદ્મસ્થ જીવોને જે જે ઇન્દ્રિયો સાથે વિષયોનો સંપર્ક થાય અને તે વિષય સાથે ઉપયોગનું પ્રતિસંધાન થાય તો તે વિષયોનું તે તે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મતિજ્ઞાન થાય છે, અને જો ઉપયોગનું પ્રતિસંધાન ન થાય તો તે વિષયોનું તે તે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મતિજ્ઞાન થતું નથી.

વળી કેવલીભગવંતને તો છદ્મસ્થની જેમ મન દ્વારા ઉપયોગ વર્તતો નથી, પરંતુ કેવલજ્ઞાનથી સદા સર્વ જ્ઞેયનું જ્ઞાન વર્તે છે. તેથી તેમને કોઈપણ ઇન્દ્રિયો સાથે વિષયોનો સંપર્ક થાય, ત્યારે તે વિષય દ્વારા ઇન્દ્રિયોને અનુગ્રહ કે ઉપઘાત થઈ શકે અર્થાત્ તે વિષય દેહને અનુગ્રહકારી હોય તો સાતા થાય અને તે વિષય દેહને ઉપઘાતકારી હોય તો અસાતા થાય.

જેમ અગ્નિનાં પુદ્ગલોનો દેહની સાથે સંપર્ક થાય તો કેવલીને પણ અસાતાનો અનુભવ થાય; પરંતુ જેમ છદ્મસ્થ જીવોને અગ્નિમાં રહેલ ઉષ્ણતાના સ્પર્શનો અનુભવ તેની સાથે ઉપયોગ જોડાવાથી સ્પર્શનમતિજ્ઞાનરૂપે થાય છે, તેમ કેવલીના દેહનો અગ્નિ સાથે સંપર્ક થાય ત્યારે દેહને અગ્નિનાં પુદ્ગલોકૃત

ઉપઘાત થાય, તેથી અસાતાનો અનુભવ થાય, તોપણ અગ્નિના ઉષ્ણ સ્પર્શનો અનુભવ સ્પર્શન્દ્રિયથી થતો નથી, પરંતુ કેવલજ્ઞાનના ઉપયોગથી જ સદા સ્પર્શાદિનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિય ક્રમમાં સ્પષ્ટતર કેવલીભગવંતને વિદ્યમાન છે. ॥૨૧॥

શ્લોક :-

ઈર્યાપથપ્રસઙ્ગશ્ચ સમોઽત્ર ગમનાદિના ।

અક્ષતે ધ્યાનતપસી સ્વકાલાસમ્ભવે પુનઃ ॥૨૨॥

અન્યથાથ :-

ચ=અને અત્ર=અહીં=કેવલીની ભુક્તિમાં, ઈર્યાપથપ્રસઙ્ગઃ=ઈર્યાપથ પ્રતિક્રમણનો પ્રસંગ ગમનાદિના=ગમનાદિની સાથે સમો=સમાન છે. પુનઃ=વળી સ્વકાલાસંભવે=સ્વકાળમાં અસંભવવાળા અર્થાત્ કેવલીના ભુક્તિકાળમાં અસંભવવાળા ધ્યાનતપસી=ધ્યાન અને તપ અક્ષતે=અક્ષત છે. ॥૨૧॥

શ્લોકાર્થ :-

કેવલીની ભુક્તિમાં ઈર્યાપથ પ્રતિક્રમણનો પ્રસંગ ગમનાદિની સાથે સમાન છે. વળી કેવલીના ભુક્તિકાળમાં અસંભવવાળા ધ્યાન અને તપ અક્ષત છે. ॥૨૨॥

ટીકા :-

ઈર્યેતિ-ઈર્યાપથપ્રસઙ્ગશ્ચાત્ર ભગવતો ભુક્તૌ ગમનાદિના સમઃ, તેનાપિ તત્પ્રસઙ્ગસ્ય તુલ્યયોગક્ષેમત્વાત્, સ્વાભાવિકસ્ય ચ તદ્ગમનસ્ય દૃષ્ટબાધેન કલ્પયિતુમશક્યત્વાદિતિ ભાવઃ । સ્વકાલાસમ્ભવે=ભુક્તિકાલાસમ્ભવિનિ, ધ્યાનતપસી પુનરક્ષતે, યોગનિરોધદેહાપવર્ગકાલયોરેવ તત્સમ્ભવાત્, સ્વભાવસમવ-સ્થિતિલક્ષણયોશ્ચ તર્યોર્ગમનાદિનેવ ભુક્ત્યાપિ ન વ્યાઘાત ઇતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥૨૨॥

ટીકાર્થ :-

ઈર્યાપથપ્રસઙ્ગશ્ચ ક્ષેમત્વાત્, અને અહીં=કેવલીભગવંતની ભુક્તિમાં, ઈર્યાપથનો પ્રસંગ=ઈર્યાપથના પ્રતિક્રમણનો પ્રસંગ, ગમનાદિની સાથે સમાન

છે; કેમ કે તેના વડે પણ=ગમનાદિની પ્રવૃત્તિ વડે પણ, તેના પ્રસંગનું= ઈર્યાપથના પ્રતિક્રમાણના પ્રસંગનું, તુલ્ય યોગક્ષેમપણું છે=સમાનપણું છે.

અહીં દિગંબર કહે કે કેવલીને વાદળાની જેમ સ્વાભાવિક ગમન છે, તેથી ગમનાદિની પ્રવૃત્તિ દ્વારા ઈર્યાપથનો પ્રસંગ આવશે નહિ. તેથી ગ્રંથકારશ્રી બીજો હેતુ કહે છે -

સ્વાભાવિકસ્ય इति भावः । अने स्वाभाविक अेवा तेमना गमननुं= ઈચ્છાપૂર્વક પ્રવૃત્તિરૂપ નહિ પરંતુ વાદળાની જેમ સ્વાભાવિક અેવા કેવલીના ગમનનું, દૃષ્ટબાધ હોવાને કારણે કલ્પના કરવા માટે અશક્યપણું છે, એ પ્રકારનો ભાવ છે=શ્લોકમાં ગમનાદિની સાથે ઈર્યાપથનો સમાન પ્રસંગ આપ્યો, તેનો ભાવ છે.

શ્લોક-૪માં દિગંબરે કહ્યું કે કેવલીને આહાર સ્વીકારવાથી ધ્યાન અને તપનો વ્યાધાત થશે. તેનું નિરાકરણ પ્રસ્તુત શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

स्वकालासम्भवे तत्सम्भवात् । વળી સ્વકાળમાં અસંભવવાળા= ભુક્તિકાળમાં અસંભવી અેવા=કેવલી યોગનિરોધનો પ્રારંભ કરે તેની પૂર્વેનો જે ભુક્તિકાળ છે તે કાળમાં અસંભવી અેવા, ધ્યાન અને તપ અક્ષત છે અર્થાત્ કેવલીમાં ધ્યાન અને તપ અક્ષત છે; કેમ કે યોગનિરોધ અને દેહના અપવર્ગકાળમાં જ=દેહના ત્યાગકાળમાં જ, તેનો=ધ્યાન અને તપનો, સંભવ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે સ્વભાવમાં સમવસ્થિતિરૂપ ધ્યાન અને તપ છે, અને તેવા ધ્યાન અને તપ કેવલીને સદા છે અર્થાત્ યોગનિરોધકાળમાત્રમાં નથી, પરંતુ કેવલજ્ઞાનથી માંડીને સદા છે, તેનો ભુક્તિથી વ્યાધાત થશે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

स्वभाव द्रष्टव्यम् ।। स्वभावसमवस्थिति लक्षण अेवा ते બેનું= આત્માના સ્વભાવમાં રહેવા સ્વરૂપ ધ્યાન અને તપનું, ગમનાદિની જેમ ભુક્તિથી પણ વ્યાધાત નથી, એ પ્રમાણે જાણવું. ॥૨૨॥

ભાવાર્થ :-

(૧૦) (iii) ભુક્તિથી ઈર્યાપથનો પ્રસંગ આવતો હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબરો કહે છે કે જે સાધુઓ ભુક્તિ કરે છે, તેઓ ભોજન કર્યા પછી ઈર્યાપથનું પ્રતિક્રમણ કરે છે, તેમ ભગવાનને પણ ભુક્તિ સ્વીકારવામાં ઈર્યાપથના પ્રતિક્રમણનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

જો દિગંબર કહે કે ભગવાનને ભુક્તિ સ્વીકારવાથી ઈર્યાપથના પ્રતિક્રમણની પ્રાપ્તિ છે, તો ભગવાનને ગમનાદિ દ્વારા પણ ઈર્યાપથના પ્રસંગની પ્રાપ્તિ છે; કેમ કે સાધુઓ ગમનાદિ કરીને ઈર્યાપથનું પ્રતિક્રમણ કરે છે, તેમ કેવલીને પણ ગમનાદિ કરીને ઈર્યાપથનું પ્રતિક્રમણ સ્વીકારવાની આપત્તિ દિગંબરને સમાન છે.

અહીં દિગંબર કહે કે કેવલીને સ્વાભાવિક ગમન છે, તેથી ગમન પછી ઈર્યાપથનું પ્રતિક્રમણ નથી અર્થાત્ જેમ સાધુઓ બુદ્ધિપૂર્વકની ગમનક્રિયા કરે છે, તેથી તે ગમન કર્યા પછી ઈર્યાપથનું પ્રતિક્રમણ કરે છે, તેમ કેવલી બુદ્ધિપૂર્વકની ગમનની ક્રિયા કરતા નથી, પરંતુ જેમ વાદળાઓનું અબુદ્ધિપૂર્વક સ્વાભાવિક ગમન હોય છે, તેમ કેવલીને પણ સ્વાભાવિક ગમનક્રિયા છે, માટે ગમનાદિ પછી ઈર્યાપથનું પ્રતિક્રમણ કેવલીને નથી. જો કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો ભુક્તિ પછી કેવલીને ઈર્યાપથનું પ્રતિક્રમણ સ્વીકારવાની આપત્તિ આવે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

સ્વાભાવિક એવા કેવલીના ગમનની દૃષ્ટથી બાધા છે અર્થાત્ વાદળાં જેમ સ્વાભાવિક ગમન કરે છે, તેમ કોઈ પુરુષ સ્વાભાવિક ગમન કરે છે, તેમ સ્વીકારવામાં દૃષ્ટ અનુભવનો બાધ છે, માટે તે પ્રકારના ગમનની કલ્પના કરવી અશક્ય છે. તેથી જેમ ગમનાદિ કરવા છતાં કેવલીને ઈર્યાપથનો પ્રસંગ નથી, તેમ ભુક્તિ કરવા છતાં કેવલીને ઈર્યાપથનો પ્રસંગ નથી, એ પ્રકારનો ગ્રંથકારશ્રીનો આશય છે.

(૧૧) ભુક્તિકાળમાં ધ્યાન અને તપનો વ્યય થતો હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

શ્લોક-૪માં દિગંબરે કહેલ કે કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો

ભુક્તિકાળમાં ધ્યાન અને તપનો વ્યય થાય, અને કેવલીને સદા ધ્યાન અને સદા તપ વર્તે છે માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ભુક્તિકાળમાં કેવલીને ધ્યાન અને તપ અસંભવી છે, અને ભુક્તિકાળ પછી કેવલીને જે ધ્યાન અને તપ સંભવી છે, તે અક્ષત છે.

આશય એ છે કે કેવલીને યોગનિરોધકાળમાં અને દેહત્યાગકાળમાં ધ્યાન અને તપ હોય છે અર્થાત્ જ્યારે દેહ છોડવાનો કાળ નજીક આવે ત્યારે કેટલાક તીર્થંકરો માસક્ષમણ કે અહમ તપ કે છઠ્ઠાદિ તપ કરે છે, તે દેહના અપવર્ગકાળમાં કેવલીને તપ છે, અને તેરમા ગુણસ્થાનકે યોગનિરોધનો પ્રારંભ કરે ત્યારે શુક્લધ્યાનનો ત્રીજો પાયો શરૂ થાય છે તે ધ્યાનરૂપ છે, અને યોગનિરોધકાળમાં શુક્લધ્યાનનો ચોથો પાયો છે. આ બે કાળમાં કેવલીને ધ્યાન હોય છે, એ સિવાય કેવલીને ધ્યાન હોતું નથી, તેથી ભુક્તિકાળમાં અર્થાત્ જ્યાં સુધી દેહને ટકાવવા માટે ભોજન કરવાનું કેવલી માટે આવશ્યક છે તે રૂપ ભુક્તિકાળમાં, કેવલીને કોઈ ધ્યાન નથી અને કોઈ તપ નથી; પરંતુ ભુક્તિકાળ પૂરો થાય ત્યાર પછી દેહનો ત્યાગ કરવાનો કાળ આવે ત્યારે કેવલી અંતિમ તપ કરે છે, અને યોગનિરોધનો કાળ આવે ત્યારે બે પ્રકારના શુક્લધ્યાનમાં કેવલી યત્ન કરે છે. તેથી કેવલીને ભુક્તિકાળમાં નહિ વર્તતા અને દેહત્યાગકાળમાં અને યોગનિરોધકાળમાં વર્તતા એવા ધ્યાન અને તપ અક્ષત છે.

અહીં દ્વિગંબર કહે કે કેવલીને કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારથી કેવલી સ્વભાવમાં રહેનારા છે, તેથી કેવલીને સ્વભાવમાં સમવસ્થિતિરૂપ ધ્યાન છે, અને આહારના ત્યાગરૂપ તપ છે, અને આવું ધ્યાન અને આવો તપ કેવલીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિકાળથી વર્તે છે, માટે જો કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વભાવમાં સમવસ્થિતિરૂપ ધ્યાનનો વ્યાઘાત થાય, અને આહારમાં અપ્રવૃત્તિ કરવારૂપ તપનો વ્યાઘાત થાય, તેથી કેવલીને ક્વલભોજન સ્વીકારી શકાય નહિ. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જેમ કેવલી વિહારાદિ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પ્રવૃત્તિથી સ્વભાવમાં સમવસ્થિતિરૂપ ધ્યાનનો અને તપનો વ્યાઘાત થતો નથી, તેમ ભુક્તિથી પણ કેવલીને સ્વભાવમાં સમવસ્થિતિરૂપ ધ્યાનનો અને તપનો વ્યાઘાત થતો નથી.

આશય એ છે કે મોહની આકુળતા વગર આત્માના અસંગભાવમાં રહેવું એ સ્વભાવસમવસ્થિતિ છે, અને કેવલી વીતરાગ છે, તેથી મોહની આકુળતા વગર પોતાના અસંગભાવમાં રહેનારા છે; અને અસંગભાવમાં રહેનારા હોવા છતાં કાયાથી ગમનાદિ ચેષ્ટા કરે છે, એ રૂપ પુદ્ગલની પ્રવૃત્તિથી જેમ અસંગભાવનો વ્યાધાત થતો નથી, તેમ દેહના ધારણ અર્થે ભુક્તિની ક્રિયા કરે, તેનાથી પણ કેવલીના અસંગભાવનો વ્યાધાત થતો નથી, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરે છે એમ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી. ॥૨૨॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૪માં દિગંબરે કહેલ કે ભુક્તિ વગર પણ પરમઔદારિક શરીર રહી શકે છે, તેથી કેવલીને ભુક્તિ નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

પરમૌદારિકં ચાહ્ગં ભિન્નં ચેત્તત્ર કા પ્રમા ।

ઔદારિકાદભિન્નં ચેદ્વિના ભુક્તિં ન તિષ્ઠતિ ॥૨૩॥

અન્યથાર્થ :-

પરમૌદારિકં ચાહ્ગં ભિન્નં ચેત્=અને પરમઔદારિક અંગ=શરીર, જો ભિન્ન છે=ઔદારિકાદિ શરીરથી ભિન્ન છે, તત્ર કા પ્રમા=(તો) તેમાં શું પ્રમાણ છે અર્થાત્ કોઈ પ્રમાણ નથી. ઔદારિકાદ્ અભિન્નં ચેત્=ઔદારિક શરીરથી જો અભિન્ન છે અર્થાત્ પરમઔદારિક શરીર ઔદારિક શરીરથી જો અભિન્ન છે (તો) ભુક્તિં વિના=ભોજન વગર ન તિષ્ઠતિ=રહી શકે નહિ. ॥૨૩॥

શ્લોકાર્થ :-

અને પરમઔદારિક શરીર ઔદારિકાદિ શરીરથી જો ભિન્ન છે, (તો) તેમાં શું પ્રમાણ છે ? અર્થાત્ કોઈ પ્રમાણ નથી. ઔદારિક શરીરથી જો અભિન્ન છે અર્થાત્ પરમઔદારિક શરીર ઔદારિક શરીરથી અભિન્ન છે, (તો) ભોજન વગર રહી શકે નહિ. ॥૨૩॥

ટીકા :-

પરમૌદારિકં ચેતિ-પરમૌદારિકં ચાઙ્ગ=શરીરં, ભિન્નં ચેદૌદારિકાદિભ્યઃ ક્લૃપ્તશરીરેભ્યઃ, તર્હિ તત્ર કા પ્રમા=કિં પ્રમાણં ? ન કિઞ્ચિદિત્યર્થઃ, ઔદારિકાદ-ભિન્નં ચેતત્કેવલમતિશયિતરૂપાદ્યુપેતં તદેવ, તદા ભુક્તિં વિના ન તિષ્ઠતિ, ચિરકાલીનૌદારિકશરીરસ્થિતેર્ભુક્તિપ્રયોજ્યત્વનિયમાત્, ભુક્તેઃ સામાન્યતઃ પુદ્ગલ-વિશેષોપચયવ્યાપારકત્વેનૈવોપયોગાત્, વનસ્પત્યાદીનામપિ જલાદ્યભ્યાદાનેનૈવ ચિરકાલસ્થિતેઃ, શરીરવિશેષસ્થિતૌ વિચિત્રપુદ્ગલોપાદાનસ્યાપિ હેતુત્વેન તં (વિના) કેવલિશરીરસ્થિતેઃ કથમપ્યસમ્ભવાત્, તત્ર પરમૌદારિકભિન્નત્વસ્ય કેવલ્યાકાલીનત્વપર્યવસિતસ્ય વિશેષણસ્યાપ્રામાણિકત્વાદિતિ ।।૨૩।।

ટીકાર્થ :-

પરમૌદારિકં ઇત્યર્થઃ, અને પરમઔદારિક અંગ=શરીર, ઔદારિકાદિ ક્લૃપ્ત એવા પાંચ શરીરોથી જો ભિન્ન છે તો તેમાં=ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરોથી ભિન્ન એવા પરમઔદારિકરૂપ છઠ્ઠા શરીરને સ્વીકારવામાં, શું પ્રમાણ છે ? અર્થાત્ કોઈ પ્રમાણ નથી અર્થાત્ આગમમાં ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરોનું વર્ણન ઉપલબ્ધ છે, પરંતુ પાંચ શરીરોથી ભિન્ન એવા છઠ્ઠા પરમઔદારિક શરીરનું વર્ણન ઉપલબ્ધ નથી, માટે ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરોથી ભિન્ન પરમઔદારિક શરીરને સ્વીકારવામાં કોઈ પ્રમાણ નથી.

ઔદારિકાદિભિન્નં નિયમાત્, જો ઔદારિકથી અભિન્ન છે અર્થાત્ શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરાયેલાં પાંચ શરીરોમાંથી જે ઔદારિક શરીર છે, તેનાથી અભિન્ન છે, તો અતિશયિત રૂપાદિથી યુક્ત એવું તે જ છે=ઔદારિક જ છે, તો ભુક્તિ વગર રહી શકે નહિ; કેમ કે ચિરકાલીન ઔદારિક શરીરની સ્થિતિનો ભુક્તિપ્રયોજ્યપણાનો નિયમ છે.

અહીં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે શરીરની સ્થિતિ તો આયુષ્યથી રહે છે. તેથી શરીરની સ્થિતિમાં ભુક્તિને પ્રયોજ્ય કેમ સ્વીકારી શકાય ? તેથી બીજો હેતુ ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ભુક્તેઃ ઉપયોગાત્, સામાન્યથી ભુક્તિનું પુદ્ગલવિશેષણ ઉપચયના

વ્યાપારકપણાથી જ ઉપયોગપણું હોવાથી ચિરકાળ ઔદારિક શરીરને ટકાવવામાં ભુક્તિ પ્રયોજક છે.

પૂર્વમાં કહ્યું કે ભુક્તિનું પુદ્ગલવિશેષના ઉપચયના વ્યાપારકપણારૂપે જ ઉપયોગપણું છે. તેની પુષ્ટિ કરવા અર્થે હેતુ કહે છે -

વનસ્પત્યાદીનામપિ ચિરકાલસ્થિતેઃ, વનસ્પતિ આદિની પણ=જેમ ઔદારિક શરીવાળા મનુષ્યદેહને ભુક્તિની આવશ્યકતા છે, તેમ ઔદારિક શરીરવાળા વનસ્પતિ આદિની પણ જલાદિના અભ્યાદાન વડે જ=જલાદિના ગ્રહણ કરવા વડે જ, ચિરકાળ સ્થિતિ હોવાથી ઔદારિક શરીરની ચિરકાળ સ્થિતિમાં ભુક્તિ પ્રયોજક છે, એમ સંબંધ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે જેમ મહાત્માઓ એક વર્ષ આદિ સુધી આહાર વગર પણ શરીરને ટકાવી શકતા હતા, તેમ આયુષ્યના બળથી દીર્ઘ કાળ સુધી પણ કેવલીનું શરીર ટકી શકે છે, તેમ સ્વીકારવાથી કેવલીને ભુક્તિ માનવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ. તેથી ગ્રંથકારશ્રી અન્ય હેતુ કહે છે -

શરીરવિશેષ અસમ્ભવાત્, શરીરની વિશેષ સ્થિતિમાં વિચિત્ર પુદ્ગલ ઉપાદાનનું પણ હેતુપણું હોવાને કારણે તેના વગર=વિચિત્ર પુદ્ગલ ગ્રહણરૂપ ક્વલાહાર વગર, કેવલીના શરીરની સ્થિતિનો કોઈ પણ રીતે અસંભવ હોવાથી ભુક્તિ વગર કેવલીનું શરીર દીર્ઘ કાળ સુધી રહેતું નથી, એમ અન્યથ છે.

અહીં દિગંબર કહે કે પરમઔદારિક શરીરથી ભિન્ન એવું જે ઔદારિક શરીર છે, તે કેવલજ્ઞાનના અપ્રાપ્તિકાળમાં પર્યવસિત છે, અને તેવું શરીર ભુક્તિથી દીર્ઘ કાળ ટકી શકે છે. તેથી તમે જે દૃષ્ટ બાધા આપો છો કે ઔદારિક શરીર ભુક્તિ વગર દીર્ઘ કાળ ટકી શકે નહિ, તે પરમઔદારિક શરીરથી ભિન્ન ઔદારિક શરીરને આશ્રયીને છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

તત્ર અપ્રામાણિકત્વાદિતિ ।। ત્યાં=ભુક્તિની પ્રવૃત્તિમાં, પરમઔદારિકથી ભિન્નપણાના કેવલ્યઅકાલીનપણામાં પર્યવસિત એવા વિશેષણનું અપ્રામાણિકપણું હોવાથી કેવલ્યઅકાલીનપણામાં પર્યવસિત એવા વિશેષણવાળું ઔદારિક શરીર ભુક્તિથી દીર્ઘ કાળ ટકે છે, પરંતુ પરમઔદારિક

શરીર ભુક્તિ વગર પણ ટકી શકે છે, તેમ સ્વીકારી શકાય નહીં, એમ સંબંધ છે.

इति शब्द टीकाना कथननी समाप्तिसूचक છે. ॥૨૩॥

* વનસ્પત્યાદીનામપિ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે મનુષ્યઆદિને તો ભુક્તિથી શરીરની ચિરકાળ સ્થિતિ છે, પરંતુ વનસ્પતિ આદિને પણ જલાદિના ગ્રહણ દ્વારા જ શરીરની ચિરકાળ સ્થિતિ છે.

* વિચિત્રપુદ્ગલોપાદાનસ્યાપિ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે શરીરની વિશેષ સ્થિતિમાં તો આયુષ્યનું હેતુપણું છે, પરંતુ વિચિત્ર પ્રકારના પુદ્ગલના ગ્રહણનું પણ હેતુપણું છે.

ભાવાર્થ :-

(૧૨) ભુક્તિ વગર પણ પરમઔદારિક શરીર રહી શકે છે, તેથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબર કહે છે કે કેવલીને પરમઔદારિક શરીર છે, માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

પરમઔદારિક શરીર શાસ્ત્રમાં બતાવાયેલાં ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરોથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? જો ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરોથી ભિન્ન એવું પરમઔદારિક શરીર છે, એમ સ્વીકારીને દિગંબર કહે કે કેવલીને પરમઔદારિક શરીર છે, તે ભુક્તિ વગર પણ ટકી શકે છે; કેમ કે પરમઔદારિક શરીરનો સ્વભાવ જ તેવો છે કે આહાર વગર દીર્ઘ કાળ ટકી શકે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવાં ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરોથી ભિન્ન એવું પરમઔદારિક શરીર છે, તેમ સ્વીકારવામાં શું પ્રમાણ છે ? અર્થાત્ કોઈ પ્રમાણ નથી; કેમ કે શાસ્ત્રમાં પાંચ શરીર પ્રસિદ્ધ છે, છઠ્ઠું પરમઔદારિક શરીર પ્રસિદ્ધ નથી.

અહીં દિગંબર કહે કે ઔદારિક શરીરથી અભિન્ન પરમઔદારિક શરીર છે, પરંતુ તે વિશેષ પ્રકારનું ઔદારિક શરીર છે, અને વિશેષ પ્રકારનું એવું તે ઔદારિક શરીર ભુક્તિ વગર ટકી શકે છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ઔદારિક શરીરથી અભિન્ન એવું પરમઔદારિક શરીર છે, એમ જો દિગંબર કહે તો તે પરમઔદારિક શરીર કેવલ અતિશયરૂપાદિથી યુક્ત છે, તેમ સિદ્ધ

થાય, અને તેવું પરમઔદારિક શરીર ભુક્તિ વગર દીર્ઘ કાળ ટકી શકે નહિ; કેમ કે ચિરકાળ એવા ઔદારિક શરીરની સ્થિતિ ભુક્તિથી પ્રયોજ્ય છે.

આશય એ છે કે ચિરકાળ રહેનારું ઔદારિક શરીર જેમ આયુષ્યથી ટકે છે, તેમ ભુક્તિ પણ ચિરકાળ રહેનારા એવા ઔદારિક શરીરને ટકાવવામાં પ્રયોજક છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ચિરકાળનું આયુષ્ય હોય તો ચિરકાળ દેહ ટકી શકે, અને ચિરકાળનું આયુષ્ય ન હોય તો ચિરકાળ દેહ ટકી શકે નહિ, તેમ સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેથી કહે છે -

સામાન્યથી ભુક્તિનું પુદ્ગલવિશેષના ઉપચયનું વ્યાપારકપણું છે. પુદ્ગલ વિશેષના ઉપચયના વ્યાપારથી જ દેહ લાંબો સમય ટકી શકે છે; કેમ કે વનસ્પતિ આદિની પણ જલાદિના ગ્રહણ દ્વારા જ ચિરકાળ સ્થિતિ દેખાય છે, અને જો જલાદિ ન મળે તો વનસ્પતિ આદિ શીઘ્ર નાશ પામે છે. તેથી દેહની ચિરકાળ સ્થિતિમાં જેમ આયુષ્યકર્મ આવશ્યક છે, તેમ પુદ્ગલવિશેષનો ઉપચય પણ આવશ્યક છે, અને તે પુદ્ગલવિશેષનો ઉપચય ભુક્તિથી થાય છે.

વળી જો કેવલી ભોજન ન કરે તો દીર્ઘ કાળનું આયુષ્ય હોય તોપણ તેમનું શરીર દીર્ઘ કાળ ટકી શકે નહિ, તે બતાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શરીરની વિશેષ સ્થિતિમાં પુદ્ગલના ગ્રહણનું પણ હેતુપણું છે, તેથી પુદ્ગલના ગ્રહણ વગર કેવલીના શરીરની સ્થિતિ કોઈ પણ રીતે સંભવે નહિ.

અહીં દિગંબર કહે કે આહારથી શરીરની દીર્ઘ કાળ સ્થિતિ દેખાય છે, તે કેવલજ્ઞાનના અકાળમાં પર્યવસિત એવા પરમઔદારિકથી ભિન્ન શરીરને આશ્રયીને છે, તેથી પરમઔદારિક શરીરવાળા એવા કેવલીનું શરીર ભુક્તિ વગર પણ ટકી શકે છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

કેવલજ્ઞાનના અકાળમાં પર્યવસિત એવા વિશેષણવાળું શરીર પરમઔદારિકથી ભિન્ન છે, અને કેવલજ્ઞાનના કાળમાં વર્તતું શરીર પરમઔદારિક છે, તેવા પરમઔદારિક શરીરને ભુક્તિની આવશ્યકતા નથી, તેમ કહેવું અપ્રામાણિક છે; કેમ કે કેવલી ભોજન કરતા નથી, તે વસ્તુ નક્કી કરીને કેવલજ્ઞાનના પૂર્વનું શરીર ભુક્તિથી ટકે છે, તેમ સ્થાપન કરવું, તે સ્વમતના આગ્રહ સિવાય સ્વીકારી શકાય નહિ. જ્યારે યુક્તિથી પદાર્થની વિચારણા કરવામાં આવતી હોય

ત્યારે સ્વમતનો આગ્રહ કરીને પદાર્થ તે પ્રમાણે છે, તેમ કહેવું તે અપ્રામાણિક છે.

પ્રસ્તુત શ્લોકની ટીકામાં કહ્યું કે “ભુક્તિનું સામાન્યથી પુદ્ગલવિશેષના ઉપચયમાં વ્યાપારપણાથી ઉપયોગપણું છે.” અહીં ‘સામાન્યથી’ કહેવાથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે ભુક્તિ ક્યારેક પુદ્ગલના અપચયનું પણ કારણ બને છે. જેમ કોઈ વધારે પ્રમાણમાં આહાર ગ્રહણ કરે તો તે ભુક્તિથી દેહના પુદ્ગલનો ઉપચય થવાને બદલે અપચય પણ થાય છે, તોપણ સામાન્યથી ભુક્તિ પુદ્ગલવિશેષના ઉપચયનું કારણ છે.

વળી અહીં ટીકામાં કહ્યું કે “પુદ્ગલવિશેષના ઉપચયના વ્યાપારપણાથી જ ભુક્તિનો શરીરની દીર્ઘ કાળસ્થિતિમાં ઉપયોગપણું છે.” ત્યાં ‘પુદ્ગલવિશેષ’ શબ્દથી એ કહેવું છે કે દેહધારણને અનુકૂળ એવા પુદ્ગલવિશેષનો ઉપચય ભુક્તિથી થાય છે, જ્યારે લોમાહારથી પુદ્ગલવિશેષનો ઉપચય થતો નથી, પરંતુ પુદ્ગલસામાન્યનો ઉપચય થાય છે. ॥૨૩॥

અવતરણિકા :-

ભુક્તિ વગર કેવલીનું શરીર દીર્ઘ કાળ સુધી ટકે છે, તેમ સ્વીકારવું યુક્તિયુક્ત નથી. તે બતાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી અન્ય યુક્તિ બતાવે છે —

શ્લોક :-

ભુક્ત્યાદ્યદૃષ્ટસમ્બંધમદૃષ્ટં સ્થાપકં તનોઃ ।

તત્યાગે દૃષ્ટબાધા ત્વત્પક્ષભક્ષણરાક્ષસી ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ :-

તનોઃ સ્થાપકમ્ અદૃષ્ટમ્=શરીરનું સ્થાપક અદૃષ્ટ ભુક્ત્યાદ્યદૃષ્ટસમ્બંધં(દૃષ્ટં)= ભુક્ત્યાદિ અદૃષ્ટ સાથે સંબંધ (દૃષ્ટ=જોવાયેલું છે.) તત્યાગે=તેનો ત્યાગ સ્વીકારાયે છતે=કેવલીમાં ભુક્ત્યાદિ અદૃષ્ટનો ત્યાગ સ્વીકારાયે છતે, ત્વત્પક્ષ-ભક્ષણરાક્ષસી=તારા પક્ષને ભક્ષણ કરનારી રાક્ષસીરૂપ દૃષ્ટબાધા=દૃષ્ટબાધા પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૪॥

શ્લોકાર્થ :-

શરીરનું સ્થાપક અદૃષ્ટ ભુક્ત્યાદિ અદૃષ્ટ સાથે સંબંધ (દૃષ્ટ=

જોવાયેલું છે.) કેવલીમાં ભુક્ત્યાદિ અદૃષ્ટનો ત્યાગ સ્વીકારાયે છે તે તારા પક્ષને=દિગંબરના પક્ષને, ભક્ષણ કરનારી રાક્ષસીરૂપ દૃષ્ટબાધા પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૪॥

ટીકા :-

ભુક્ત્યાદીતિ-ભુક્ત્યાદ્યદૃષ્ટેન=ભોજનાદિફલહેતુજાગ્રદ્વિપાકકર્મણા, સમ્બદ્ધં તનો:=શરીરસ્ય, સ્થાપકમદૃષ્ટં દૃષ્ટમિતિ શેષઃ, તત્ત્યાગે કેવલિન્યભ્યુપગમ્યમાને ત્વત્પક્ષભક્ષણરાક્ષસી દૃષ્ટબાધા સમુપતિષ્ઠતે, તથા ચ તદ્ભયાદપિ તવ નેત્યં કલ્પના હિતાવહેતિ ભાવઃ ॥૨૪॥

ટીકાર્થ :-

ભુક્ત્યાદ્યદૃષ્ટેન ઇતિ શેષઃ, ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટ સાથે=ભોજનાદિ ફળના હેતુ એવા જાગૃત વિપાકવાળા કર્મની સાથે સંબદ્ધ એવું તનુનું=શરીરનું, સ્થાપક એવું અદૃષ્ટ જોવાયેલું છે.

શ્લોકમાં 'દૃષ્ટમ્' એ પદ અધ્યાહાર છે, તે બતાવવા માટે ટીકામાં દૃષ્ટમિતિ શેષઃ કહેલ છે.

તત્ત્યાગે ઇતિ ભાવઃ ॥ તેનો ત્યાગ સ્વીકારાયે છે=કેવલીમાં ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટનો ત્યાગ સ્વીકારાયે છે, તારા પક્ષને ભક્ષણ કરનારી રાક્ષસીરૂપ દૃષ્ટબાધા ઉપસ્થિત થાય છે, અને તે રીતે=કેવલીમાં ભુક્તિ ન સ્વીકારવામાં આવે તો દૃષ્ટબાધાની પ્રાપ્તિ છે તે રીતે, તેના ભયથી પણ=દૃષ્ટબાધાના ભયથી પણ, તારી=દિગંબરની, આ પ્રકારની કલ્પના=કેવલી કવલભોજન કરતા નથી એ પ્રકારની કલ્પના, હિતાવહ નથી, એ પ્રકારે ભાવ છે. ॥૨૪॥

✽ ભુક્ત્યાદ્યદૃષ્ટેન - અહીં આદિ થી પાનનું અદૃષ્ટ, શ્વાસોચ્છ્વાસનું અદૃષ્ટ આદિ ગ્રહણ કરવું.

✽ તદ્ભયાદપિ તવ નેત્યં કલ્પના હિતાવહા અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે દૃષ્ટબાધા ન હોય, છતાં યુક્તિથી સંગત ન થતી હોય તેવી કલ્પના=કેવલી ભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારની. કલ્પના, યુક્ત નથી; પરંતુ દૃષ્ટબાધાના

ભયથી પણ તારી આ પ્રકારની કલ્પના=કેવલી કવલભોજન કરતા નથી એ પ્રકારની કલ્પના, હિતાવહ નથી.

ભાવાર્થ :-

કેવલીમાં ભુક્તિ આદિ અદૃષ્ટનો ત્યાગ સ્વીકારાયે છતે દિગંબરના પક્ષને ભક્ષણ કરનારી રાક્ષસીરૂપ દૃષ્ટબાધાની પ્રાપ્તિ :-

સંસારવર્તી જીવોના શરીરની સ્થિતિ શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટથી થાય છે. તે રીતે ભુક્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસ આદિ ફળનો હેતુ એવું જાગતા વિપાકવાળું કર્મ પણ સંસારી જીવોના શરીરના સ્થાપકરૂપે સંબદ્ધ દેખાય છે, તેથી કોઈ સંસારી જીવ માત્ર આયુષ્યકર્મથી દીર્ઘ કાળ સુધી જીવતા નથી, પરંતુ આયુષ્યકર્મની સાથે વિપાકવાળું એવું ભોજનની પ્રવૃત્તિ કરાવનારું કર્મ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણની પ્રવૃત્તિ કરાવનારું કર્મ પણ વિદ્યમાન છે, તેવો દૃષ્ટ અનુભવ છે. તેથી કેવલીને ભુક્તિ નથી તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો, શરીરની દીર્ઘ કાળની સ્થિતિમાં શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટ સાથે અવિનાભાવી વિપાકવાળા ભુક્તિ આદિ અદૃષ્ટો જે દેખાઈ રહ્યાં છે, તેનો બાધ પ્રાપ્ત થાય. તેથી કેવલીને ભુક્તિ નહિ સ્વીકારનાર દિગંબરના પક્ષને ભક્ષણ કરનારી એવી રાક્ષસી જેવી દૃષ્ટબાધા પ્રાપ્ત થાય છે. માટે દૃષ્ટબાધાના ભયથી પણ દિગંબરોએ કેવલીને ભુક્તિ નથી, એવી કલ્પના કરવી હિતાવહ નથી.

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે સંસારી જીવોને દેહ ધારણ કરાવનારું કર્મ છે, તેથી દેહને ધારણ કરીને જીવે છે; અને દેહધારી જીવો આહારમાં કે શ્વાસોચ્છ્વાસમાં પ્રવૃત્તિ કરતા દેખાય છે, તે પ્રવૃત્તિ પણ માત્ર તેમના પ્રયત્નથી થતી નથી, પરંતુ કર્મ અને જીવના વ્યાપારથી થાય છે. તેથી જીવ જ્યારે આહારાદિ ગ્રહણ કરે છે કે શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે જેમ જીવનો પ્રયત્ન વર્તે છે, તેમ તે પુદ્ગલોના ગ્રહણને અનુકૂળ કર્મ પણ વિપાકમાં વિદ્યમાન છે. તેથી કર્મ અને પુરુષકાર ઉભયજન્ય આહારાદિની કે શ્વાસોચ્છ્વાસની પ્રવૃત્તિ છે. ॥૨૪॥

અવતરણિકા :-

નનુ તનુસ્થાપકાદૃષ્ટસ્ય ભુક્ત્યાદ્યદૃષ્ટનિયતત્વેડપિ ભુક્ત્યાદ્યદૃષ્ટસ્ય તનુત્વાદ-
ભુક્ત્યાદ્યુપપત્તિર્ભગવતો ભવિષ્યતીત્યત આહ -

અવતરણિકાર્થ :-

નનુ થી દિગંબર કહે છે કે શરીરના સ્થાપક એવા અદૃષ્ટનું ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટની સાથે નિયતપણું હોવા છતાં પણ ભુક્ત્યાદિ અદૃષ્ટનું અલ્પપણું હોવાથી=કેવલીમાં ભુક્ત્યાદિ અદૃષ્ટ નષ્ટપ્રાય હોવાથી, ભગવાનને= કેવલીને, અભુક્તિ આદિની ઉપપત્તિ=સંગતિ, થશે. એથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

અવતરણિકાનો ભાવાર્થ :-

શ્લોક-૨૪માં ગ્રંથકારશ્રીએ અનુભવને અનુરૂપ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે શરીરનું સ્થાપક અદૃષ્ટ ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટ સાથે સંબંધ દેખાય છે. માટે શરીરની દીર્ઘ સ્થિતિવાળા કેવલીને ભુક્તિની આવશ્યકતા છે તેમ સ્વીકારવું જોઈએ. ત્યાં દિગંબર કહે છે -

શરીરનું સ્થાપક અદૃષ્ટ ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટ સાથે નિયત છે, તેવું દેખાય છે; તોપણ કેવલીનું ભુક્તિ આદિનું અદૃષ્ટ અતિ ક્ષીણ થયેલું હોવાથી નહિવત્ જેવું છે. તેથી કેવલીભગવંતને ભુક્તિ ન સ્વીકારીએ તોપણ કોઈ દોષ નથી. આ પ્રકારની દિગંબરની શંકામાં તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

❖ ભુક્ત્યાદ્યદૃષ્ટનિયતત્વેડપિ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટ સાથે ભુક્તિ આદિનું અદૃષ્ટ અનિયત હોય તો તો કેવલીને અભુક્તિ આદિની સંગતિ છે, પરંતુ શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટની સાથે ભુક્ત્યાદિના અદૃષ્ટનું નિયતપણું હોવા છતાં પણ કેવલીનું ભુક્તિ આદિનું અદૃષ્ટ અલ્પ હોવાથી અભુક્તિ આદિની સંગતિ છે.

શ્લોક :-

પ્રતિકૂલાનિવર્ત્યત્વાત્તત્તનુત્વં ચ નોચિતમ્ ।

દોષજન્મતનુત્વં ચ નિર્દોષે નોપપદ્યતે ॥૨૫॥

अन्वयार्थ :-

च=अने प्रतिकूलानिवर्त्यत्वात्=प्रतिकूलवधी अनिवर्त्यपणुं होवाथी=भुक्तिना अदृष्टनुं प्रतिकूलभावथी अनिवर्त्यपणुं होवाथी, तत्तनुत्वं=तेनुं तनुपणुं=केवलीना भुक्ति आदिना अदृष्टनुं तनुपणुं, नोचितं=उचित नथी, दोषजन्मतनुत्वं च=अने दोषजन्मतनुपणुं=मंदाग्निजन्मतनुपणुं, निर्दोषे=निर्दोष अवा केवलीभगवंतमां नोपद्यते=संगत थतुं नथी. ॥२५॥

श्लोकार्थ :-

भुक्ति आदिना अदृष्टनुं प्रतिकूलभावथी अनिवर्त्यपणुं होवाथी केवलीना भुक्ति आदिना अदृष्टनुं तनुपणुं उचित नथी, अने दोषजन्मतनुपणुं अर्थात् मंदाग्निजन्मतनुपणुं निर्दोष अवा केवलीभगवंतमां संगत थतुं नथी. ॥२५॥

टीका :-

प्रतिकूलेति-तस्य=भुक्त्याद्यदृष्टस्य, तनुत्वं च नोचितं, प्रतिकूलेन=विरोधि-परिणामेन, अनिवर्त्यत्वात्, न हि वीतरागत्वादिपरिणामेन रागादीनामिव क्षुधादीनां तथाविधपरिणामेन निवर्त्यत्वमस्ति, येन ततस्तज्जनकादृष्टतनुत्वं स्यात्, अस्त्येवाभोजनभावनातारतम्येन क्षुत्रिरोधतारतम्यदर्शनादिति चेत्, न, ततो भोजनादिगतस्य प्रतिबन्धमात्रस्यैव निवृत्तेः शरीरादिगतस्येवाशरीरादिभावनया, अन्यथाऽभोजनभावनात्यन्तोत्कर्षेण भुक्तिनिवृत्तिवदशरीरभावनात्यन्तोत्कर्षेण शरीरनिवृत्तिरपि प्रसज्येतेति महत्सङ्कटमायुष्मतः । ननु भुक्त्यादिविपरीत-परिणामेन भुक्त्याद्यदृष्टस्य मोहरूपप्रभूतसामग्रीं विना स्वकार्याक्षमत्वलक्षणं तनुत्वमेव क्रियते, तनुस्थापकादृष्टस्यापि अशरीरभावनया तद्भवबाह्ययोगक्रियां निरुणद्धचेव, शरीरं तु प्रागेव निष्पादितं न बाधितुं क्षमत इति अस्माकं न कोऽपि दोष इति चेत्, न, विपरीतपरीणामनिवर्त्यत्वे भुक्त्यादेस्तददृष्टस्य रागाद्यर्जकादृष्टवद् योगप्रकर्षवति भगवति निर्मूलनाशापत्तेर्विशेषाभावात्, घात्यघातिकृतविशेषाभ्युपगमे तु अघातिनां भवोपग्राहिणां यथाविपाकोपक्रममेव (यथाविपाकोपक्रमेणैव) निवृत्तिसम्भवादिति न किञ्चिदेतत् । दोषजन्म=

અગ્નિમાન્દ્યાદિદોષજનિતં, તનુત્વં ચ ચિરકાલવિચ્છેદલક્ષણં નિર્દોષે ભગવતિ નોપપદ્યતે, નિયતવિચ્છેદશ્ચ નિયતકાલભુક્ત્યાદ્યાક્ષેપક એવેતિ ભાવઃ ॥૨૫॥

ટીકાર્થ :-

તસ્ય અનિવર્ત્યત્વાત્, અને તેનું=ભુક્ત્યાદિના અદૃષ્ટનું, તનુપણું= કેવલીમાં અલ્પપણું, ઉચિત નથી; કેમ કે પ્રતિકૂળથી=વિરોધી પરિણામથી અનિવર્ત્યપણું છે=ભુક્તિ આદિ અદૃષ્ટનું અનિવર્ત્યપણું છે.

ભુક્તિ આદિનું અદૃષ્ટ કેવલીમાં તનુ=અલ્પ, નથી, તે યુક્તિથી બતાવે છે -

ન હિ સ્યાત્, વીતરાગત્વાદિ પરિણામથી રાગાદિની જેમ ક્ષુધાદિનું તથાવિધ પરિણામથી=અભુક્તિભાવનાના પરિણામથી, નિવર્ત્યપણું નથી જ, જે કારણથી તેનાથી=અભુક્તિભાવનાના પરિણામથી, તજજનક=ભુક્તિ આદિના જનક, અદૃષ્ટનું તનુપણું થાય.

અભોજનભાવનાથી ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટનું તનુપણું થાય છે, તે બતાવવા અર્થે દિગંબર કહે છે -

અસ્ત્યેવઇતિ ચેત્, અભોજનભાવનાના તારતમ્યથી ક્ષુધાનિરોધના તારતમ્યનું દર્શન હોવાથી, છે જ=કેવલીમાં ક્ષુધાદિજનક અદૃષ્ટનું તનુપણું છે જ, એ પ્રમાણે દિગંબર કહે, તો તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ન, તતો શરીરાદિભાવનયા, દિગંબરની વાત બરાબર નથી; કેમ કે અશરીરાદિની ભાવનાથી શરીરાદિગતની જેમ=શરીરાદિગત પ્રતિબંધની નિવૃત્તિની જેમ, તેનાથી=અભોજનભાવનાથી, ભોજનાદિગત પ્રતિબંધમાત્રની જ નિવૃત્તિ છે.

અન્યથા આયુષ્મતઃ । અન્યથા=અભોજનભાવનાથી ભોજનાદિગત પ્રતિબંધમાત્રની જ નિવૃત્તિ થતી નથી, પરંતુ ક્ષુધાજનક અદૃષ્ટની પણ નિવૃત્તિ થાય છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો, અભોજનની ભાવનાના અત્યંત ઉત્કર્ષથી ભુક્તિની નિવૃત્તિની જેમ અશરીરભાવનાના અત્યંત ઉત્કર્ષથી શરીરની નિવૃત્તિ પણ પ્રાપ્ત થાય=કેવલીને શરીરની નિવૃત્તિ પણ પ્રાપ્ત થાય, એ પ્રમાણે આયુષ્યમાન એવા દિગંબરને મોટું સંકટ છે.

નનુ ક્રિયતે, નનુ થી દિગંબર કહે છે કે ભુક્તિ આદિના વિપરીત પરિણામથી=ભુક્તિ આદિના વિપરીત પરિણામરૂપ અભોજનભાવનાના પરિણામથી, ભુક્તિ આદિ અદૃષ્ટનું મોહરૂપ ઘણી સામગ્રી વગર સ્વકાર્યઅક્ષમપણાસ્વરૂપ તનુપણું જ કરાય છે.

તનુસ્થાપક નિરુણઙ્કચેવ, તનુસ્થાપક અદૃષ્ટની પણ તદ્ભવબાહ્યયોગ-ક્રિયાને કેવલી અશરીરભાવનાથી નિરોધ કરે જ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટ જો કેવલીને તનુ થયેલ હોય તો કેવલી અશરીરવાળા કેમ થઈ જતા નથી, તેથી દિગંબર કહે છે --

શરીરં ઇતિ ચેત્, વળી પૂર્વમાં જ નિષ્પાદિત એવું શરીર બાધ કરવા માટે સમર્થ નથી=અશરીરભાવના શરીરનો બાધ કરવા માટે સમર્થ નથી, એથી અમને કોઈપણ દોષ નથી=જેમ અભોજનભાવનાથી ભુક્તિઆપાદક-કર્મ તનુ થાય છે, માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી, તેમ અશરીરભાવનાથી શરીરઆપાદક અદૃષ્ટ તનુ થાય છે, તેથી કેવલીના શરીરની નિવૃત્તિની આપત્તિ છે એમ પૂર્વમાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું એ રૂપ કોઈપણ દોષ દિગંબરને, નથી. એ પ્રમાણે દિગંબર કહે તો તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે.

ન, વિપરીતપરિણામ..... વિશેષાભાવાત્ એ પ્રમાણે ન કહેવું; કેમ કે ભુક્તિ આદિનું વિપરીત પરિણામથી નિવર્ત્યપણું હોતે છતે=ભુક્તિ આદિનું અભોજન-ભાવનારૂપ વિપરીત પરિણામથી નિવર્ત્યપણું હોતે છતે, તેના અદૃષ્ટનું=ભુક્તિઆપાદક અદૃષ્ટનું, રાગાદિના અર્જક અદૃષ્ટની જેમ યોગના પ્રકર્ષવાળા એવા ભગવાનમાં=વિપરીત ભાવનાના યોગના પ્રકર્ષવાળા એવા ભગવાનમાં, નિર્મૂળપણાની આપત્તિ હોવાથી=ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટની નિર્મૂળપણાની આપત્તિ હોવાથી, વિશેષનો અભાવ થાય=મોહની ઘણી સામગ્રી વગર સ્વકાર્યઅક્ષમપણા સ્વરૂપ ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટના તનુપણારૂપ વિશેષનો અભાવ થાય.

અહીં દિગંબર કહે કે રાગાદિઅર્જક કર્મ ઘાતિપ્રકૃતિ છે, અને ભુક્તિ આદિ અર્જક કર્મ અઘાતિપ્રકૃતિ છે. તેથી અભોજનભાવનાથી ભુક્તિ આદિનાં આપાદક

કર્મ નિર્મૂળ નાશ થતાં નથી, પરંતુ તનુ=અલ્પ, થાય છે, અને વીતરાગતાદિ ભાવનાથી રાગાદિઅર્જક અદૃષ્ટનો યોગના પ્રકર્ષવાળા ભગવાનમાં નિર્મૂળ નાશ થાય છે. તેથી ભુક્તિ આદિના અર્જક કર્મનો અને રાગાદિના અર્જક કર્મનો વિશેષ છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ઘાત્યઘાતિકૃત એતત્ । વળી ઘાતી-અઘાતીકૃત વિશેષ સ્વીકારાયે છે, અઘાતી એવા ભવોપગ્રાહીનો અર્થાત્ અઘાતી એવા ભવોપગ્રાહિકર્મનો યથાવિપાકઉપક્રમથી જ=જે પ્રમાણે તે કર્મનો વિપાક છે તે પ્રમાણેના કાર્યથી જ; નિવૃત્તિનો સંભવ હોવાથી, ભુક્તિ આદિનું અદૃષ્ટ કેવલીમાં પણ ભુક્તિ ક્રિયા કરીને નિવૃત્તિ પામી શકે. એથી એતત્=આ=દિગંબર કહે છે કે કેવલીને ભુક્તિઆપાદકકર્મ અભોજનભાવનાથી તનુ=અલ્પ, થયેલ છે, માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી એ, ન કિઞ્ચિત્=અર્થ વગરનું છે.

શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે પ્રતિકૂળ ભાવનાથી ભુક્તિનું અદૃષ્ટ નિવર્ત્ય નથી. તેથી કેવલીમાં ભુક્તિના અદૃષ્ટનું તનુપણું સ્વીકારવું ઉચિત નથી. તેનું સ્પષ્ટીકરણ ટીકામાં અત્યાર સુધી કર્યું. હવે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં કહેલ કે દોષજન્મતનુપણું નિર્દોષ એવા ભગવાનમાં ઘટતું નથી. તે ટીકામાં સ્પષ્ટ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

દોષજન્મ ઇતિ ભાવઃ ।। અને દોષજન્મ=અગ્નિની મંદતા આદિ દોષથી જનિત, ચિરકાળ વિચ્છેદરૂપ તનુપણું=કેવલીને ચિરકાળ સુધી ભુક્તિનો વિચ્છેદ કરાવે એવું તનુપણું, નિર્દોષ એવા ભગવાનમાં ઘટતું નથી, અને નિયતકાળવિચ્છેદ=ભુક્તિઆપાદક કર્મના નિયતકાળનો વિચ્છેદ, નિયતકાળ ભુક્તિ આદિનો આક્ષેપક જ છે અર્થાત્ નિયતકાળ પછી ભુક્તિ આદિ કરાવે તેવો છે, એ પ્રકારે ભાવ છે. ॥૨૫॥

✽ શરીરનિવૃત્તિરપિ પ્રસજ્યેત - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે અભોજનભાવનાથી ભુક્તિની નિવૃત્તિ તો પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ અશરીરભાવનાથી શરીરની નિવૃત્તિ પણ પ્રાપ્ત થાય.

✽ તનુસ્થાપકાદૃષ્ટસ્યાપિ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે અભુક્તિભાવના ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટને તો તનુ કરે છે, પરંતુ અશરીરભાવથી તનુસ્થાપક અદૃષ્ટના પણ તદ્ભવબાહ્યયોગક્રિયાનો નિરોધ થાય જ છે.

✽ ટીકામાં યથાવિપાકોપક્રમમેવ પાઠ છે ત્યાં યથાવિપાકોપક્રમેણૈવ પાઠની સંભાવના છે, તે મુજબ પાઠ લઈ અમે અર્થ કરેલ છે.

ભાવાર્થ :-

પ્રસ્તુત શ્લોકની અવતરણિકામાં દિગંબરે કહેલ કે ભુક્તિ આદિનું અદૃષ્ટ શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટ સાથે નિયત હોવા છતાં પણ કેવલીમાં તે કર્મ ક્ષીણ થયેલ હોવાને કારણે કેવલીમાં અભુક્તિનો સ્વીકાર થઈ શકશે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ભુક્તિ આદિના અદૃષ્ટનું કેવલીમાં ક્ષીણપણું ઉચિત નથી; કેમ કે જેમ વીતરાગત્વાદિ પરિણામ દ્વારા રાગાદિ નિવર્તન પામે છે, તેમ અભોજન-ભાવનાથી ક્ષુધાદિભાવો નિવર્તન પામતા નથી. તેથી અભોજનભાવનાના પ્રકર્ષવાળા એવા કેવલીમાં જેમ રાગાદિ નષ્ટ થયા છે, તેમ ભુક્તિ આદિનું જનક અદૃષ્ટ નષ્ટ થયું છે, તેમ સ્વીકારી શકાય નહિ.

અહીં દિગંબર કહે કે અભોજનભાવનાના તારતમ્યથી ક્ષુધાના નિરોધનું તારતમ્ય દેખાય છે. તેથી જેમ મુનિઓ અભોજનભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરીને ક્ષુધાનો નિરોધ કરે છે, તેમ અભોજનભાવનાના પ્રકર્ષવાળા એવા વીતરાગમાં ભુક્તિઆપાદક અદૃષ્ટ તનુ=ક્ષીણ થયું છે, એમ સ્વીકારવામાં કોઈ વિરોધ નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે --

અભોજનભાવનાથી ભુક્તિઆપાદકકર્મ તનુ થતું નથી, પરંતુ ભોજનાદિગત પ્રતિબંધ માત્રની નિવૃત્તિ થાય છે. તેમાં ગ્રંથકારશ્રી યુક્તિ આપે છે --

જેમ મુનિઓ અશરીરભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરીને શરીરગત રાગાદિને ક્ષીણ કરે છે અર્થાત્ શરીર પ્રત્યેના રાગાદિના પ્રતિબંધમાત્રને ક્ષીણ કરે છે, તેમ અભોજનભાવનાથી પણ ભોજનાદિગત પ્રતિબંધમાત્રની નિવૃત્તિ થઈ શકે છે. સ્વકથનની પુષ્ટિ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી યુક્તિ આપે છે --

જો ઉપર કહ્યું તેવું ન સ્વીકારવામાં આવે અને અભોજનભાવનાથી ક્ષુધાઆપાદક કર્મ તનુ થાય છે, અને અભોજનભાવનાના પ્રકર્ષવાળા વીતરાગમાં ક્ષુધાઆપાદક કર્મની નિવૃત્તિ છે માટે કેવલીને ભુક્તિ નથી, એમ સ્વીકારવામાં આવે તો, અશરીરભાવનાના પ્રકર્ષથી કેવલીના શરીરની નિવૃત્તિની પણ આપત્તિ આવે

અર્થાત્ જેમ અભોજનભાવનાના પ્રકર્ષથી ભુક્તિઆપાદક કર્મની નિવૃત્તિ થઈ, તેમ અશરીરભાવનાના પ્રકર્ષથી શરીરઆપાદક કર્મની પણ નિવૃત્તિની પ્રાપ્તિ થાય, એ પ્રકારનું દિગંબરોને મોટું સંકટ છે.

ગ્રંથકારશ્રીએ આપેલી આપત્તિ સામે દિગંબર કહે છે કે અભોજનભાવનારૂપ ભુક્તિ આદિની વિપરીત ભાવના દ્વારા, ભુક્તિ આદિનું અદૃષ્ટ તનુ થાય છે અર્થાત્ સર્વથા નાશ થતું નથી, પરંતુ ક્ષીણ થાય છે, અને ભુક્તિની પ્રવૃત્તિ માટે ઉપયોગી એવી મોહરૂપ ઘણી સામગ્રી નહિ હોવાને કારણે ભુક્તિઆપાદકકર્મ સ્વકાર્ય કરવામાં અસમર્થ બને એવું ભુક્તિઆપાદક કર્મનું તનુપણું છે, અને અશરીરભાવનાથી તનુસ્થાપક અદૃષ્ટ તનુ=ક્ષીણ, થાય છે; તેથી જેમ અભોજનભાવનાથી, ક્ષીણ થયેલું ભુક્તિનું આપાદક કર્મ મોહરૂપ ઘણી સામગ્રીના અભાવના કારણે આહારગ્રહણની પ્રવૃત્તિ કરાવતું નથી, તેમ અશરીરભાવનાના પ્રકર્ષવાળા એવા કેવલીનું તનુસ્થાપક અદૃષ્ટ પણ, તે ભવમાં જે કાયાની ક્રિયા પૂર્વમાં કરતું હતું, તેનો કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાથી નિરોધ થાય છે. તેથી જેમ કેવલી અભોજનભાવનાના પ્રકર્ષને કારણે આહાર ગ્રહણ કરતા નથી, તેમ અશરીરભાવનાના પ્રકર્ષને કારણે કાચિક કોઈ ચેષ્ટા કરતા નથી; અને શરીર તો કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની પૂર્વમાં તનુસ્થાપક અદૃષ્ટથી નિષ્પાદન કરાયેલું છે, તેનો બાધ અશરીરભાવનાથી થતો નથી. માટે ગ્રંથકારશ્રીએ જે દોષ આપેલો કે તમે જો કેવલીને અભોજનભાવનાથી ભુક્તિની નિવૃત્તિ માનશો તો અશરીરભાવનાથી કેવલીના શરીરની નિવૃત્તિ પણ પ્રાપ્ત થશે, એ પ્રકારનો દોષ અમને=દિગંબરને, આવશે નહિ, તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જેમ રાગાદિઅર્જક અદૃષ્ટ વીતરાગભાવનાના પ્રકર્ષને કારણે વીતરાગ-ભાવનાના યોગના પ્રકર્ષવાળા કેવલીમાં નિર્મૂળ નાશ પામે છે, તેમ અભોજન-ભાવનાના પ્રકર્ષથી કેવલીમાં ભુક્તિ આદિના આપાદક અદૃષ્ટના નિર્મૂળ નાશની પ્રાપ્તિ થાય, તેથી કેવલીમાં રાગાદિઅર્જક કર્મનો સર્વથા નાશ છે, અને ભુક્તિ આદિનું આપાદક અદૃષ્ટ સ્વકાર્ય કરવામાં અસમર્થ એવું તનુ=ક્ષીણ છે, એ પ્રકારનો વિશેષ છે એમ કહી શકાય નહિ, માટે રાગાદિઆપાદકકર્મમાં અને ભુક્તિ આદિ આપાદકકર્મમાં વિશેષના અભાવની પ્રાપ્તિ છે. તેથી દિગંબરે કહેલ કે અભુક્તિભાવનાથી ભુક્તિઆપાદક અદૃષ્ટ તનુ થયેલું છે માટે કેવલીમાં

ભુક્તિરૂપ કાર્ય થતું નથી, અને અશરીરભાવનાથી તનુઆપાદક અદૃષ્ટ તનુ થયેલું છે માટે કેવલી તદ્ભવ બાહ્યયોગક્રિયા કરતા નથી, તેમ કહી શકાય નહિ; પરંતુ એમ જ કહેવું પડે કે જેમ વીતરાગભાવનાથી રાગાદિઅર્જક કર્મનો સર્વથા અભાવ થયેલો છે, તેમ અભુક્તિભાવનાથી ભુક્તિઆપાદકકર્મનો સર્વથા અભાવ થયેલો છે અને અશરીરભાવનાથી શરીરઆપાદકકર્મનો સર્વથા અભાવ થયેલો છે; અને તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો કેવલીને શરીરની નિવૃત્તિની આપત્તિ આવે.

આ પ્રકારના ગ્રંથકારશ્રીના કથન સામે દિગંબર કહે છે —

રાગાદિઅર્જક અદૃષ્ટ ઘાતીપ્રકૃતિ છે અને કેવલીએ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પૂર્વે સાધનાકાળમાં રાગાદિની પ્રતિપક્ષભાવના કરેલ, જેથી યોગના પ્રકર્ષવાળા થયા, તેથી યોગના પ્રકર્ષવાળા કેવલીભગવંતમાં ઘાતી એવા રાગાદિની સર્વથા નિવૃત્તિ છે અને ભુક્તિઆપાદકકર્મ અને શરીરઆપાદકકર્મ અઘાતીપ્રકૃતિ છે, તેથી સાધનાકાળમાં કેવલીએ કરેલી વિપરીત ભાવનાથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે બંને પ્રકૃતિઓ તનુ થાય છે, પરંતુ સર્વથા નિર્મૂળ થતી નથી, તેથી મોહની સામગ્રીના અભાવને કારણે તનુ થયેલી ભુક્તિઆપાદકપ્રકૃતિથી કેવલીમાં ભોજનની પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને શરીરસ્થાપક કર્મ પણ સર્વથા નાશ થયેલ નથી, છતાં અઘાતીપ્રકૃતિ હોવાને કારણે કેવલજ્ઞાન પૂર્વે સાધનાકાળમાં કરેલ અશરીરભાવનાથી અલ્પ થયેલ છે, પરંતુ સર્વથા નાશ થયેલ નથી, તેથી બાહ્ય ક્રિયા કરવા માટેની સામગ્રીરૂપ મોહના અભાવને કારણે કેવલજ્ઞાન થયા પછી શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટ બાહ્યયોગની ક્રિયા કરવા સમર્થ બનતું નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ઘાતી-અઘાતીકૃત વિશેષ સ્વીકારાયે છતે અર્થાત્ રાગાદિઆપાદક કર્મ ઘાતીપ્રકૃતિ છે, અને ભુક્તિઆપાદકકર્મ અઘાતીપ્રકૃતિ છે, એ રૂપ વિશેષ સ્વીકારાયે છતે, ભવોપગ્રાહી અઘાતીપ્રકૃતિઓ, જે પ્રમાણે તેનો વિપાક હોય તે પ્રમાણે વિપાકનો ઉપક્રમ કરીને જ તે પ્રકૃતિની નિવૃત્તિનો સંભવ છે, તેથી અઘાતી એવી ભુક્તિઆપાદકકર્મપ્રકૃતિ ભુક્તિરૂપ ફળને આપીને નિવૃત્ત થઈ શકે છે, માટે દિગંબરો કહે છે કે અભુક્તિભાવનાથી ભુક્તિઆપાદક અદૃષ્ટ

તનુ થાય છે માટે કેવલી ભોજન કરતા નથી, એ કથન અર્થ વગરનું છે.

આ રીતે ગ્રંથકારશ્રીએ શ્લોકના પૂર્વાર્ધથી સ્થાપન કર્યું કે પ્રતિકૂળ ભાવનાથી ભુક્તિઆપાદકકર્મ નિવર્તન પામે તેવું નથી, માટે કેવલીને ભુક્તિઆપાદકકર્મ તનુ થતું નથી; તેમ અગ્નિની મંદતાદિ દોષોથી જનિત ભુક્તિઆપાદકકર્મનું મંદપણું પણ કેવલીમાં સ્વીકારવું ઉચિત નથી; કેમ કે કોઈક કેવલીને તેવા પ્રકારનું કર્મ ઉદયમાં હોય તો તેમને શરીરમાં અગ્નિની મંદતાને કારણે ભુક્તિઆપાદકકર્મ તનુ=મંદ, બની શકે, તોપણ દીર્ઘ આયુષ્યવાળા કરોડો વર્ષો સુધી જીવે તેવા કેવલીમાં અગ્નિની મંદતાથી થયેલ દીર્ઘ કાળ સુધી ભોજન ન કરાવે તેવું તનુપણું સંભવે નહિ. તેથી કોઈક કેવલી અલ્પકાળ જીવનારા હોય તેમને ભુક્તિ ન હોય અને અગ્નિની મંદતાને કારણે ભુક્તિઆપાદકકર્મ તનુ હોય તો ભુક્તિ ન કરે તેમ સંભવે, પરંતુ સર્વ કેવલીઓ ભુક્તિ કરતા નથી, તેમ સ્વીકારી શકાય નહિ.

વળી બધા કેવલીને અગ્નિની મંદતાજનિત કર્મ તનુ છે, તેમ પણ સ્વીકારી શકાય નહિ; કેમ કે બધાને ભુક્તિઆપાદકકર્મ સાથે અગ્નિની મંદતાને પેદા કરે તેવી પાપપ્રકૃતિ વિપાકમાં હોય તેવો નિયમ નથી.

વળી અગ્નિની મંદતાથી થયેલું ભુક્તિઆપાદકકર્મનું મંદપણું નિયતકાળ ભુક્તિનો વ્યવચ્છેદ કરાવે તેથી અમુક દિવસ સુધી ભુક્તિ વગર કેવલી ટકી શકે, તેમ સ્વીકારી શકાય અને ઘણા વર્ષોના આયુષ્યવાળા કેવલીને અગ્નિની મંદતાથી જનિત તનુપણું નિયતકાળ સુધી ભુક્તિનો વ્યવચ્છેદ કરે, તેમ સ્વીકારી શકાય તોપણ નિયતકાળ પછી તેમનું તે કર્મ ભુક્તિનું આક્ષેપક છે, તેમ માનવું પડે.

સારાંશ :-

દિગંબરો કહે છે કે જેમ રાગાદિભાવો પ્રતિપક્ષભાવનાથી નિવર્તન પામે છે, તેમ ભુક્તિઆપાદકકર્મ અભોજનભાવનાથી સર્વથા નિવર્તન પામતું નથી, તોપણ તનુ થાય છે; અને વીતરાગ થયા પછી મોહની સામગ્રી નહિ હોવાને કારણે પરપદાર્થમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી, તેથી કેવલી ભુક્તિ કરતા નથી.

વળી જેમ રાગાદિની પ્રતિપક્ષભાવનાથી રાગાદિનો સર્વથા નાશ થાય છે, તેમ અશરીરભાવનાથી શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટનો સર્વથા નાશ થતો નથી, પરંતુ શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટ તનુ થાય છે; અને પરપદાર્થમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં મોહની સામગ્રી આવશ્યક છે અને કેવલીને મોહની સામગ્રી નથી અને શરીરસ્થાપક અદૃષ્ટ તનુ છે, તેથી સંસારી જીવો જે બાહ્યક્રિયાઓ કરે છે, તેવી કોઈ બાહ્ય ક્રિયાઓ કેવલી કરતા નથી. આ પ્રકારની દિગંબરની યુક્તિ ઉચિત નથી તે બતાવવા માટે ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે મોહઆપાદક સામગ્રી પ્રતિપક્ષભાવનાથી નિર્મૂળ નાશ પામે છે, અને ભુક્તિઆપાદક અદૃષ્ટ અને તનુઆપાદક અદૃષ્ટ પ્રતિપક્ષભાવનાથી નિર્મૂળ નાશ પામતું નથી, આમ છતાં તે કર્મ તનુ થાય છે, તેમ સ્વીકારવા માટે ધાતીપ્રકૃતિ અતનુ છે અને અઘાતીપ્રકૃતિ તનુ છે, તેમ દિગંબર સ્વીકારે તોપણ તે પ્રકૃતિઓનું જે પ્રકારે વિપાક આપવાનું સામર્થ્ય હોય તે પ્રકારે વિપાક આપવાનો પ્રારંભ કરીને જ તે પ્રકૃતિઓ નિવૃત્ત થઈ શકે તેમ દિગંબરને માનવું પડે. તેથી અઘાતી એવું ભુક્તિઆપાદક અદૃષ્ટ કેવલીને ભોજનની પ્રવૃત્તિ કરાવીને જ નિવૃત્ત થઈ શકે. ॥૨૫॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૫માં દિગંબરે કહેલ કે જો કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો ભુક્તિકાળમાં ધર્મદેશનાની અનુપપત્તિ થવાથી તેટલા કાળ સુધી પરોપકારની હાલિ થશે. માટે સદા પરોપકારમાં નિરત એવા કેવલીભગવાન ભુક્તિ કરતા નથી. એ કથનનું નિરાકરણ પ્રસ્તુત શ્લોકના પૂર્વાર્ધથી કરે છે -

વળી શ્લોક-૫માં દિગંબરે કહેલ કે ભુક્તિ હોતે છતે પુરીષાદિનું ધ્રુવપણું છે, તેથી પુરીષાદિની જુગુપ્સાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી. એ કથનનું નિરાકરણ પ્રસ્તુત શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી અને શ્લોક-૨૭ના કથનથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

પરોપકારહાનિશ્ચ નિયતાવસરસ્ય ન ।

પુરીષાદિજુગુપ્સા ચ નિર્મોહસ્ય ન વિદ્યતે ॥૨૬॥

અન્યથાથ :-

ચ=અને નિયતાવસરસ્ય=નિયત અવસરવાળાને=નિયત અવસરે ભોજન કરનારા ભગવાનને પરોપકારહાનિઃ=પરોપકારની હાનિ ન=નથી ચ=અને નિર્મોહસ્ય=નિર્મોહ એવા ભગવાનને પુરીષાદિજુગુપ્સા=પુરીષાદિની જુગુપ્સા ન વિદ્યતે=હોતી નથી. ॥૨૬॥

શ્લોકાર્થ :-

અને નિયત અવસરે ભોજન કરનારા ભગવાનને પરોપકારની હાનિ નથી, અને નિર્મોહ એવા ભગવાનને પુરીષાદિની જુગુપ્સા હોતી નથી. ॥૨૬॥

ટીકા :-

પરોપકારેતિ-પરોપકારસ્ય હાનિશ્ચ નિયતાવસરસ્ય ભગવતો ન ભવતિ, તૃતીયયામમુહૂર્તમાત્ર એવ ભગવતો ભુક્તેઃ, શેષમશેષકાલમુપકારાવસરાત્, પુરીષાદિ-જુગુપ્સા ચ નિર્મોહસ્ય ક્ષીણજુગુપ્સામોહનીયકર્મણો ન વિદ્યતે ભગવતઃ ॥૨૬॥

ટીકાર્થ :-

પરોપકારસ્ય અવસરાત્, નિયત અવસરવાળા ભગવાનને=નિયત અવસરે ભોજન કરનાર ભગવાનને, પરોપકારની હાનિ નથી; કેમ કે ત્રીજા પ્રહરમાં મુહૂર્ત માત્ર જ ભગવાનને ભુક્તિ હોવાને કારણે શેષ અશેષકાળમાં=ભુક્તિ સિવાયના સર્વકાળમાં, ઉપકારનો અવસર છે.

પુરીષાદિજુગુપ્સા ભગવતઃ ॥ અને નિર્મોહને=ક્ષીણજુગુપ્સામોહનીય-કર્મવાળા કેવલીભગવંતને, પુરીષાદિની જુગુપ્સા હોતી નથી. ॥૨૬॥

ભાવાર્થ :-

(૧૩) પરોપકારની હાનિ હોવાથી કેવલી કવલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબરો કહે છે કે કેવલી સદા પરોપકારનિરત હોય છે, અને જો કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો ભુક્તિકાળમાં પરોપકારની પ્રવૃત્તિ થાય નહિ,

માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -
કેવલી નિયતકાળમાં જ ભોજન કરે છે, તેથી પરોપકારની હાનિ નથી.

આશય એ છે કે કેવલી દિવસના ત્રીજા પ્રહરમાં મુહૂર્તમાત્ર ભોજન કરે છે, તે સિવાયના શેષકાળમાં ઉપકારનો સંભવ છે. તેથી કેવલી ભોજન કરે તેટલામાત્રથી ઉપકારની હાનિ થાય છે, તેમ કહેવું ઉચિત નથી. વસ્તુતઃ દેહધારણાને અનુકૂળ કર્મ ભુક્તિથી દીર્ઘ કાળ ટકી શકે છે. એથી કેવલીના દેહથી દીર્ઘ કાળ ઉપકાર થઈ શકે, માટે ભુક્તિકાળમાત્રમાં પરોપકારની હાનિનો સંભવ છે તેવી કલ્પના કરીને, કેવલી ભુક્તિ કરતા નથી તેમ માનવું ઉચિત નથી.

(૧૪) પુરીષાદિની જુગુપ્સાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબરો કહે છે કે જો કેવલી ભોજન કરે તો ભોજનથી શરીરમાં મળ ઉત્પન્ન થાય તેવી વિષ્ટા આદિની પ્રવૃત્તિમાં કેવલીને જુગુપ્સા થવાનો સંભવ છે, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

કેવલી ક્ષીણજુગુપ્સામોહનીયકર્મવાળા છે. તેથી ભુક્તિને કારણે પોતાના મળને જોઈને કેવલીને જુગુપ્સા થવાનો સંભવ નથી. ॥૨૬॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૨૬માં કહ્યું કે નિર્મોહી એવા કેવલીભગવંતને પોતાના પુરીષાદિ પ્રત્યે જુગુપ્સા થતી નથી. ત્યાં દિગંબર કહે છે કે કેવલીભગવંતને ક્ષીણજુગુપ્સા-મોહનીયકર્મ હોવાને કારણે પોતાના પુરીષાદિ પ્રત્યે જુગુપ્સા ન થાય, પરંતુ કેવલીના પુરીષાદિને જોઈને અન્ય લોકોને જુગુપ્સા થવાનો સંભવ છે, માટે કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

તતોડન્યેષાં જુગુપ્સા ચેત્સુરાસુરનૃપર્ષદિ ।

નાગન્યેડપિ ન કથં તસ્યાતિશયશ્ચોભયોઃ સમઃ ॥૨૭॥

અન્યથાર્થ :-

તતઃ=તેનાથી=પુરીષાદિથી અર્થાત્ કેવલીના પુરીષાદિથી, અન્યેષાં=અન્ય લોકોને જુગુપ્સા ચેત્=જુગુપ્સા થાય છે એમ જો દિગંબર કહે તો સુરાસુરનૃપર્ષદિ=સુર, અસુર અને મનુષ્યની પર્ષદામાં નાગ્ન્યેડપિ=નગ્નપણામાં પણ (અન્યેષાં=અન્ય લોકોને) કથં ન=કેમ નહિ થાય=જુગુપ્સા કેમ નહિ થાય ? તસ્યાતિશયશ્ચ=અને તેમનો અતિશય=કેવલીનો અતિશય, ઉભયોઃ=ઉભયમાં=નગ્નતામાં અને પુરીષાદિમાં, સમઃ=સમાન છે. ॥૨૭॥

શ્લોકાર્થ :-

કેવલીના પુરીષાદિથી અન્ય લોકોને જુગુપ્સા થાય છે, એમ જો દિગંબર કહે, તો સુર, અસુર અને મનુષ્યની પર્ષદામાં નગ્નપણામાં પણ અન્ય લોકોને જુગુપ્સા કેમ નહિ થાય ? અને કેવલીનો અતિશય નગ્નપણામાં અને પુરીષાદિમાં સમાન છે. ॥૨૭॥

ટીકા :-

તત્ત્વ-તતઃ=પુરીષાદેઃ, અન્યેષાં=લોકાનાં, જુગુપ્સા ચેત્ સુરાસુરનૃપર્ષદિ, ઉપવિષ્ટસ્યેતિ શેષઃ, નાગ્ન્યેડપિ તેષાં કથં ન જુગુપ્સા ? અતિશયશ્ચોભયોઃ પક્ષયોઃ સમઃ, તત્તો ભગવતો નાગ્ન્યાદર્શનવત્ પુરીષાદ્યદર્શનસ્યાપ્યુપપત્તેઃ, સામાન્ય-કેવલિભિસ્તુ વિવિક્તદેશે તત્કરણાત્ર દોષ ઇતિ વદન્તિ ॥૨૭॥

ટીકાર્થ :-

તતઃ ચેત્, તેનાથી=પુરીષાદિથી=કેવલીના પુરીષાદિથી અન્યોને=લોકોને, જુગુપ્સા થાય છે, એમ જો દિગંબર કહે તો તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

સુરાસુરનૃપર્ષદિ જુગુપ્સા ? સુર, અસુર અને મનુષ્યની પર્ષદામાં બેઠેલા એવા કેવલીના નગ્નપણામાં પણ તેઓને=લોકોને, જુગુપ્સા કેમ નહિ થાય ? અર્થાત્ જો પુરીષાદિથી લોકોને જુગુપ્સા થાય તો નગ્નપણાથી પણ લોકોને જુગુપ્સા થાય.

અહીં દિગંબર કહે કે તીર્થંકર ભગવંતનો એવો અતિશય છે કે નગ્નપણું દેખાય નહિ, તેથી અન્ય લોકોને નગ્નપણામાં જુગુપ્સા થશે નહિ. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

અતિશયશ્ચ ઉપપત્તેઃ, અને ઉભયપક્ષમાં=નગ્નપણામાં અને પુરીષાદિમાં અતિશય સમાન છે, તેથી ભગવાનના નગ્નપણાના અદર્શનની જેમ પુરીષાદિના અદર્શનની પણ ઉપપત્તિ છે.

સામાન્યકેવલિભિઃ વદન્તિ ।। વળી સામાન્ય કેવલીઓ વડે વિવિક્ત દેશમાં તેનું કરણ હોવાથી=મલવિસર્જનાદિનું કરણ હોવાથી, દોષ નથી=અન્યને જુગુપ્સા પ્રાપ્ત થાય એવો દોષ નથી, એ પ્રમાણે શાસ્ત્રકારો કહે છે. ॥૨૭॥

✽ નાન્યેઽપિ - અહીં અપિ થી એ સમુચ્ચય થાય છે કે અન્ય લોકોને પુરીષાદિથી તો જુગુપ્સા થાય, પરંતુ સુર-અસુર અને મનુષ્યની પર્ષદામાં બેઠેલા ભગવાનના નગ્નપણામાં પણ અન્ય લોકોને જુગુપ્સા થાય.

ભાવાર્થ :-

દિગંબરો કહે છે કે કેવલીને ભોજન સ્વીકારવામાં આવે તો ભોજનને કારણે મલાદિ થશે, અને મલાદિના વિસર્જનથી અન્ય લોકોને જુગુપ્સા થશે. માટે કેવલી ભોજન કરે છે, એમ માનવું ઉચિત નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જો ભોજનને કારણે મલાદિના વિસર્જનથી અન્ય લોકોને જુગુપ્સા થાય છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે, તો તીર્થકરો સુર-અસુર અને મનુષ્યની પર્ષદામાં નગ્ન બેઠેલા હોય છે, તેમને જોઈને અન્ય લોકોને જુગુપ્સા થવી જોઈએ.

અહીં દિગંબર કહે છે કે ભગવાનનો તેવો અતિશય છે, તેથી સુર-અસુર અને મનુષ્યની પર્ષદામાં બેઠેલા ભગવાન નગ્ન દેખાતા નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ભગવાનનો તેવો અતિશય છે કે ભગવાનના મલવિસર્જનાદિની પ્રવૃત્તિ અન્યને દેખાતી નથી, તેમ સ્વીકારીને કેવલીને ભુક્તિ છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી.

વળી સામાન્ય કેવલીને અતિશય નથી, તોપણ કોઈ લોકોની નજર ન પડે તેવા એકાંત સ્થળમાં મલવિસર્જન કરે છે, માટે અન્ય લોકોને જુગુપ્સા થાય તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય નહિ. ॥૨૭॥

અવતરણિકા :-

શ્લોક-૫માં દિગંબરોએ કહેલ કે આહાર ગ્રહણ કરવાથી વ્યાધિની ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે, તેથી કેવલીભગવંત આહાર ગ્રહણ કરતા નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

સ્વતો હિતમિતાહારાદ્ વ્યાધ્યુત્પત્તિશ્ચ કાપિ ન ।
તતો ભગવતો ભુક્તૌ પશ્યામો નૈવ બાધકમ્ ॥૨૮॥

અન્યથાર્થ :-

ચ=અને સ્વતઃ=પુણ્યથી આક્ષિપ્ત નિસર્ગથી હિતમિતાહારાત્=હિત-મિત આહારને કારણે કાપિ વ્યાધ્યુત્પત્તિઃ=કોઈપણ વ્યાધિની ઉત્પત્તિ ન=નથી, તતઃ= તેથી=શ્લોક-૭ થી અત્યાર સુધી બતાવ્યું તેથી ભગવતઃ=ભગવાનની ભુક્તૌ= ભુક્તિમાં=કવલભોજનમાં, બાધકં પશ્યામઃ નૈવ=અમે બાધક જેતા નથી જ. ॥૨૮॥

શ્લોકાર્થ :-

પુણ્યથી આક્ષિપ્ત નિસર્ગથી હિત-મિત આહારને કારણે કોઈપણ વ્યાધિની ઉત્પત્તિ નથી. તેથી=શ્લોક-૭થી અત્યાર સુધી બતાવ્યું તેથી, ભગવાનની ભુક્તિમાં અમે બાધક જેતા નથી જ. ॥૨૮॥

ટીકા :-

સ્વત્ત્વમ્-સ્વતઃ=પુણ્યાક્ષિપ્તનિસર્ગતઃ, હિતમિતાહારાત્ વ્યાધ્યુત્પત્તિશ્ચ કાપિ ન ભવતિ, તતો ભગવતો ભુક્તૌ કવલભોજને નૈવ બાધકં પશ્યામઃ, ઉપન્યસ્તાનાં તેષાં નિર્દલનાત્, અન્યેષામપ્યેતજ્જાતીયાનામુક્તજાતીયતર્કેણ નિર્દલયિતું શક્યત્વાત્, ઇતિ તત્ત્વાર્થિના દિગમ્બરમતિભ્રમધ્વાન્તહરણતરણિરુચિરધ્યાત્મમતપરીક્ષા નિરીક્ષણીયા સૂક્ષ્મધિયા ॥૨૮॥

ટીકાર્થ :-

સ્વતઃ ન ભવતિ, સ્વતઃ=પુણ્યથી આક્ષિપ્ત નિસર્ગથી, હિત-મિત આહારને કારણે કોઈપણ વ્યાધિની ઉત્પત્તિ થતી નથી=કેવલીને કોઈપણ વ્યાધિની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

તતો નિર્દલનાત્, તે કારણથી=શ્લોક-૭થી અત્યાર સુધી બતાવ્યું તે કારણથી, ભગવાનની ભુક્તિમાં=કવલભોજનમાં, કોઈ બાધકને અમે જોતા નથી જ; કેમ કે ઉપન્યસ્ત એવા તેઓનું=ભુક્તિમાં બાધક એવા દિગંબર વડે ઉપન્યાસ કરાયેલા દોષોનું, નિર્દલન કરેલ છે.

અહીં દિગંબર તરફથી કોઈ કહે કે દિગંબરોએ ઉપન્યાસ કરેલા દોષોનું ગ્રંથકારશ્રીએ નિર્દલન કર્યું, તેથી કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધક નથી, તેમ કહી શકાય; તોપણ કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં અન્ય દોષોની પ્રાપ્તિ છે માટે કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારી શકાય નહિ. તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

અન્યેષામપિ શક્યત્વાત્, અન્ય પણ આ જાતીય દોષોનું=આવા પ્રકારના દોષોનું, ઉક્ત જાતીય તર્કથી=પૂર્વમાં જે ગ્રંથકારશ્રીએ તર્કો આપ્યા તજજાતીય તર્કોથી નિર્દલન કરવા માટે શક્યપણું છે.

इति सूक्ष्मधिया ।। इति=એથી=કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવામાં જે દોષોનું આપાદન થઈ શકે છે તે સર્વનું તર્કોથી નિરાકરણ થઈ શકે છે એથી, તત્ત્વના અર્થોએ=કેવલીભગવંતને ભુક્તિ છે કે નહિ તેનો યથાર્થ નિર્ણય કરવાના અર્થોએ, દિગંબરની મતિનો ભ્રમરૂપ જે અંધકાર તેને હરણ કરવામાં સૂર્યના કિરણ જેવા અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગ્રંથને સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વિચારવો જોઈએ. ॥૨૮॥

✽ અન્યેષામપિ - અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં દિગંબર દ્વારા ઉપન્યસ્ત દોષોનું તો ગ્રંથકારશ્રીએ તર્ક દ્વારા નિર્દલન કર્યું, પરંતુ અન્ય પણ આવા જાતિવાળા દોષો કોઈ બુદ્ધિમાન દિગંબર તરફથી ઉદ્ભવાવન કરે તો ગ્રંથકારશ્રીએ અતાવેલા સમાન જાતીય તર્કો દ્વારા નિર્દલન કરવું શક્ય છે.

ભાવાર્થ :-

(૧૫) વ્યાધિની ઉત્પત્તિ હોવાથી કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી, એ પ્રકારના દિગંબરના કથનનું નિરાકરણ :-

દિગંબરો કહે છે કે ભોજન કરવાથી રોગોની ઉત્પત્તિનો સંભવ છે, તેથી કેવલીને ભુક્તિ સ્વીકારવાથી દેહને ઉપઘાતક એવા પુદ્ગલોથી રોગનો સંભવ રહે, માટે કેવલી ભોજન કરતા નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે --

પુણ્યથી આક્ષિપ્ત એવા નિસર્ગથી હિત-મિત આહાર કેવલી કરે છે. તેથી કેવલીને કોઈ પણ વ્યાધિની ઉત્પત્તિ સંભળાતી નથી.

આશય એ છે કે છદ્મસ્થ જીવો દેહના પોષણ અર્થે કે સંયમની આરાધના અર્થે આહાર ગ્રહણ કરતા હોય તોપણ પોતાના દેહને કયો આહાર ઉપઘાતક થશે, તેવો સ્પષ્ટ નિર્ણય ન હોય તો અજ્ઞાનને કારણે આહારથી વ્યાધિ થઈ શકે. વળી સાધુને ભિક્ષામાં કોઈ તેવો આહાર પ્રાપ્ત થયો હોય, જે તેમના દેહને ઉપઘાતક બને તેવો હોય, તો ગ્રહણ કરાયેલા આહારથી વ્યાધિ થઈ શકે; પરંતુ કેવલીને તો કેવલજ્ઞાનના કારણે પોતાના દેહને કયો આહાર ઉપઘાતક છે અને કયો આહાર હિતરૂપ છે, તેનો સ્પષ્ટ બોધ છે, અને પોતાના દેહને ઉપયોગી હોય તેનાથી લેશ પણ અધિક આહાર તેઓ કરતા નથી.

વળી કેવલીને ઉત્તમ અધ્યવસાયને કારણે ઘાતિકર્મનો ક્ષય થયો છે. તેથી લાભાંતરાયના ક્ષયને કારણે સ્વાભાવિક રીતે તેમને નિર્દોષ એવો હિતકારી આહાર મળે છે, અને હિત અને પરિમિત આહાર ગ્રહણ કરવાથી ક્યારે પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ, તેથી કેવલીને આહારથી વ્યાધિનો સંભવ નથી. માટે દિગંબરો કહે છે કે કેવલીને ક્વલભોજન સ્વીકારવાથી વ્યાધિનો સંભવ છે, તે વાત અયુક્ત છે.

આ રીતે શ્લોક-૨ થી ૫ સુધી કેવલીના ક્વલભોજનમાં દિગંબરોએ બતાવેલા દોષોને બતાવીને ગ્રંથકારશ્રીએ અત્યાર સુધી તેનું નિરાકરણ કર્યું. તે સર્વનું નિગમન કરતાં શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે --

દિગંબર દ્વારા ઉપન્યાસ કરાયેલા સર્વ દોષોનું ગ્રંથકારશ્રીએ અત્યાર સુધી

નિરાકરણ કર્યું. તેથી હવે કેવલીભગવંતને કવલભોજનમાં કોઈ બાધ અમે જોતા નથી.

અહીં દિગંબર તરફથી કોઈ કહે કે કવલભોજનમાં દિગંબરે જે દોષો ઉદ્ભાવન કર્યા, તેનું ગ્રંથકારશ્રીએ નિરાકરણ કર્યું, તોપણ કેવલીને કવલભોજન સ્વીકારવામાં અન્ય દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેના નિરાકરણ માટે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

આ પ્રકારના અન્ય પણ દોષો દિગંબર તરફથી કોઈ બતાવે તો જેમ પૂર્વમાં કેવલીના કવલભોજનને આશ્રયીને દિગંબરે આપેલા દોષોનું ગ્રંથકારશ્રીએ તર્કોથી નિરાકરણ કર્યું, તેમ અન્ય દોષોનું પણ ઉક્તજાતીય તર્કોથી નિરાકરણ શક્ય છે. તેથી કેવલીને ભુક્તિ છે કે નહિ તે તત્ત્વનો નિર્ણય કરવાના અર્થોએ ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા રચાયેલ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગ્રંથ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારવો જોઈએ; કેમ કે અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ગ્રંથમાં દિગંબરોની મતિના ભ્રમને હરણ કરે તેવી સૂક્ષ્મ યુક્તિઓ બતાવેલ છે. ॥૨૮॥

અવતરણિકા :-

ભગવાનની ભુક્તિને સ્વીકારવામાં દિગંબર દ્વારા અનેક દોષો પૂર્વે બતાવાયા, અને તે સર્વ દોષો ભગવાનને કેવલભોજનમાં પ્રાપ્ત થતા નથી, તેમ યુક્તિથી ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું. આમ છતાં જેમની બુદ્ધિમાં દિગંબરના મતના સંસ્કારો અતિ ઘનિષ્ઠ છે, તેઓ માને છે કે આત્મા પરપદાર્થની પ્રવૃત્તિ કરે તે આત્મા માટે લજ્જાસ્પદ છે, અને વીતરાગ મોહરહિત હોવાથી પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે કોઈ રીતે સંગત નથી. તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

તથાપિ ચે ન તુષ્યન્તિ ભગવદ્ભુક્તિલજ્જયા ।

સદાશિવં ભજન્તાં તે નૃદેહાદપિ લજ્જયા ॥૨૯॥

અન્યથાર્થ :-

તથાપિ=તોપણ=પૂર્વે અત્યાર સુધી ગ્રંથકારશ્રીએ કવલભોજનમાં વીતરાગતાને કોઈ બાધ નથી, તેમ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું તોપણ, ચે=જેઓ

ભગવદ્ભુક્તિલજ્જયા=ભગવાનની ભુક્તિની લજ્જાથી ન તુષ્યન્તિ=તોષ પામતા નથી, તે=તેઓ નૃદેહાદપિ=મનુષ્યદેહથી પણ લજ્જયા=લજ્જાને કારણે સદાશિવં=સદાશિવની=દેહરહિત એવા અર્થાત્ નિત્યયુક્ત એવા અશરીરી ઈશ્વરની, ભજન્તામ્=ઉપાસના કરો. ॥૨૯॥

શ્લોકાર્થ :-

તોપણ જેઓ ભગવાનની ભુક્તિની લજ્જાથી તોષ પામતા નથી, તેઓ મનુષ્યદેહથી પણ લજ્જાને કારણે સદાશિવની=નિત્યયુક્ત એવા અશરીરી ઈશ્વરની, ઉપાસના કરો. ॥૨૯॥

* નૃદેહાદપિ અહીં અપિ થી એ કહેવું છે કે પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ ભુક્તિની લજ્જાથી જેઓ ભગવાનને વીતરાગ સ્વીકારતા નથી, તેઓ નૃદેહથી પણ લજ્જાને કારણે નૃદેહધારી એવા તીર્થકરને ઉપાસ્યરૂપે છોડીને સદાશિવને ઉપાસ્યરૂપે સ્વીકારે.

ભાવાર્થ :-

ગ્રંથકારશ્રીએ અનેક યુક્તિઓ આપીને ક્વલભોજનમાં વીતરાગતાને કોઈ બાધ નથી, તેમ સ્થાપન કર્યું. આમ છતાં દિગંબરના મતના વચનથી વાસિત થયેલા વિચારકો માને છે કે વીતરાગને પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવી લજ્જાસ્પદ છે. તેથી વીતરાગ એવા કેવલી આત્માથી પર એવા પુદ્ગલમાં પ્રવૃત્તિ કરે નહિ, માટે હજારો યુક્તિથી કેવલીને ક્વલભોજન સ્વીકારવામાં આવે તોપણ, આત્માને માટે લજ્જાસ્પદ એવી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ સ્વીકારીને કેવલીને ક્વલભોજન છે, તેમ સ્વીકારવું ઉચિત નથી. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

આત્માને માટે જેમ પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ લજ્જાસ્પદ છે, તેમ દેહને ધારણ કરવો એ પણ લજ્જાસ્પદ છે, અને કેવલી નૃદેહને ધારણ કરે છે, તે પણ લજ્જાસ્પદ હોવાથી ખરેખર તો દેહરહિત એવા સદાશિવની ઉપાસના કરવી જોઈએ અર્થાત્ જે સદા પરદ્રવ્યના સંપર્કરહિત અનાદિથી મુક્ત છે, તેવા સદાશિવને ઉપાસ્ય તરીકે સ્વીકારવા જોઈએ; અને આમ સ્વીકારવાથી તીર્થકરો ઉપાસ્ય સિદ્ધ થાય નહિ, કેવલી ઉપાસ્ય સિદ્ધ થાય નહિ, પરંતુ જેઓ ક્યારે પણ પરદ્રવ્યના સંસર્ગવાળા નથી, અનાદિશુદ્ધ છે, એવા ઉપાસ્યને સ્વીકારવાની દિગંબરોને આપત્તિ આવે. ॥૨૯॥

અવતરણિકા :-

કેવલીને પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવી ઉચિત નથી, એમ દિગંબરો કહે છે, તેનું નિરાકરણ કરીને ગ્રંથકારશ્રીએ અર્થથી સ્થાપન કર્યું કે જેમ કેવલી પરદ્રવ્યસ્વરૂપ નૃદેહને ધારણ કરે છે, છતાં તે ઉપાસ્ય છે, તેમ આહારરૂપ પરદ્રવ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, છતાં વીતરાગ સર્વજ્ઞ છે, તેમ સ્વીકારીને તેમની ઉપાસના કરવામાં કોઈ બાધ નથી; પરંતુ તત્ત્વને જોવામાં જેમની મોહવાળી મતિ છે, એવા દિગંબરો કેવલીને ભુક્તિ નથી, તેમ સ્થાપન કરીને કદાગ્રહને પોષે છે તે દોષરૂપ છે. તે બતાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

દોષં વૃથા પૃથૂકૃત્ય ભવોપગ્રાહિકર્મજમ્ ।

બઞ્ચન્તિ પાતકાન્યાપ્તં દૂષયન્તઃ કદાગ્રહાત્ ॥૩૦॥

અન્યથાર્થ :-

ભવોપગ્રાહિકર્મજમ્=ભવોપગ્રાહિકર્મથી પેદા થયેલા દોષ=દોષને વૃથા પૃથૂકૃત્ય= ફોગટ વિસ્તાર કરીને કદાગ્રહાત્=કદાગ્રહથી આપ્તં=આપ્તને દૂષયન્તઃ=દૂષણ આપતા એવા દિગંબરો પાતકાનિ=પાપને બઞ્ચન્તિ=બાંધે છે. ॥૩૦॥

શ્લોકાર્થ :-

ભવોપગ્રાહિકર્મથી પેદા થયેલા દોષને વૃથા=ફોગટ, વિસ્તાર કરીને કદાગ્રહથી આપ્તને દૂષણ આપતા એવા દિગંબરો પાપને બાંધે છે. ॥૩૦॥

ભાવાર્થ :-

કેવલીને ભવોપગ્રાહિકર્મને કારણે દેહધારણ અને દેહધારણને અનુકૂળ ભુક્તિની ક્રિયા છે, તે ભવોપગ્રાહિકર્મકૃત આત્મામાં દોષ છે અને તેવા દોષો સિદ્ધના જીવોને નથી, તોપણ તે દોષો ઉપાસ્યની ઉપાસના કરવામાં બાધક નથી; કેમ કે સર્વ દોષોથી રહિત ઉપાસ્ય સિદ્ધના જીવો છે અને તે અપેક્ષાએ ભગવાનની તત્ત્વકાય અવસ્થા જ ઉપાસ્ય છે. આમ છતાં જેમ ભગવાનની તત્ત્વકાય અવસ્થા ઉપાસક માટે ઉપાસ્ય છે, તેમ ભગવાનની કર્મકાય અવસ્થા પણ ઉપાસક માટે ઉપાસ્ય છે, અને ભગવાનની કર્મકાય અવસ્થામાં

ભવોપગ્રાહિકર્મકૃત ભાવો વિદ્યમાન છે, અને તે ભાવો શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપને દૂષિત કરનારા હોવા છતાં વીતરાગની વીતરાગરૂપે ઉપાસના કરવામાં બાધક નથી. તેથી કવલભોજનરૂપ દોષનો ખોટી રીતે વિસ્તાર કરીને અર્થાત્ લજ્જાસ્પદ એવી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ હોય ત્યાં વીતરાગતા સંભવે નહિ, એ રીતે સ્વમતિ અનુસાર વિસ્તાર કરીને, સ્વમતના કદાગ્રહથી દિગંબરો આપ્ત એવા કેવલીને દૂષણ આપે છે કે જો કેવલીભગવંત પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ ભોજનની ક્રિયા કરે તો તેઓ વીતરાગ છે, તેમ સ્વીકારી શકાય નહિ; કેમ કે રાગાદિ રહિત પુરુષ ક્યારેય પણ લજ્જાસ્પદ એવી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરે નહિ. આ પ્રકારે દિગંબરો આપ્ત એવા તીર્થકરોને દૂષિત કરીને પાપને બાંધે છે. ॥૩૦॥

અવતરણિકા :-

ચાર અતિશયવાળા કર્મકાય અવસ્થાવર્તી તીર્થકરોને ભુક્તિ સ્વીકારવાથી દિગંબરો દોષ આપે છે કે શ્વેતાંબરો જે તીર્થકરોને માને છે, તે તીર્થકરો લજ્જાસ્પદ એવી પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે તેવા ભગવાન ક્યારેય ઉપાસ્ય સ્વીકારી શકાય નહિ. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

કલઙ્કૈઃ કલ્પિતૈર્દુષ્ટૈઃ સ્વામી નો નૈવ દૂષ્યતે ।

ચૌરાદ્યુત્ક્ષિપ્તધૂલીભિઃ સ્પૃશ્યતે નૈવ ભાનુમાન્ ॥૩૧॥

અન્વયાર્થ :-

દુષ્ટૈઃ=દુષ્ટ પુરુષો વડે કલ્પિતૈઃ કલઙ્કૈઃ=કલ્પિત એવાં કલંકોથી નો સ્વામી=અમારા સ્વામી=શ્વેતાંબરના તીર્થકર નૈવ દૂષ્યતે=દૂષિત થતા નથી જ. ચૌરાદ્યુત્ક્ષિપ્તધૂલીભિઃ=ચોર વગેરે વડે ફેંકાયેલી ધૂળથી ભાનુમાન્=સૂર્ય સ્પૃશ્યતે નૈવ=સ્પર્શ કરાતો નથી. ॥૩૧॥

શ્લોકાર્થ :-

દુષ્ટ પુરુષો વડે કલ્પિત એવાં કલંકોથી અમારા સ્વામી=શ્વેતાંબરના તીર્થકર, દૂષિત થતા નથી જ. ચોર વગેરે વડે ફેંકાયેલી ધૂળથી સૂર્ય સ્પર્શ કરાતો નથી. ॥૩૧॥

ભાવાર્થ :-

દિગંબરો કહે છે કે શ્વેતાંબરોના સ્વામી તીર્થંકરો ક્વલભોજન કરનારા હોવાથી ઉપાસ્યરૂપે કોઈ શિષ્ટ પુરુષ તેમને સ્વીકારી શકે નહિ. આ પ્રકારની વિપરીત મતિ છે જેમની એવા દુષ્ટ પુરુષો દ્વારા સ્વમતિથી કલ્પિત એવાં કલંકોથી અમારા ભગવાન=શ્વેતાંબરના ભગવાન, ક્યારેય દૂષિત થતા નથી.

આશય એ છે કે ભગવાન અપાયાપગમાતિશય આદિ ચાર અતિશયોથી યુક્ત છે, તેથી સંસારવર્તી સર્વ જીવોમાં પ્રકૃષ્ટ પુણ્યવાળા અને પ્રકૃષ્ટ ગુણના નિધાન છે. આથી દેહધારી અને અઘાતી કર્મવાળા હોવા છતાં કેવલ જગતના હિત માટે જાણે તેમનો ભવ ન હોય, એવો તેમનો ઉત્તમ ભવ છે, અને એવા સ્વામીની ઉપાસના કરીને જ યોગ્ય જીવો વીતરાગ સર્વજ્ઞ થાય છે. આમ છતાં મતિની મંદતાને કારણે અને અવિચારકતાને કારણે દિગંબરોને એમ જ ભાસે છે કે પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ આત્માને માટે લજ્જાસ્પદ છે, અને એવી લજ્જાસ્પદ પ્રવૃત્તિ કરનારા સ્વામી ક્યારેય ઉપાસ્ય બને નહિ. આ પ્રકારનાં તેમનાં કલ્પિત કલંકોથી ભગવાનની વીતરાગતામાં ક્યાંય બાધ આવતો નથી; કેમ કે ભવોપગ્રાહિકર્મને કારણે ભગવાન દેહને ધારણ કરે છે, તેમ ભુક્તિની ક્રિયા પણ કરે છે. તેથી ભવોપગ્રાહિકર્મથી થતી પ્રવૃત્તિ વીતરાગતાની બાધક નથી.

ગ્રંથકારશ્રી સ્વકથનની પુષ્ટિ કરવા અર્થે દૃષ્ટાંત બતાવે છે -

દિવસે સૂર્ય તપતો હોય ત્યારે ચોરોને થાય છે કે આ સૂર્ય ન હોય તો અમે સુરક્ષિત રહી શકીએ. તેથી કોઈ અવિચારક ચોરો સૂર્યને ઢાંકી દેવા માટે ધૂળનો ઉત્ક્ષેપ કરે તો તેઓ દ્વારા ફેંકાયેલી ધૂળ સૂર્યને સ્પર્શતી નથી, તેમ દિગંબરો વડે અમારા=શ્વેતાંબરના સ્વામીને, અનુપાસ્ય તરીકે સ્થાપન કરવા માટે કલંકો અપાયાં તે કલ્પિત કલંકો અમારા=શ્વેતાંબરના ભગવાનને, સ્પર્શતાં નથી. ॥૩૧॥

અવતરણિકા :-

દિગંબરના મતનું ગ્રંથકારશ્રીએ નિર્દલન કર્યું, તેનાથી ક્વલભોજન કરનારા ભગવાન ચાર અતિશયવાળા છે, માટે વીતરાગ છે તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી, તેમ સ્થાપન કર્યું. તેનાથી ભગવાનના શાસનની શોભા વધે છે, તે બતાવવા અર્થે પ્રસ્તુત બત્રીશીનું નિગમન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

શ્લોક :-

પરમાનન્દિતૈરિત્થં દિગમ્બરવિનિગ્રહાત્ ।

પ્રાપ્તં સિતામ્બરૈઃ શોભાં જૈનં જયતિ શાસનમ્ ॥૩૨॥

અન્યથાર્થ :-

ઈત્થં=આ રીતે=પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે ભુક્તિની ક્રિયા પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ હોવા છતાં વીતરાગની વીતરાગતામાં કોઈ બાધ નથી એ રીતે, દિગમ્બરવિનિગ્રહાત્=દિગંબરનો વિનિગ્રહ થવાથી=દિગંબર મતમાં 'પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરનારા વીતરાગ હોય નહિ' એ પ્રકારનો જે પક્ષપાત છે તેનો નિગ્રહ થવાથી, પરમાનન્દિતૈઃ=પરમ આનંદિત એવા શ્વેતાંબરો વડે='કવલભોજન વીતરાગતામાં બાધક નથી' તેમ અનુભવ અને યુક્તિથી દેખાવાને કારણે પરમ આનંદિત થયેલા શ્વેતાંબરો વડે, શોભાં પ્રાપ્તં=શોભાને પામેલું એવું જૈન શાસન=જૈનશાસન જયતિ=જય પામે છે. ॥૩૨॥

શ્લોકાર્થ :-

આ રીતે=પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે ભુક્તિની ક્રિયા પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિરૂપ હોવા છતાં વીતરાગની વીતરાગતામાં કોઈ બાધ નથી એ રીતે, દિગંબરનો વિનિગ્રહ થવાથી=દિગંબરના મતમાં પરદ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરનારા વીતરાગ હોય નહિ એ પ્રકારનો જે પક્ષપાત છે તેનો નિગ્રહ થવાથી, પરમ આનંદિત થયેલા શ્વેતાંબરો વડે=કવલભોજન વીતરાગતામાં બાધક નથી તેમ અનુભવ અને યુક્તિથી દેખાવાને કારણે પરમ આનંદિત થયેલા શ્વેતાંબરો વડે, શોભાને પામેલું જેનશાસન જય પામે છે. ॥૩૨॥

ટીકા :-

શિષ્ટા ચતુઃશ્લોકી સ્પષ્ટા ॥૨૯-૩૦-૩૧-૩૨॥

આ ચાર શ્લોક સ્પષ્ટ હોવાથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તેમની ટીકા રચેલ નથી. ॥૩૨॥

ભાવાર્થ :-

ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત બત્રીશીમાં ‘કેવલી ક્વલભોજન કરતા નથી’ તેમાં, દિગંબરોની સ્થાપક યુક્તિઓ બતાવીને શાસ્ત્રવચન, અનુભવ અને યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે પરદ્રવ્યરૂપ આહારની પ્રવૃત્તિ કરવામાત્રથી વીતરાગતાને કોઈ બાધ આવતો નથી, પરંતુ ભવોપગ્રાહિકર્મને વશ એવા તીર્થકરો જેમ દેશનાદિ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમ દેહધારણને અનુરૂપ ભુક્તિ આદિ પણ ઉચિત પ્રવૃત્તિરૂપે કરે છે. આ પ્રકારના ગ્રંથકારશ્રીના સ્થાપનથી દિગંબરના મતનો નિગ્રહ થાય છે અર્થાત્ દિગંબરનો મત છે કે લજ્જાસ્પદ એવી ભુક્તિની ક્રિયા કરે તેવા તીર્થકરો ઉપાસ્ય થાય નહિ તે મતનો નિગ્રહ થાય છે; અને ગ્રંથકારશ્રીના તે વચનથી દિગંબરોનો નિગ્રહ જોઈને જે લોકો તત્ત્વના અર્થી છે તેવા શ્વેતાંબરો, ગ્રંથકારશ્રીની યુક્તિયુક્ત અને અનુભવને અનુસરનારી વાણી સાંભળીને પરમ આનંદિત થાય છે, અને તેવા વિચારક પુરુષોથી જૈનશાસન શોભાને પામે છે; કેમ કે જે શાસનમાં સ્વમતના કદાગ્રહ વગર તત્ત્વની અર્થિતાવાળા યોગ્ય જીવો છે, અને તત્ત્વને પામીને તે યોગ્ય જીવો હર્ષિત થાય છે, તે જૈનશાસનની શોભા છે. આવી શોભાને પામેલું ભગવાનનું શાસન જય પામે અર્થાત્ સર્વત્ર વિસ્તારને પામે કે જેથી યોગ્ય જીવો ભગવાનના શાસનને પામીને કલ્યાણની પરંપરાને પામે, એ પ્રકારે ગ્રંથકારશ્રી અભિલાષા કરે છે. ॥૩૨॥

इति केवलिभुक्तिव्यवस्थापनद्वात्रिंशिका ॥३०॥

परमानन्दितैरित्थं,
दिगम्बरविनिग्रहात् ।
प्राप्तं सिताम्बरैः शोभां;
जैनं जयति शासनम् ॥

“परद्रव्यની પ્રવૃત્તિરૂપ ભુક્તિની ક્રિયા હોવા છતાં
વીતરાગની વીતરાગતામાં કોઈ બાધ નથી,
એ રીતે દિગંબરનો વિનિગ્રહ થવાથી
પરમ આનંદિત એવા શ્વેતાંબરો વડે
શોભાને પામેલું જૈનશાસન જય પામે છે.”

પ્રકાશક

ગિતાર્થગંગા

પ, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ,
પાલડી, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૭.

ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૨૯૧૧૪૭૧

E-mail : gitarthganga@yahoo.co.in

ડિઝાઇન

બોધિદર્શન ગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ. ફોન : ૦૯૮૨૫૦૭૪૮૮૯